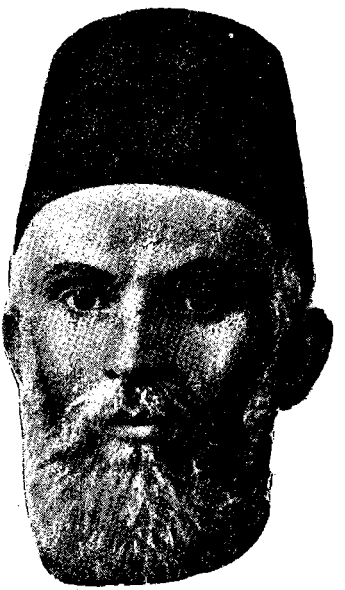
AGÂH SIRRI LEVEND

ŞEMSETTİN SAMİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1969

ŞEMSETTİN SAMİ
(1850—1904)

TÜRK DİL KURUMU TANITMA YAYINLARI
TÜRK DİLİNE EMEK VERENLER DİZİSİ: 13

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI : 287

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
ÖNSÖZ	7
ŞEMSETTİN SAMİ'NİN YETİŞTİĞİ DEVİR	
Tanzimat	11
Toplumun Durumu	15
İlk Gazeteler ve Dergiler	17
Dernekler	19
Başlıca Sorunlar	22
Kültür Değişmesi	25
Değişme ve Yenileşme İhtiyacı	28
Tanzimatın Sonu	29
Toplulukların Durumu	30
Çağdaş Kültürün Gelişmesi	33
HAYATI	
Hayatı	39
Aile Çevresi	45
Aile Hayatı ve Karakteri	48
Zevkleri ve Alışkanlıkları	50
Günlük Hayatı ve Çalışma Tarzı	51
ESERLERİ	
Gazeteler ve Dergiler	55
Romanı	63
Tiyatro Eserleri	64
Çevirileri	70
Cep Kitapları	76
Sözlükleri	79
Öğretici Eserleri	91
Türlü Konudaki Eserleri	93
Basılmamış Eserleri	95
KİŞİLİĞİ	
Eserlerinin Işığı Altında	100

Sayfa

En Üstün Vasfı 104
Dil ve Edebiyat Üzerindeki Yazıları 106
Dil ve Edebiyat Üzerindeki Düşünceleri 108
Türlü Kavramlar Üzerindeki Düşünceleri 112

TARTIŞMALARI

Arnavutluğun Durumu Üzerine 114
Himmetü'l-Himam Tartışması 121
Hangi-Hangı Tartışması 127
Eski ve Yeni Edebiyat Tartışması 135

SAMİ'YE MALEDİLMEK İSTENİLEN ARNAVUTÇA ESER... 143

SON SÖZ 149

ŞEMSETTİN SAMİ'DEN SEÇMELER

Lisan-ı Türkî "Osmanî" 152
Mektup 158
Lisan ve Edebiyyatımız 161
İfade-i Meram (Kamus-ı Türkî) 172
Yine Lisan ve İmlâmız 186
Türkçemizin Envâı 192
Lâfız ve Ma'na 196

ŞEMSETTİN SAMİ BİBLİYOGRAFYASI

1. Kitapları 202
2. Şemsettin Sami İçin Yazılanlar 205

ÖNSÖZ

Türkiye'de çağdaş kültür hayatı Tanzimat'tan sonra başlar. Bu yeni kültür, yabancı esaslara dayandığı, kökleri çok derinlere inen yerleşmiş ve oturmuş bir tabanı sarstığı için, sert tepkilerle karşılaşmıştır. Gerçi doğu kültürü etkisini artık yitirmişti. Yetişmekte olan genç kuşak, iskolastik bilimlerin ortaya attığı eski düşüncelerle yetinmek istemiyor, yeni gerçekler arıyordu. Ne var ki Türk toplumu bunu kavrayacak durumda değildi. Çağlar boyunca bilgisizliğin karanlığı içinde bırakılmış, yüzyılların gerisinde kalmıştı. Bunun içindir ki, batı kültürünün yayılması kolay olmadı.

Bu kültürü yaymağa çalışanlar, sayısız tehlikeleri göze alarak savaşmak zorunda kaldılar; türlü engellere göğüs gerdiler. Karşılarında, eskiye sımsıkı sarılan tutucularla, kendilerine düşman kesilen saray vardı. Bunlarla uğraşmak, çarpışıp yol açmak gerekiyordu. Bu bakımdan, Tanzimat devrinde yaşayan aydınların rolü çok büyük olmuştur.

Tanzimatçıların çabasıyledir ki, bu devirde gazetecilik hayatı kurulabilmiş, çeşitli düşünceler cesaretle ileri sürülmüş, halk kavramı ortaya atılarak topluma yararlı olmak başlıca amaç sayılmış, eski dil ve eski edebiyat sarsılmış, yeni edebî türler gelişmeye başlamış, canlı ve heyecanlı bir tartışma dönemi açılmıştır. Şinasi'nin, Namık Kemal'in, Ziya Paşa'nın, Ali Suavî'nin bu yoldaki fedakârlıklarını saygı ile anmaktayız.

Abdülaziz'in son yıllarıyle Abdülhamit'in saltanat yılları, Tanzimat'ın daha ağır ve daha karanlık dönemi, baskı altında devamıdır. Böyle olduğu halde, kültür alanındaki atılışlar daha geniş, daha verimli olmuştur. Bu alanda ön safta yer alanlar eski-

lerin saldırılarına uğramış, sarayca göz altında bulundurulmuş, hatta ezilmiştir.

Şemsettin Sami işte bunlardan biridir. 54 yıllık ömrünün 34 yılını Türk ulusunun hizmetinde geçirmiş, geniş bir kurulun meydana getirebileceği eserleri tek başına hazırlamış, yılmadan uğraşmış, dilde ve edebiyatta yeni gerçekler ortaya atarak, açılan çığırın genişlemesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, özel hayatında da düzgün çalışmayı, insanca yaşamayı ilke edinmiş, benimsediği yeniliği evinde de uygulayarak ailesine ve çocuklarına bu yolda örnek olmuştur.

Şemsettin Sami'nin hayatı, ömrü boyunca Türk ulusuna yararlı olmak için hazırladığı eserler, Türk kültür tarihinin en ilginç bir dönemini aydınlatır. Bu bakımdan Sami'nin hayatını ele alarak eserlerini incelemek ve anılarını dile getirmekle, hem edebiyat tarihimizin önemli bir evresini göz önüne sermiş, hem de gecikmiş olan bir görevi yerine getirmiş oluyoruz.

***

Şemsettin Sami hakkında ilk kaynak, onun *Servet-i Fünun* sahibi Ahmet İhsan'a gönderdiği mektuptur. Sami, derginin 1896 (R. 1312) tarihli sayısında çıkan bu mektupta biyografyasını vermekte ve eserlerini sıralamaktadır. Gerçi İsmail Hakkı'nın *Şemsettin Sami Bey* adlı eseri daha önce 1893 (H. 1311)'de yayınlanmıştır. Ancak bu eserde Sami'nin yalnız tiyatro eserleri ele alınmış ve *Besa* üzerinde durulmuş olduğu için, biyografyasıyle ilgili bir kaynak değildir.

Sami'nin ölümünden sonra, onun hakkında yazılan eserlerden İbrahim Necmi'nin *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (1338), Yusuf Akçura'nın *Türk Yılı* (1928), Necip Asım'ın "Ş. Sami", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (1929), Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun *Şemsettin Sami* (1934), Hikmet Feridun Es'in *Akşam* gazetesinde çıkan yazı dizisi (aralık 1944 ve ocak 1945) ilk kaynaklardandır.

Bunlardan Yusuf Akçura, Şemsettin Sami'nin oğlu Ali Sami'den aldığı mektuba dayandığı, Necip Asım, Sami'yi yakından tanıdığı, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Ali Sami ile görüştüğü ve birçok belgeleri kendisinden aldığı, Hikmet Feridun Es de, Sami'nin kızı Samiye Hanım'la görüştüğü için, bunların yazıları birçok bakımdan aydınlatıcı ve yararlıdır.

Ancak, bütün bu yazılarda yer yer çelişmelere rastlanmaktadır. Bu çelişmeler, yazarların edindikleri bilgiyi denetlemeden eserlerine geçirmiş olmalarından ileri gelmiştir, denilebilir. Bu çelişmelerin asıl dikkate çarpan yönü, tarihlerde görülen tutmazlıktır. Bu tutmazlık da, kaynaklarda gösterilen tarihlere güvenerek, ayrıca araştırmaya girişmemekten doğmaktadır.

Tarihlerdeki tutmazlığı meydana getiren başka bir etken de hicrî ve rumî tarihlerin çok kez birbirine karıştırılmasıdır. Yazılarda kimi kez hicrî, kimi kez rumî tarih kullanılmış, asıl kötüsü, çoğuna hicrî ve rumî kaydı konulmamıştır. Bu eksiklik, Şemsettin Sami'nin yazısında bile görülür. Örneğin Sami, *Servet-i Fünun*'da çıkan mektubunda, İstanbul'a geldiği tarihi 1288 olarak gösteriyor, hicrî mi, rumî mi olduğunu belirtmiyor. Biz ancak yazıda geçen öteki tarihlerle kıyaslayarak bunun hicrî olduğunu anlıyoruz. Yine bu mektubunda, Sami, Fraşer'den Yanya'ya taşındıkları tarihi 1281 olarak kaydediyor ki, bu tarih milâdî 1864'ü karşılar. Sami, 7 yıl süren öğrenimden sonra 1868'de diploma aldığına göre, 1281 her halde dizgi yanlışıdır. Sami'nin doğduğu ve öldüğü tarihlerle, babasıyle annesinin ölüm tarihleri de çelişmelidir (bunlar kitapta yeri geldikçe açıklanmıştır).

Bu kargaşalık, toplum hayatında da sürüp gitmektedir. O tarihlerde devlet işlerinde genellikle rumî tarih kullanıldığı halde, basımevleri, bastıkları kitaplar üzerine hicrî tarihi koymaktadırlar. Gazete ve dergiler büsbütün karışıktır. Yerine göre hem hicrî, hem rumî tarih kullanıldığı gibi, çok kez milâdî tarih de rumî tarihle karıştırılmıştır. Örneğin, kimi gazetelerde şöyle bir tarih görülür: "5/17 eylül 1875". Buradaki 17 eylülün yılı

1875, 5 eylülün yılı ise rumî 1291'dir, ama gösterilmemiştir. Hatta şemsî, ya da celalî tarihi kullananlar da vardır. Hele bunlar büsbütün hesabı karıştırmaktadır. Özel mektuplar ve yazılarda da yazarın isteğine göre kimi kez rumî, kimi kez hicrî tarih kullanılmıştır.

Bunun içindir ki, esere başlarken konuyu yeni baştan ele almayı gerekli ve zorunlu buldum. Önce Sami'nin yayınlanmış eserlerini birer birer araştırıp yeniden gözden geçirdim. Bir yandan Sami üzerine yazılan yazıları okuyup notlar alırken, öte yandan Sami'nin gazete ve dergilerde çıkan yazılarını ve bu yazılara karşı verilen cevapları birer birer tarayarak fişledim.

Çalışmalarımı bitirip kitabı hazırladıktan sonra, 1968 yılının son günlerinde *İslâm Ansiklopedisi*'nin Şemsettin Sami maddesini kapsayan 115. fasikülü yayınlandı. Bu yazı, Sami'yi bütün yönleriyle gösteren etraflı ve değerli bir incelemedir. Ancak fasikül geç çıkmış olduğu için, eseri kaleme alırken, sırası geldikçe bu incelemeye işaret ederek düşüncelerimi belirtmek fırsatını bulamadım.

Şemsettin Sami'yi hazırlamak benim için pek kolay olmadı. *Hafta*, *Servet-i Fünun*, *Aile*, *Sabah*, *Terceman-ı Hakikat* gibi gazete ve dergi koleksiyonları tam olarak Millî Kütüphane'de vardır. Ancak *İkdam*, *Tarik*, *Vakit*, *Terceman-ı Şark* koleksiyonlarını tam olarak İstanbul Belediye Kitaplığıyle Hakkı Tarık Us Kitaplığında görebildim. *Trablusgarp* gazetesinin o tarihteki nüshalarını ise, ancak Şemsettin Sami'nin torunu sayın Emin Erer'de bulabildim. Sayın Emin Erer, dedesi Şemsettin Sami'nin yayınlanmamış eserlerini bana birer birer göstermek lütfunda bulundu. Aile albümünü ve rahmetlinin evrakı arasında bulunan birçok belgeleri gözden geçirip gerekli notları alabilmem için hiç bir kolaylığı benden esirgemedi. Ayrıca aydınlatıcı birçok bilgiler de verdi. Kendilerine teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

10 ocak 1969 Agâh Sırrı Levend

ŞEMSETTİN SAMİ'NİN YETİŞTİĞİ DEVİR

TANZİMAT :

Tanzimat'ın başlangıcından Meşrutiyet'in ilânına dek süren 70 yıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntü devridir. İmparatorluğun, uğradığı felâketlerin ağırlığı altında büsbütün ezilip çökmemesi, yapısının sağlamlığından çok, Avrupa, Asya ve Afrika'daki zengin topraklarını paylaşmakta büyük devletlerin uyuşamamalarından, dengenin bozulmaması için Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını bir süre daha zorunlu saymalarındandır.

Kanunî devrinde Viyana kapılarına dayanan ordularımızın sonraları yenilgiden yenilgiye düşmesi, kazanılan geniş toprakların birer birer elden çıkması, ulusal kaynağın kurumaya yüz tutması, halktan ayrılan devletin engellere çarptıkça sarsıntılar ve bunalımlar içinde gerilemesi, bu sonucu doğurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu duruma düşmesinde çeşitli nedenler vardır. Bunların başlıcaları: Deli İbrahim

gibi akılsız, ya da beceriksiz padişahların kendi zevklerine dalıp görevlerini unutması, sarayın savurganlığı yüzünden hazinenin boşalması, düzenin bozularak yönetimin gevşemesi, paranın değerden düşmesi, "ulufe"lerini zamanında alamayan, ya da sağ akça yerine "züyuf" akça alan yeniçerilerin ikide bir kazan kaldırıp ayaklanması, devlet adamlarının azgın ihtirasları yüzünden birbirine düşmesi, yobazların her yeni hareketin karşısına dikilmesi, Anadolu'nun zorbalar elinde inlemesi, merkezde halkın yoksulluk ve güvensizlik içinde kıvranmasıdır.

Devleti içine düştüğü felâket uçurumundan kurtarmağa çalışan padişahlarla vezirlerin hepsi de bağnazlığın kurbanı olmuşlar, düşündüklerini uygulama olanağını bulamamışlardır.

Bu durum karşısında büyük devletlerin ilgisiz kalmaları, acıyarak yardımda bulunmaları elbet kendilerinden beklenemezdi. Kaldı ki, bu devletlerin çoğu yüzyıllar boyunca Türklerle savaşmışlar, topraklarını ellerinden kaçırmışlar, ona düşman gözüyle bakmağa alışmışlardır. Şimdi "hasta adam" dedikleri Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp topraklarını paylaşmak için sıra beklemekte, fırsat bulunca onu zayıf yerlerinden yakalayarak sömürmekte, önce birer lütuf olarak ele geçirdikleri imtiyazları genişletmektedirler. Fırsat bulamadıkları vakit de, Hıristiyan toplulukları kışkırtarak, ya da Hıristiyan kiliselerinin koruyucusu kesilerek İmparatorluğun içişlerine karışmakta, önce tehditler, sonra da çetin pazarlıklarla kendilerine çıkar sağlamaktadırlar.

Büyük devletlerin gittikçe artan baskılarını önlemek kolay olmuyordu. Avrupa'daki topraklarımızı elden kaçırıp Asya'da sıkışıp kalmak tehlikesi baş göstermişti. Bu korkunç duruma karşı bulunan çare "ıslahat" oldu.

Islahata önce ordudan başlandı. Başarısız denemelerden sonra, yeniçeri örgütüne karşı "nizam-ı cedid" askeri yetiştirmeğe girişildi. III. Selim'in tahttan indirilmesine yol

açan kanlı ayaklanmadan sonra, II. Mahmut zamanında yeniçeri ocağının söndürülmesiyledir ki, yeni ordunun kurulması işi gerçekleşebildi.

Yurt içindeki olaylarla dıştan gelme zorlamalar ve bunlar karşısında devletin uğradığı güçlüklerle düştüğü sürekli bunalımlar, öyle gösteriyordu ki, dünyanın hızla gelişmesi karşısında, bizi ortaçağa bağlayan anlayış değişmedikçe, İmparatorluğu uçuruma yuvarlanmaktan kurtarmak kolay olmayacaktır. Bir an önce batıya dönmekten, batının yöntemlerini benimseyerek Avrupa devletler topluluğuna katılmaktan başka yol yoktur.

Son Mısır olayları bunu kesinlikle ortaya çıkarmıştır. Mısır'da valimiz olan Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında gönderdiği askerin ordularımızı yenerek Anadolu'nun ortasına dek gelmesi, Nizip bozgunluğu, Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa'nın donanmamızı Mısır'a teslim etmesi, utandırıcı birer felâketti.

İşte Tanzimat, bu sırada II. Mahmut'un ölümüyle tahta geçen Abdülmecit zamanında, 3 kasım 1839 (1255)'de ilân edilmiştir. Tanzimatı tasarlayan ve bunu genç padişaha kabul ettirip hazırladığı fermanı Gülhane'de okuyan, zamanın Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'dır.

Bu fermanla başlıca şunlar vadediliyordu: Yurttaşın can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, vergi adaleti, askerlik işinin düzene bağlanması, rüşvetin kaldırılması, yeni kanunları hazırlamak üzere "Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye"nin kurulması, mahkeme kararı olmadıkça kimsenin tutuklanıp cezalandırılmaması.

Gerçekte Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nun toptan değişmeyi amaç tutan uyanışı değil, ancak sayılı devlet adamlarının benimsediği belirli ıslahat girişimi, son bir silkinme çabasıdır.

Bununla birlikte, yapılabilen iş, küçümsenmeyecek derecede büyük olmuştur. İlk göze çarpan özellik, sarayın

yanında "Babıâli"nin sorumlu bir "makam" olarak belirmesi ve hükümetin yönetimi eline almasıdır. Devlet örgütlerinde yeni yöntemler kabul edilmiş, "Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye"-den başka, "Meclis-i Tanzimat" ile "Meclis-i Şura-yi Askerî" kurulmuş, kadıların baktığı şer'iyye mahkemeleri yanında nizamiyye mahkemeleri kurulmuş medreselerin yanında çeşitli derecede okullar açılmış, Darülfünunun temeli atılmış, Avrupa'ya gençler gönderilmiş, açılacak Darülfünuna kitap hazırlamak gerekçesiyle akademi niteliğinde "Encümen-i Daniş" meydana getirilmiş, maarif örgütü genişletilerek önce "Mekâtib-i Umumiyye Nezareti", sonra da "Maarif Nezareti" kurulmuştur.

Görülüyor ki yenilik tam değildir. Toplumun her alanında ikilik göze çarpmaktadır. Tanzimat, eskiyi yıkıp yerine yenisini koymayı amaç tutan klasik bir devrim olmamış, hele doğu uygarlığından kopmayı göze aldıracak çapta geniş ve köklü bir değişikliği düşünmemiştir.

Tanzimat'ın ilânıyle eski yolsuzluklar sona ermiş olmadı. Huzursuzluklar yine sürüp gitti. Büyük devletlerin baskısı yeniden başladı. Elçiler, hükümetleri adına her işimize, hatta devlet adamlarının atanmalarına ve görevden alınmalarına bile karışır oldular.

Devletlerin zaman zaman birbiri aleyhine çalışmaları, kolaylıkla uyuşamamaları, devlet adamlarımızın yararlandığı başlıca fırsatlardır. Reşit Paşa ile onun yetiştirdiği Âli ve Fuat Paşalar iş başında bulundukça, bunalımlar az zararla atlatılabilmiştir. Reşit Paşa'nın "Macar mültecileri" işinde cesaretle direnmesi, Fransa dışındaki devletlerin yardımını elde ederek Mısır bunalımını gidermesi, Kırım savaşında büyük devletlerin birleşmesini sağlaması, önemli başarılardandır. Ne yazık ki, Reşit Paşa ile Âli ve Fuat Paşalar arasında arasıra beliren gerginlik, birçok hayırlı işlerin aksamasına yol açmıştır.

İmparatorluğun ekonomik durumu da çok kötüdür. Devletler, imtiyaz koparmakta birbiriyle yarış halindedirler. Yabancı sermaye bu imtiyazlarla yurdumuza yerleşmekte, kaynaklarımıza el uzatmaktadır. Kapitülasyonlar artmış, az zamanda İmparatorluğu cendere içine almıştır. Yerli esnafın iş alanı gittikçe daralmaktadır. Öte yandan devletin borç paraya muhtaç hale gelmesi, alınan paraların keyfe göre harcanıp gereksiz yerlere akıp gitmesi, ağır faizlerin vaktinde ödenememesi, malî yükü büsbütün artırmıştır. Yeni vergi sisteminin kötü uygulanması yüzünden tefeciler türemiş, bunların birtakım dalaverelerle halkı soyması, yakınmaların yükselmesine yol açmıştır.

1868 (1284)'de, bütün devlet yetkilerini bir elde tutan "vahdet-i kuva" esasından vazgeçilerek, yürütme, yasama ve yargılama işlerinin birbirinden ayrılması, adaletin bağımsızlığı, "Şura-yı Devlet"in kurulması büyük bir adımdır. Ancak bu da istenildiği gibi uygulanamamıştır.

TOPLUMUN DURUMU:

Ancak Türk toplumu, düzen değiştirmenin zorunluğunu kavrayacak, herhangi bir yeniliği benimseyecek durumda değildir. Gerici çevreler en küçük ıslahat davranışını tepki ile karşılamakta, her yeni girişimi "frenkleşme" diye "tekfir" etmekte idiler. Zamanın sadrazamı Husrev Paşa'nın bile Tanzimat'ın karşısında olması, yeni düzeni uygulamaktaki güçlüğü göstermeye yeter. Bunun içindir ki Tanzimat, Hıristiyan toplulukları yatıştırmadığı gibi, halka da inmemiş, yüzeyde kalmıştır.

Türk toplumu, içinde bulunduğu ortaçağ hayatından memnun, kendini saran tehlikelerden habersiz, eski zafer günlerinin anısıyle yaşamaktadır. Karşı karşıya aynı silâhla vuruşsa, zafer yine kendisinin olacaktır. Ama zaman ilerlemiş, silâhlar değişmiş, politika oyunları işe karışmış, ihtiraslar artmıştır. O bunların farkında değildir.

Devletin hâlâ "yedi düvel"e meydan okuyacak güçte olduğu kanısındadır. Felâketlerin nedenini, "din gayreti" demek olan "gayret-i milliyye" nin eksikliğinde bulmaktadır. Kulların yoldan çıkması "gazab-ı İlâhî"yi çekmiş, bizi bu acıklı duruma düşürmüştür. Bundan kurtulmanın tek çaresi, şeriat hükümlerine sımsıkı sarılmaktır.

Bu genel inanış dışında halk, her gün yoksulluğun ve adaletsizliğin acısını çektiği, sırasıyle paşaların, ağaların, derebeylerinin baskısı altında ezilip inlediği halde, bunların gerçek nedenini araştıracak kata erişmemiştir. Günlük ekmeğini çıkarmak, halkın başlıca kaygısıdır.

Aydınların durumu da bundan farksızdır. Ülkenin asıl derdi olan sosyal ve ekonomik durum, sayıları belirli aydınların dışında hiç kimseyi düşündürmemektedir. Çoğu, bu gibi sorunların bulunduğundan bile habersizdir.

Genç kuşaklar başıboş ve dağınıktır. Hepsi de kendi âleminde yaşamaktadır. Biraz düşünebilenler, işe nereden ve nasıl başlayacaklarını, hangi yolu izleyeceklerini bilmemektedirler. Tehlikeleri geçici saymakta, çocukca tedbirler düşünmektedirler. Önce aydınları uyarmak, dertleri birer birer ortaya koymak, yurdun ihtiyaçlarına göre çareler aramak, bunları tartışarak gerçekleri ortaya çıkarmak gerekli idi. Bu güç işi kim başaracak, nasıl ve ne ile başaracaktı?

Reşit Paşa'nın politikada oynadığı rolü kültür alanında üzerine alacak bir öndere ihtiyaç vardı. Reşit Paşa, bütün yükü ve sorumluluğu üzerine alarak nasıl ortaya çıkmış, karşılaştığı engelleri yıkmağa çalışarak, Tanzimat'ı benimseyen uyanık devlet adamları yetiştirmişse, düşünce alanında kendini kolaylıkla kabul ettirecek bir önderin belirmesi, gençleri çevresinde toplayarak yeni bir ufka yönelmesi çok mutlu bir başlangıç olurdu. Hiç değilse, bir devrim atılışı olarak başlayan Tanzimat'ın feslefesini yapmak, bu girişimi günün gerçeklerine ve yurdun ihti-

yaçlarına göre planlayıp çevrelere yaymak gerekiyordu. Bu çaptaki gençlerin yetişmesine ortam elverişli olmadığı için, ilk yıllarda böyle bir önder çıkmadı.

Sonradan Şinasi bu rolü üzerine aldı. Tanzimat'ın ilânında 13 yaşında olan Şinasi, 20 yaşlarında iken öğrenimini yapmak üzere Paris'e gönderilmişti. 1854 (1271)'de İstanbul'a döndükten birkaç yıl sonra, yayınladığı gazetelerle bu ortamı hazırlamaya koyuldu. Yurdun dertlerini ve ihtiyaçlarını dile getiren, yeniliği savunan, halka haklarını tanıtarak görev ve sorumluluk duygusu aşılamağa çalışan yazılarıyle uyarma görevini başardı. Namık Kemal gibi gençleri yetiştirdi. Ancak onun yeniliği yayma ve halkı uyarma konusunda bu çok önemli davranışı, bizim belirtmek istediğimiz çapta kavrayıcı ve gençleri toplayıp birleştirici nitelikte olmadı. Şinasi'nin yaradılışı ve çekingen karakteri buna pek de elverişli değildi.

İLK GAZETELER VE DERGİLER :

Bizde ilk gazete II. Mahmut zamanında kurulmuştur. Islahat hareketlerini yaymak amacıyle Tanzimat'tan 8 yıl önce 1831 (1247)'de hükümetçe çıkarılan *Takvim-i Vakayi'*, devletle halk arasında kurulan ilk köprüdür. Tanzimat'tan bir yıl sonra 1840 (1256)'da William Churchill adında bir İngilizin imtiyazını aldığı *Ceride-i Havadis* de, haberleri, fıkraları ve kısa bilgileriyle, halkın yurtta ve dünyada olup bitenleri görebilmesini -çok küçük çapta olsa da- sağlamıştır. Her iki gazetedeki haber dili de oldukça sadedir. Ancak sistemden yoksundur.

Ceride-i Havadis, 1860 (1277)'da ayrıca günlük bir *Ruz-name* çıkarmağa başlamış, 1864 (1281) de ise *Ceride-i Havadis*'in yerini *Ruz-name-i Ceride-i Havadis* almıştır.

Sistem Şinasi ile başlar. O, 1860 (1277)'da Agâh Efendi ile birlikte kurduğu *Terceman-ı Ahval*, bir yıl sonra yalnız başına çıkardığı *Tasvir-i Efkâr ile*, benimsediği amacı,

izleyeceği yolu ve dil konusundaki görüşünü açıkça ortaya koymuştur. Bu iki gazetenin, yazıları, tefrikaları, çağdaş bilimleri tanıtmağa çalışan yayınlarıyle uyanış devrindeki rolü çok büyüktür.

Şinasi ile *Ruz-name* yazarı Sait bey (küçük Sait Paşa) arasındaki "mes'ele-i mebhusetü'n anhâ" tartışması 1864 (1281) yılına rastlar. Şinasi *Tasvir-i Efkâr*'ı dört yıl çıkarmış, bir aralık kuruntuya ve korkuya kapılarak Paris'e kaçmağa karar verince, gazetenin yönetimini genç arkadaşı Namık Kemal'e bırakmıştı. Kemal'in kazandığı ün, ilk kez bu gazetede çıkan ateşli yazılarıyledir.

Abdülaziz'in gittikçe artan istibdadına karşı 1866'da gençlerin gizlice kurduğu "Yeni Osmanlılar Cem'iyyeti"nde Namık Kemal de vardı. Dernek üyelerinin hükümetin baskısından kurtulmak için birer birer Avrupa'ya kaçması, sonradan Namık Kemal'le Ziya Paşa'nın da kaçanlara katılması, yurt dışında sarayla Babıâli'ye karşı bir cephenin kurulmasını sağlamış oldu.

Namık Kemal, Ziya Paşa ile Paris'ten Londra'ya geçerek, "Yeni Osmanlılar Cem'iyyeti" adına 1868 (H.1285)'de *Hürriyyet* gazetesini çıkarmış, şiddetli yazılarıyle istibdat yönetimini sarsmağa çalışmış, padişahın genel af ilân etmesi üzerine İstanbul'a dönünce de, *Hadika* ve *İbret* gazetelerinde uyarıcı ve sarsıcı yazılarına devam etmiştir. Namık Kemal, yeni edebiyatın öncüsü olarak sivrilmiş ve Şinasi'nin rolünü üzerine almış oluyordu.

Ali Suavî, 1866 (1283)'da İstanbul'da *Muhbir* gazetesini çıkarmış, ateşli yazıları ve camilerdeki vaızları üzerine Kastamonu'ya sürülünce, Avrupa'ya kaçarak gazetesini 1867 (1284)'de Londra'da yayınlamış, sonra Paris'e gelerek 1869 (1286)'da *Ulum* gazetesini çıkarmıştır. Dergide bir yandan doğu ve batı kaynaklarından yaptığı aktarmaları Türkçeye çevirip yayınlıyor, öte yandan uyarıcı yazılarıyle yararlı olmağa çalışıyordu.

Bu devirde çıkan gazeteler arasında *Hadika*, *İbret*, *Basiret*, yazılarıyle önemli yer tutar. Basın alanında daha birçok gazeteler görülür. Bunlardan biri kapanınca yerine başkası çıkar, ya da bir gazete kapanınca kısa bir süre sonra aynı ad altında yeniden çıkmağa başlar. İmtiyaz sahipleri, çok kez kitapçı ve yayınevi sahibi olan Mihran, Filip, Karabet, Kirkor, Teodor Kasap gibi sermaye sahipleridir. Bunlar, gazete ve dergi imtiyazı alma işini bir ticaret haline getirmişlerdir. Gazeteler haftada bir, ya da iki kez çıkar. Biraz sonra gazetelerin cuma ve pazar dışında haftada beş, ya da cuma dışında altı gün çıktığı görülür.

Çağdaş kültürü yayma yolunda dergilerin de rolü büyüktür. Münif Efendi (paşa)'nin "Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye"nin organı olarak 1862 (1279)'de çıkardığı *Mecmua-i Fünun*, pozitif bilimleri yaymağa çalışan ilk dergidir. Bunu, "edebî" ve "fennî" olmak amacıyle yayınlanan birçok dergiler izler.

Bu ilk dergi ve gazeteler, gösterdikleri bu çaba ile çağdaş kültürün birer habercisidirler. Şüphesiz hepsi aynı tutumda değildir. *Terceman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr* ile *Mecmua-i Fünun* gibi bütün sayfalarını batı kültürüne açanlar yanında, gazete ve dergilerinde doğu kültürüne geniş yer ayıranlar, sırası geldikçe eskiyi savunanlar da vardır. Çağdaş kültürü kimisi içtenlikle benimsemiş, kimisi de toplumda beliren akıma uyarak her iki çevreyi de memnun etmek için yeninin yanında eskiye de yer ayırmıştır. Bunda elbet gazete ve dergi yöneticilerinin büyük payı vardır.

DERNEKLER :

Cem'iyyet-i İlmiyye : Uyanış devrinde derneklerin rolünü de belirtmek gerekir. II. Mahmut zamanında Ortaköy'de İsmail Ferruh Efendi'nin yalısında toplanan aydınlar, kendi aralarında şiir, edebiyat ve gerçek bilimler

üzerine konuşmak ve "heves-kâr-ı ulûm u maarif olanlardan her kim tederrüse talib olursa anı talim etmek ve yahut ettirmek" amacıyle bir "Cem'iyyet-i İlmiyye" kurmuşlardır. Bektaşîlerin sürgün edildiği sırada, dernek üyelerinden İsmail Ferruh, Şanizade Ataullah ve Melek Paşazade Abdülkadir de Bektaşîlikle suçlandırılarak, İsmail Ferruh Bursa'ya, Şanizade Menemen'e, Abdülkadir de Manisa'ya sürülmüş, İsmail Ferruh *Tefsir-i Mevakib* ile uğraştığından sürgün yeri Kadıköyü'ne çevrilmiştir [1].

Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye : Reşit Paşa'nın açılacak Darülfünun'a kitap hazırlamak için 1851'de kurduğu "Encümen-i Daniş"den sonra, asıl halka yararlı olmak amacıyle kurulan ilk dernek, Münif Efendi'nin 1861 (1278)'de kurduğu "Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye"dir. Bu dernek bir yandan *Mecmua-i Fünun*'u çıkarırken, öte yandan halka serbest dersler vererek, konferanslar düzenleyerek, uyanışa büyük yardımlarda bulunmuştur. Dernek hükümetçe de tanınmış ve Azerî şairi Ahontzade Fethali'nin alfabe üzerine hazırladığı rapor, incelenmek üzere sadaret makamından derneğe gönderilmiştir.

Cem'iyyet-i Kitabet: 1862 (1279)'de "Cem'iyyet-i Kitabet" adıyle bir dernek kurulmuş, dernek adına *Mecmua-i İber-i İntibah* dergisi çıkarılmıştır. Bu dergi ancak 9 sayı sürmüştür. Bu derneğin ayrıca bir iş yapıp yapmadığını bilmiyoruz.

Cem'iyyet-i Edebiyye : 1866 (1283)'da *Mecmua-i Maarif* adıyle bir dergi çıkaran "Cem'iyyet-i Edebiyye" kurulmuştur. Yayınladığı tüzüğüne göre, dernek on beş günde bir çıkaracağı bu dergiden başka, "manzum ve mensur kütüb, resail ve lâtif hikâyeler te'lif ve tercemesine ve fünun ve edebiyyatça umum ve hususa faidesi" dokunacak yayınlarda bulunacaktır.

[1] bkz. *Cevdet Paşa Tarihi*, c. 12; *Mecmua-i Ebüzziya*, 1302, c.4, sayı 39; Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, II. basım, 1943, s.193.

Cem'iyyet-i Tedrisiyye-i Osmaniyye : Topluma büyük yararı dokunan bir dernek de 1865 (haziran 1281) tarihinde kurulan "Cem'iyyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye"dir. Dernek, Beyazıt'ta "Simkeş-hane"deki merkezinde, yılın elverişli mevsimlerinde halka dersler vermiş ve 1873 (haziran 1289)'de Darüşşafaka gibi büyük ve hayırlı bir okul kurmuştur. Kurucular : Yusuf Ziya Paşa, Esat Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa'dır.

Cem'iyyet-i Tıbbıyye-i Osmaniyye : 1866 (1283)'da Kırımlı Dr. Aziz Bey ve arkadaşları "Cem'iyyet-i Tıbbıyye-i Osmaniyye" adında bir dernek kurmuşlardır. Bu dernek ilk iş olarak tıp terimlerini ele almış ve uzun bir çalışmadan sonra *Lugât-ı Tıbbıyye*'yi meydana getirmiştir. Dernek tıp öğreniminin Türkçe yapılması konusunda çok çalışmıştır.

Memalik-i İslâmiyye Coğrafya Cem'iyyeti: Bu adla 1872 tarihlerinde Hoca Tahsin Efendi tarafından bir dernek kurulmuş olduğunu, Ş. Sami *Hafta* dergisinde çıkan "Hoca Tahsin" başlıklı yazısında (27 şevval 1298, sayı 6, s. 92) bildirmektedir. Yazıda şöyle deniliyor: "Dokuz on sene evvel, medresesinde bir cem'iyyet teşkiline dahi muvaffak olup, ittihad-ı İslâm maksad-ı aslîsine mebni olan bu cem'iyyete, ecnebilerin bir gûne şübhe ve itirazını davet etmemek için, 'Memalik-i İslâmiyye Coğrafya Cem'iyyeti' namını vermişti. Bu yüzü kapalı isim de ba'zı zevat tarafından kendisine heman zorla kabul ettirilmişti, yoksa kendisi açıktan açığa 'Cem'iyyet-i İttihad-ı İslâm' namını vermek istemişti."

Yazıda bildirildiğine göre, Hoca Tahsin bu konuda birtakım "risaleler, hutbeler, lâyihalar" yazmış, ama dernek "devamsızlık ve sebatsızlık" yüzünden ancak iki üç toplantı yapabilmiştir.

Cem'iyyet-i İlmiyye : 1878 (1296)'de çıkan *Mecmua-i Ulum*'un ilk sayısında "Cem'iyyet-i İlmiyyenin nâşir-i efkârıdır" kaydı bulunmakta ve "cem'iyyetin mukavele-

name-i esasiyyesi" bildirilmekte ise de, bu dernekle kurucuları hakkında başka bilgimiz yoktur. Yayınlanan bu "nizamname"de derneğin amacı: "Ulûm ve fünun ve hıref ve sanayi ve usul-i ticariyye ve kavaid-i maliyyenin memalik-i Osmaniyyede intişar ve tevessü' ve tezayüdüne bikaderi'listitâa hidmet ve muhtac-ı iane olan ba'zı mekâtibe mümkin mertebe muavenet" etmektir.

Cem'iyyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye: 1879 (H.1296)'da bu adla bir dernek daha kurulmuştur. Arnavut aydınlarının kendi aralarında kurduğu bu derneğin amacı, Arnavutça yazılmış, ya da başka dillerden çevrilmiş yararlı eserleri bastırıp Arnavutlara dağıtmak, böylece Arnavutların kültürce kalkınmasını sağlamaktır.

İlk gazete ve dergilerle dernekler, halkı uyarmak ve aydınlatmak yolunda atılan ilk adımlardır.

BAŞLICA SORUNLAR :

Bu ilk gazeteler, Türk okurlarına yurt haberleri verir ve çeşitli yazılarla yararlı olmaya çalışırken, dergiler de, aktarılan bilgi kırıntılarıyle batı kültürüne açılmış birer pencere hizmetini görür, bunun yanı sıra yerli yazılara da yer verilir.

Gazete ve dergilerde çıkan yerli yazılarda yurt sorunları ele alınmış, maliye, iktisat, sanayi, ticaret, ekonomi, tarım, kültür işleri üzerinde durulmuş, üretim, ve tüketim sorunları incelenmiş, çeşitli düşünceler ileri sürülerek yollar ve çareler gösterilmiştir. Örneğin Namık Kemal, Şinasi'den sonra *Tasvir-i Efkâr*'ı devam ettirdiği yıllardan başlayarak, birçok gazete ve dergilerde çeşitli yazılarıyle yurt sorunları üzerinde önemle durmuştur.

Bu, şüphesiz bir uyanıştır. Ama sistemden yoksundur, dağınıktır. Esası yine batıdan plansız ve karma karışık alındığı için, ileri sürülen düşüncelerin çoğu basmakalıp olmaktan, hatta çelişmelere düşmekten kurtulamamıştır. Tan-

zimatçıları bundan ötürü suçlayamayız. Onlar gereği gibi hazırlanmış ve yetişmiş değillerdi.

Rejim ve yönetimle ilgili yazılarda da daha ileri gidemezlerdi. Padişah iradesinin bütün yasaların üstünde olması, sansürün kıyasıya işlemesi buna engeldi.

Gerçekte, her şeyi yıkmayı amaç tutan köklü devrimler onların da hatırından geçmemiştir. Hiç biri - Ali Suavî'den başka- ülkede bir ayaklanmayı düşünmemiş, padişaha bağlılığı kutsal bir görev saymıştır. Suç hep hükümetindir. Padişahı yanındakiler aldatmaktadır. "Kanun-ı Esasî"yi ilân ederek padişahın haklarını ve yetkilerini sınırlandırmakla bütün kötülüklerin önü alınmış, her şey düzelmiş olacaktır. Dış politikada da batı devletlerine körü körüne inanmış olanlar vardır. Gazete ve dergilerin hemen hepsi ilericidir. Batı uygarlığına taraflı görünür. Açıkça uygarlık aleyhinde bulunmaz, yalnız zaman zaman "batı uygarlığından faydalı olanları alalım, gerisini bırakalım" diye tartışmalara girişir. Bu gibi yazılarda ileri sürülen düşüncelerin hiç biri doyurucu değildir, yurt koşullarına, toplumun gerçek yapısına uygun olup olmadığı düşünülmez. Bunun içindir ki, yetişkin çevrelerce benimsenip uygulanan bu öneriler, eski hırkaya eklenmiş yama gibi sırıtır. Batı uygarlığına erişme çabaları hep bu yüzden kısır kalmıştır.

Tanzimat'ın devlet kurumlarında yarattığı ikilik, bu devrin yazarlarında da görülür. Tanzimatçılar kafaca batılı, ruhça doğulu idiler. Doğudan büsbütün kopmayı, hatta şeriat hükümlerinden ayrılmayı düşünmüyorlardı. Eski geleneklere bir ucundan, daha doğrusu kökünden bağlı idiler. İslâmlıktan ayrı bir Türklük söz konusu değildi. Ziya Gökalp'ın sonradan koyduğu "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, batı medeniyetindenim" ilkesinin –ümmet ve millet anlayışı bir yana bırakılırsa– ilk temsilcisi bunlardır.

Öte yandan, bir de Osmanlılık ilkesi vardı. Bu ilkeyi benimseyenler, İmparatorlukta yaşayan Müslüman ve Hıris-

tiyan bütün toplulukların Osmanlı adı alında birleşebileceğine inanmışlardır. Bunu anlamak kolaydı. "Devlet-i Osmaniyye" deyimiyle İmparatorluk, "hükümet-i Osmaniyye" deyimiyle de Babıâli kasdediliyordu.

Ama daha ileri gidilerek bir de "millet-i Osmaniyye" deyimi ortaya atılmıştı. Bu oldukça karışık bir kavramdı. Bununla da, aynı devletin uyruğu olarak bir bayrak altında toplanan çeşitli ulusların, tarihsel oluşları, ülkü, gelenek ve görenek ayrılıkları düşünülmeksizin, salt siyasal çıkar kaygısıyle yeni bir millet halinde kaynaşacaklarına inanılmış oluyordu.

Bu anlayışla "lisan-ı Osmanî", "edebiyyat-ı Osmaniyye", "kavaid-i Osmaniyye" gibi tamlamalar kolaylıkla yapılabiliyordu. Ancak yine bir çelişme vardı. "Millet-i Osmaniyye" kavramı içine Müslüman, Hıristiyan bütün topluluklar girdiği halde, "lisan-ı Osmanî" kavramında yalnız Türk, Arap ve Fars dilleri bulunuyor, ötekiler açıkta kalıyordu. Arapça ile Farsça ise Türkçenin iki desteği sayılıyor, bunlardan vazgeçilemeyeceği iddia ediliyordu.

Özgürlük kavramı da, bu devirde ülkü haline gelmiş başlıca sorunlardan biridir. Fransız devrimi batı kültürünü izleyen gençlerin gözünü açmıştır. Bu devrimi yaratan nedenler, kıralla çevresinin çılgınca savurganlığı karşısında halkın yoksulluğu, maliye işlerinin bozukluğu, ıslahat hareketleri, liberalizm akımı, sonunda birdenbire patlak veren ayaklanma, birbirini izleyen kanlı olaylar, devrimle ortaya atılan özgürlük, hak ve adalet kavramları, gençleri etkiliyordu. Bu gerçekleri okuyan gençler, yurdun içine düştüğü bunalımın nedenlerini daha iyi kavrıyorlardı.

Tanzimat'ın ortaya çıkardığı sorunlardan biri de "halk" kavramıdır. Bu kavramla devletin gücü ve yetkisi yanında halkın da bir varlık olarak yer aldığı, onun da bu topraklar üzerinde hakkı bulunduğu gerçeği belirtilmiş oluyordu. Ancak, Tanzimatçıların kullandığı bu "halk" deyimi, bu-

günkü anlamında memuru, esnafı, işçisi, köylüsü ve ırgatıyle bütün toplumu içine alacak genişlikte miydi? "Avam" denilen ve hiç bir devirde varlığı hesaba katılmayan yığın bunun içinde miydi? Bu oldukça şüphelidir.

Tanzimatçılar, Şinasi'den sonra başlayan bir sorumluluk duygusu içinde, sınırları pek de belirli çizilmemiş olan halkı bilgisizlikten kurtarmayı bir görev bilmişlerdir. Bu ilk sorun, buna bağlı daha birçok sorunları ortaya çıkarmış oluyordu. Yurt gerçeklerini tanıyıp görevlerini bilerek yerine getirebilmesi için, halka okuyup yazmayı öğretmek, bunun için de yazı dilini anlaşılır bir hale getirmek, bu sade dille eser hazırlamak gerekli idi.

Alfabe, imlâ, sözlük, dilbilgisi gibi sorunlar da bunları izliyordu. Toplumca kalkınma önce bu ihtiyaçların giderilmesine bağlı idi. Halkın özgürlük içinde insanca yaşayabilmesi, ancak bu düzeye erişmesiyle olabilirdi.

Bunun içindir ki, bu temel dava, ilk gazete ve dergilerde olduğu gibi, ıslahat hareketlerinin durduğu daha sonraki devirlerin gazete ve dergilerinde de sürmüş, bu konu üzerinde dikkatle ve ısrarla durulmuştur. Derneklerin de, beklenen ölçüde katkıları olmamakla birlikte, yardımları dokunmuştur. Gerçekte, bu özel derneklerin hepsi de bu amaçla kurulmuştur.

Ancak şunu da bildirmek gerekir ki, Tanzimatçılar halkın yararına çalışmakla birlikte, ruhça halktan ayrı kalmışlardır.

KÜLTÜR DEĞİŞMESİ :

Tanzimat'tan önce 1795'de açılan "Mühendis-hane-i Berrî-i Hümayun" (topçu okulu), 1827'de açılan "Tıp-hane" (1838'de Mekteb-i Tıbbiyye adını almıştır), yine 1838'de kurulan "Mekteb-i Harbiyye", kültür değişmesinde ilk büyük rolü oynamışlardır. Bu yüksek okullara, Tanzimat'tan sonra açılan "Mekteb-i Mülkiyye", "Darülfünun-ı Osmanî",

"Mekteb-i Sultanî" de katılır. Bu okullarda öğretmenlik edenler yurdun tanınmış kişileridir. Bu öğretmenlerin verdikleri dersler, "Mühendis-hane ve Mekteb-i Harbiyye" gibi yüksek okullarda kurulan basımevlerinde basılır. Bu kitapların okul dışına çıkmasıyle yayılma alanı genişlemiş olur.

Ceride-i Havadis ve Tasvir-i Efkâr basımevlerinden sonra, özel daha birçok basımevlerinin kurulmasıyle, kitap yayınları da genişler. Eski eserlerin basımı yanında, türlü alanlarda ortaya konulan yeni eserler çoğalır.

Edebiyat alanında: Tanzimat devrinde eski edebiyat henüz sürümdedir. "Bakiyyetü's-selef" denilen divan şairlerinin gazelleri, edebî çevrelerin değerlendirip yaşattığı ürünlerdir. Düşünce alanında Şinasi ile başlayan yeni akım, aydın çevreleri aşacak güce henüz erişmemiştir.

Batı edebiyatıyle kurulan ilk ilişki, çeviri yoluyledir. Şinasi ile Ethem Pertev Paşa'nın manzum, Münif Paşa'nın mensur çevirileri, Ziya Paşa ile Vefik Paşa'nın Molière çevirileri, Âli Paşa'nın aktardığı piyesler, Yusuf Kâmil Paşa'nın *Telemaque* çevirisi, Fransız edebiyatını tanıtan ilk eserlerdir. Ancak bunların uyandırdığı ilgi aydın çevreleri geçmez. Bundan sonra yapılan türlü çeviriler, hele romanlar okuma meraklılarının ufuklarını genişletir [1].

Tanzimatın ilânından 25 yıl sonradır ki, Namık Kemal arka arkaya yayınladığı amansız yazılarıyle eski edebiyatı sarsmağa başlar. Romanları, tiyatroları, eleştirileriyle, yeni yetişen gençlere örnek olur.

Ziya Paşa da, Londra'da *Hürriyyet* gazetesinde çıkan "Şiir ve İnşamız" başlıklı yazısından başka, *Zafer-name* ve *Rü'ya* gibi eserleriyle yeniliğe arka olmuştur.

Gelişmeye yüz tutan yeni edebiyatın bir kolu olarak tiyatro hayatı da başlar. Gedikpaşa'daki Güllü Agop tiyatrosunda Namık Kemal'in *Vatan*, Şemsettin Sami'nin *Besa*

[1] İlk çeviriler için bkz. İsmail Habip Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz* (2 cilt), İstanbul, 1940–1941.

gibi yerli piyesleri de oynanır. Ancak tiyatro eserlerinden beklenen, sanat değil, bunların "ibret" dersi vermesidir.

Tiyatro ise eğlence yeridir. Bu anlayışla "Eğlencehane-i Osmanî" gibi adlar taşıyan tiyatroların açıldığı görülür. Daha sonraları Şehzadebaşı'nda tuluat tiyatroları başlar. Bunlar "komik-i şehir"lerin tekerlemeleri ve göbek atan tombul aktrislerin şarkılarıyle alkış toplar.

Bilim alanında: Öğrenimlerini yapmak üzere Avrupa'ya gidip dönen, ya da buradaki yüksek okullarda yetişen gençlerle, tıp, matematik, tabiiye, fizik ve kimya gibi pozitif bilimler gelişir. Şanizade Ataullah Efendi (ö. 1826), Buffon'un *Histoire naturelle* adlı eserini Türkçeye çeviren Hekimbaşı Mustafa Efendi (ö. 1832), matematikçi Kırımlı Hüseyin Rıfkı Efendi (ö. 1814), Hoca İshak Efendi (ö.1834), Tanzimat'tan önceki bilginlerdir.

Tanzimat'ın yetiştirdiği bilginlerden Hoca Tahsin Efendi (ö. 1880), kimyacı Dr. Derviş Paşa (ö. 1878) , Hekimbaşı Salih Efendi (ö. 1895), Dr. Hüseyin Remzi (ö. 1896), bilginlerimizin başında gelir.

Tarih alanında: Ahmet Cevdet Paşa'nın, Encümen-i Daniş'in ilk eseri olarak hazırladığı 12 ciltlik tarihi, Hayrullah Efendi'nin 5 cildini bitirebildiği tarihi, Mehmet Fevzi'nin *Haber-i Sahih*'i, Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayicü'l-Vukuat*'ı ile Süleyman Paşa'nın *Tarih-i Âlem*'i bu devrin önemli tarihlerindendir.

Dil bilgisi ve sözlük alanında: Ahmet Cevdet Paşa ile Fuat Paşa'nın Bursa'da hazırlayıp Encümen-i Daniş'in açılışında sundukları *Medhal-i Kavaid* (1268), daha sonra Abdullah Ramiz Paşa'nın, Selim Sabit'in, Muhsin'in ve Süleyman Paşa'nın kavait kitapları ile Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî*'si bu devrin en tanınmış eserleridir. Edebiyat kitapları arasında da Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşa*'sı ilk edebiyat kitabıdır.

Hukuk alanında: 1855'de önce Rüştü Molla'nın, sonra da Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında toplanan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cem'iyyeti" nin hazırladığı *Mecelle*, büyük bir yeniliktir.

DEĞİŞME VE YENİLEŞME İHTİYACI :

Toplumda bir değişme ve yenileşme ihtiyacı belirmiştir. Bu ihtiyaç önce aydınlarda başlar. Yurt dışına çıkıp Avrupa'yı yakından gören, ya da Fransızcayı öğrenip eline geçirdiği kitaplardan dünyanın gidişini, gizli tutulan birçok gerçekleri anlayan aydınlar, edindikleri bilgiyi yurtta gördükleriyle kıyaslayınca, durumu bütün açıklığıyle kavrayıp kötümserliğe düşmekten kendilerini alamazlar. Silkinip kalkınmak, orta çağ karanlığından kurtularak insanca yaşamak, aydınlarca bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Değişme önce giyim ve kuşamda görülür. II. Mahmut zamanında resmî kılık değişmiş, cübbe ve sarık "ilmiyye" ve "meşayıh" sınıfına bırakılarak, memurlar için setre ve pantalon ile fes, yüksek memurlar için de önü kapalı istanbolin kabul edilmiştir. Büyük memurlar gibi kalem efendileri de kolalı ve sert yakalı gömlek giymeye alışmışlardır. Ama evde, belden kuşakla bağlı entari ile hırka giyme göreneği uzun süre daha devam etmiştir.

Giderek ev hayatı da değişmiş, sedir ve minder yerine koltuk ve kanepe; yemeklerde ise, yerde bağdaş kurup sini çevresinde toplanma yerine, masa başında sandalyeye oturup çatal ve bıçak kullanma görenek olmuştur.

Zevkler de değişmiş, yaşama, gezme ve eğlence hayatı başkalaşmıştır. Aydın geçinenler, kendi anlayışlarının genişliği oranında bu yeni hayata uymak zorunluğunu duymaktadırlar. Şüphesiz bu yenileşme ihtiyacı henüz düzeyde ve dış görünüştedir; ruhlara inmiş, gönülden benimsenmiş değildir.

Toplumda, okuduğunu sindiremeden yalnız görünüşe bakmakla yetinen yarı aydın tipi de belirmiştir. Bunlar, aşa-

ğılık duygusundan doğan batı hayranlığı içinde çevrelerini yadırgamış durumdadırlar. Hele kendilerini bilmeyen toy delikanlılarda, alafrangalık hevesi züppelik derecesine varır. Bunların giyinişi, davranışı ve konuşma tarzı, yeniliğe karşı olanları büsbütün çileden çıkarmaktadır. Böylece toplum ikiye ayrılmış, eski ile yeni, daha doğrusu batı hayranlığı ile yenilik düşmanlığı karşı karşıya gelmiştir. Züppe işi azıttıkça bağnazlık sertleşir. İki taraf birbirine düşman iki kutup haline gelir.

TANZİMAT'IN SONU :

Abdülaziz'in son yıllarında keyfe göre yönetim başlar. Hele Âli Paşa'nın 1871'de ölümü üzerine yerine geçen Mahmut Nedim Paşa'nın kısa süren ilk sadrazamlığı zamanında, padişah bu hevesini artırınca, Tanzimat'ın ruhu bozulmuş olur. Namık Kemal, 1873'de *Vatan* piyesinin Gedikpaşa tiyatrosunda oynandığı gece halkın gösterdiği coşkunluk yüzünden Kıbrıs'a sürülür. Kemal Magosa'da kaldığı üç yıl içinde, İstanbul'a gönderdiği mektuplar, eleştiriler ve piyeslerle bu dönemde de düşünce ve edebiyat alanının önderidir.

Dış politikada son iki yıl içinde birbirini kovalayan Hersek ve Bulgar ayaklanmaları bunalımı artırmıştır. Padişah kararsız, ne yaptığını ve ne yapacağını bilmez durumdadır. Sık sık sadrazam değiştirmekle bunalımın önüne geçmeye çalışır. 1876'da softalar ayaklanır ve üç gün süren sokak gösterilerinden sonra, Abdülaziz, istibdadı ve önüne geçilemeyen savurganlığı yüzünden tahttan indirilir.

Padişah ilân edilen IV. Murat'ın deli olduğu anlaşılması üzerine yerine geçen II. Abdülhamit'in Meşrutiyet'i ilân etmesi, "Kanun-ı Esasî" yi hazırlatarak Mebusan Meclisi'ni açması, birden esen özgürlük havası içinde ateşli konuşmaların başlaması, umut uyandırır. Bu umut uzun sürmez. Felâketler yine sıralanır. Sadrazam Mithat Paşa Taif'e sürülür.

Bu sırada açılan 1876 (H. 1293) Rus harbi felâketle sona erer.

Bunu fırsat bilen Abdülhamit, Meliş'i dağıtarak bir gece içinde mebusları yerlerine gönderir, gazetelerin çoğunu kapattırır. "Kanun-ı Esasî"nin hazırlanmasında büyük emekleri geçen Ziya Paşa ile Namık Kemal İstanbul'dan uzaklaştırılır. Topladığı beş yüz kadar göçmenle saraya saldıran Ali Suavî parçalanır. Ziya Paşa Adana valiliğinde iken ölür. Tunus Fransız egemenliğine girer. Rumeli'ndeki topraklarımız paylaşılmak istenir. Abdülaziz'i öldürenleri araştırmak bahanesiyle olağanüstü mahkeme kurulur. "Düyun-ı umumiyye" yönetimi başlar. İngilizler İskenderiye'yi topa tutarak Mısır'a yerleşirler. Mithat Paşa ile Damat Mahmut Celâlettin Paşa Taif zindanında boğdurulur. Bunlar felâket zincirinin uzayan birer halkasıdır.

İç ve dış olaylar İmparatorluğu sarsmakta, büyük devletlerin baskısı arttıkça padişah da sadrazam değiştirerek istibdadını şiddetlendirmekte, hapisler, sürgünler birbirini kovalamaktadır. Padişaha sadakat ilerleme yolu olmuştur. Hafiyelik ve jurnalcılık meslek haline gelmiştir.

Avrupa'ya kaçanların sayısı artmaktadır. Böylece Paris'te toplanan Jön Türkler, gittikçe güçlenip örgütlenerek, Abdülhamit yönetimine karşı açtıkları savaşı genişletmişlerdir. Ahmet Rıza beyin Paris'te çıkardığı *Meşveret*, Jön Türklerin organıdır. İsviçre'ye ve Mısır'a giden gençler de istibdat aleyhindeki yazıları ve eserleriyle bu savaşa katılmışlardır.

TOPLULUKLARIN DURUMU:

Bu çöküntü devrinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getiren toplulukların her biri, devletin geleceği üzerinde türlü düşünceler beslemekte, ayrılmak için İmparatorluğun parçalanmasını beklemektedirler.

Türk topluluğunun büyük bir çoğunlukla, politika alanında oynanan oyunlardan, yurdu saran tehlikelerden habersiz

bulunmasına karşılık, Hıristiyan topluluklar gerçeği bütün ayrıntılarıyle bilmektedirler. Kendilerini koruyan yabancı devletlere güvenerek amaçlarını çizmişler, planlarını ona göre hazırlamışlardır. İş ve ticaret alanında egemenlik bunların elindedir. Bekledikleri güne kavuşuncaya değin çıkarlarını sürdürmekten başka düşünceleri yoktur. Osmanlılık kavramıyle ilgilenmemektedirler.

Gerçi, Tanzimat'ın ilk zamanlarında, hatta Abdülhamit'in ilk yıllarında, Osmanlı kültürüyle yetişmiş azınlıklar arasında Osmanlılığa dayanmak isteyenler vardı. Örneğin, ilk Mebusan Meclisi'nde Sırp olayları tartışılırken, başka ırktan olan mebuslar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunanlar olmuştur.

Rus ordularının, 1876 seferinden sonra Edirne'de yapılan anlaşmayı bozarak Ayastafanos'a gelmesi, Rumeli'ndeki geniş ve zengin toprakların paylaşılmasına doğru ilk adımların atılması, batı Trakya ile Makedonya'daki topraklarımız üzerinde Bulgarların, Yunanlıların, Sırpların ve Karadağlıların hırslarını körüklemiş oldu. Yurt içindeki Bulgar, Rum, Sırp ve Ulahların umutlarını kamçıladı. Her biri büyük hulyalara kapıldı.

Bu toprakların batı kesimindeki bölümünde yaşayan Arnavutlar, yurtlarını düşmanlara kaptırarak bu işte elleri boş çıkacaklarını anlamakta gecikmediler.

Arnavutlar, Gega ve Toska olmak üzere ikiye ayrılırlar. Gegalar Arnavutluğun kuzeyinde, Toskalar ise güneyinde yaşarlar. Müslüman Arnavutlar nüfusun üçte ikisi, Hıristiyanlar da üçte biri oranındadırlar. Gegaların Hıristiyanları daha çok katolik, Toskaların ise Ortodokstur. Bunları birbirinden ayıran asıl dil özelliğidir. Müslümanlar Arap harflerini kullanırlar ve Osmanlı kültürünü benimsemişlerdir. Hıristiyanlar ise Rumca konuşurlar ve Rumlaşmak hevesindedirler.

II. Murat'ın Arnavutluk seferinden sonra İskender Bey'-in kısa bir süre direnmesi bir yana bırakılırsa, Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalmışlar. yiğitlikleriyle kendilerini tanıtarak, devlet hizmetinde çok önemli görevlere yükselmişlerdir.

Arnavutluğun güney bölgesine Yunanlılar, kuzey bölgesine Sırplarla Karadağlılar sahip çıkmak isteyince, Arnavutlar kendi topraklarını kurtarmak kaygısına düşerek silâha sarılmışlar, büyük devletlere baş vurarak, Berlin Kongresine delegeler göndererek davalarını savundukları gibi, çeteler kurarak Yunanlılarla dövüşmeye koyulmuşlar, sonunda Yanya ile çevresinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalmasını sağlamışlardır. Çünkü Arnavutlar biliyorlardı ki, bu topraklar bir kez yabancıların eline düştü mü, artık onları geri almanın olanağı yoktur. İşte bu tarihten sonradır ki, Arnavutların büyük bir bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsızlığa kavuşmak isteğini duymuş, hatta Meşrutiyet devrinde, salt çıkarları uğruna Arnavutları ayaklanmaya kışkırtanlar görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki azınlıklardan Yahudilerin politika ile ilgileri görülmemiştir. Hepsi de kendi işinde, kazancındadır. Osmanlılığa inanmamakla birlikte, durumun sürüp gitmesini çıkarlarına uygun bulmaktadırlar.

Ermeniler, Türklere en yakın görünen azınlıklardandır. Osmanlı kültürüyle yetişmişler, kitapçılıkta hizmet etmişler, musikide ve resimde hayli gelişmişlerdir. Bunların içinde politikada aşırı olan Taşnaklar, bağımsız bir Ermenistan kurmak ülküsüyle yaşamışlar, zaman zaman ayaklanmalar düzenliyerek devleti uğraştırmışlardır.

Müslüman topluluklardan Araplara gelince, Araplar hiç bir zaman Türkler'e ısınmamışlar, kendilerine, Peygamber'in ırkından oldukları için "kavm-ı necib-i Arap" diye saygınlık gösterildiği halde yaklaşmaktan kaçınmışlar, her fırsatta duygularını belirtmekten geri durmamışlardır. Sonunda,

ayrılma hevesiyle Avrupa'da dernekler kurdukları gibi, Birinci Dünya Savaşında da düşmanla işbirliği yaparak Türk ordusunu arkadan vurmuşlardır.

İşte bu çöküntü devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç yapısını belirten tablo budur.

ÇAĞDAŞ KÜLTÜRÜN GELİŞMESİ :

Basın alanında: Bu dönemde günlük gazeteler seyrekleşir. Kültür hayatımızda etkileri görülen başlıca gazeteler, Şemsettin Sami'nin çıkardığı *Sabah* (ilk sayısı 1876 = 12 safer 1293), Ahmet Mithat'ın çıkardığı *Terceman-ı Hakikat* (ilk sayısı 1878 = 26 cümade'l-âhire 1295), *Terceman-ı Şark* (ilk sayısı 1878 = 7 rebiu'l-âhır 1295), *Tarik* (ilk sayısı 1884 = 29 cümle'l-ulâ 1301), *Saadet* (ilk sayısı 1885 = 21 rebiu'l-evvel 1302), Ahmet Cevdet'in çıkardığı *İkdam* (ilk sayısı 1894 = 23 haziran 1310)'dır.

Başlıca dergiler arasında, Ebüzziya'nın on beş günde bir çıkardığı *Mecmua-i Ebüzziya* (ilk sayısı 1879 = 15 ramazan 1297), Şemsettin Sami'nin çıkardığı *Hafta* (ilk sayısı 1880 = 22 ramazan 1298), *Hazine-i Evrak* (ilk sayısı 1881 = 1 mayıs 1297), Muallim Naci'nin çıkardığı birçok dergilerden başka *Mecmua-i Muallim* (ilk sayısı 1887 = 24 muharrem 1305 = 30 eylül 1303), Ahmet İhsan'ın çıkardığı *Servet-i Fünun* (ilk sayısı 1891 = 14 mart 1307), *Mekteb* (ilk sayısı 1891 = 26 temmuz 1307), *Hazine-i Fünun* (ilk sayısı 1892 = 3 temmuz 1308), Baba Tahir'in çıkardığı *Musavver Malûmat* (ilk sayısı 1895 = 11 mayıs 1311), Memduh'un çıkardığı *İrtika* (ilk sayısı 1899 = 20 mart 1315) bulunur.

Namık Kemal, hem sürgün, hem mutasarrıf olarak bulunduğu Midilli, Rodos ve Sakız Adalarında uyarıcı yazılarına devam eder. Kemal'in 1888'de ölümünden sonra gazetelere büsbütün durgunluk çöker. İstibdat baskısını artırmıştır. Gazete ve dergilerde coşkun ve heyecanlı yazılar yerine, sanat ve düşünce ürünü olarak bol bol şiir, biraz da

hikâye, bir sürü tartışma görülür. İstibdat yönetimi gençleri oyalama yolunu bulmuştur.

Zamanın başlıca kalem sahipleri Ebuzziya Tevfik, Ahmet Mithat, Kemal Paşazade Sait, Şemsettin Sami, Emrullah Efendi, Muallim Naci, Beşir Fuat, Necip Asım, Velet Çelebi, Ahmet Rasim, Ahmet Cevdet, Faik Reşat, Halil Edip, İbnü'r-Rıfat Samih (Samih Rıfat), Hayrettin, Andelip Faik Esat , Mehmet Celâl, bir de Paris'ten *İkdam* gazetesine yazılar gönderen Ali Kemal'dir.

Başlıca tartışmalar bunlar arasında geçer. Bütün gazeteleri ve dergileri ilgilendiren en yaygın tartışma, "dilde sadeleşme" konusu üzerinedir. Hemen bütün yazarlar tartışmaya karışır. Bunlardan Ahmet Mithat, Şemsettin Sami, Necip Asım, Velet Çelebi sadeliği ısrarla savunurlar. Necip Asım *İkdam*'da çıkan iki yazısıyle "tasfiyecilik"i denerse de bundan dönmek zorunda kalır. Muallim Naci, Kemal Paşazade Sait, Ahmet Cevdet ve Ali Kemal, birtakım koşullar altında sade Türkçe taraflısıdırlar. Ötekiler tutucudurlar, sadeliği şiddetle karşılarlar.

Başka bir tartışma, Türkçeyi savunan Ahmet Mithat'la Arapçasız Türkçe olamayacağını iddia eden Hacı İbrahim Efendi arasındaki "Arapça - Türkçe" konusu üzerinedir. Yine Haci İbrahim Efendi ile Muallim Naci arasında geçen "ز ا ر" tartışması da ilginçtir. Daha birçok tartışmalar arasında, klasiklerin Türkçeye çevrilmesi konusu da önemli sayılır.

Edebiyat alanında: Recaizade Ekrem, Namık Kemal'in izinden yürüyerek yeni edebiyatın kuramlarını ortaya koymuş, Abdülhak Hamit eskileri çileden çıkaran şiirleri ve tiyatrolarıyle yeni edebiyatın ilk temsilcisi olmuştur. Sami Paşazade Sezai ve Nabizade Nâzım da hikâye ve romanlarıyle, Namık Kemal'den sonraki kuşağın iki temsilcisidir. Hüseyin Rahmi, eski gelenek ve göreneklerle birlikte, toplum hayatımızda beliren gülünç tipleri canlandıran romanlarıyle, çağdaşlarından büsbütün ayrı ve başarılı bir yer tutar.

Muallim Naci doğu kültürünün verdiği yetki ile eski çığırda gazeller yazarken yeniliğe de heves etmiş, sade şiirleri, temiz bir dille kaleme aldığı nesirleri, Türk dili üzerindeki sağlam düşünceleriyle kendini çarçabuk tanıtmıştır. Naci, Ahmet Mithat'a damat olup da *Terceman-ı Hakikat* gazetesinin edebî yönetimini üzerine alınca, eski gazelciler hemen çevresini sarmışlar, onu eski gazele doğru itmeye çalışmışlardır. Naci'nin gazelde kullandığı ad "Mes'ud-ı Harabatî"-dir.

Naci'nın bu davranışı yeni edebiyatın en kuvvetli temsilcisi olan Recaizade Ekrem'i sinirlendirmiştir. Ekrem *Takdir-i Elhan*'dan sonra *Zemzeme*'yi çıkararak, "Zemzeme ve Demdeme" tartışmasının başlamasına yol açmış, bu yüzden Ahmet Mithat da Naci'yi gazeteden uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. *Terceman-ı Hakikat*'ten ayrılınca *Saadet* gazetesine giden Naci ile, "eskiler-yeniler" edebiyat alanında karşılaşmışlardır. Yeni yetişen kuşağın üstadı Ekrem, eskilerin muallimi de Naci'dir.

Edebiyat alanında yeni bir kuşak daha yetişir. Bu kuşaktan olan gençler, öğrendikleri Fransızca ile bilgilerini artırarak, çalışmalarını genişleterek yazı hayatına atılırlar. İlk şiirlerini ve denemelerini türlü dergilerde özellikle *Mekteb* dergisinde (IV. cilt) yayınladıktan sonra, Recaizade Ekrem'in koruyuculuğu altında *Servet-i Fünun* dergisinde toplanırlar. Şiirleri, romanları, hikâyeleri ve eleştirileriyle yeni bir edebiyatın başladığı görülür.

Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Hüseyin Suat, Hüseyin Siret, A. Nadir (Ali Ekrem), H. Nâzım (Reşit), Süleyman Nesip (Süleyman Paşa'nın oğlu Sami) , İbrahim Cehdi (Süleyman Nazif) şiirde; Halit Ziya , Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, roman ve hikâyede; Ahmet Şuayp incelemede; Hüseyin Cahit de ayrıca eleştiride çarçabuk sivrilirler. Fransız edebiyatının etkisi bunlarda daha geniştir. Yeni akımlar, yeni zevkler, Türk edebiyatında yankılar uyandırır.

1897 (H. 1314 = R. 1313) Yunan harbi sıralarında Mehmen Emin (Yurdakul) hece vezniyle yazdığı Türkçe şiirlerle dikkati çeker.

Yeni edebiyatı kesin olarak gerçekleştiren Servet-i Fünuncular dilde eskidirler. Bu, salt sanat cilvesinden doğan ters bir anlayıştır. Böyle olmakla birlikte, bunların dili temelde eski olsa da, yapı bakımından yenidir. Bunlar Fransız dilinin etkisi altında, eski kelimelerle yeni tamlamalar, bileşik isimler ve sıfatlar meydana getirmişlerdir.

Bunları dilde karşılayan "dekadanlar" başlıklı yazısıyle Ahmet Mithat oldu. Yeniliği bütün gücüyle yaymaya çalışan ve gençleri bu yolda teşvik eden Ahmet Mithat'ın bu tutumu bir talihsizlik eseridir. Salt dilde anlaşılmayı güçleştiren "sâât-ı semen-fam" gibi gerçekten de tuhaf görünen yeni tamlamalara dokunan Ahmet Mithat'ın bu çıkışı, eskilere fırsat verdi. Yeni kuşağın sataşmalar yüzünden hırpalanmasına yol açtı. Bu konuda gençleri savunan Şemsettin Sami'dir. Servet-i Fünun şair ve yazarlarının karşısına çıkanların başında, yine genç olan, ama yeni edebiyatı izleyecek nitelikte olmadıkları için, bu yarışta meydanı gençlere bırakan Mehmet Celâl ve Andelip Faik Esat'la bir iki arkadaşıdır. *Servet-i Fünun* karşısında yer alan dergiler de *Hazine-i Fünun*, *Musavver Malûmat* ve *İrtika*'dır.

Servet-i Fünun dergisinin, Hüseyin Cahit'in 1901'de çıkan "Edebiyat ve Hukuk" başlıklı yazısı üzerine kapanması ve bu yüzden edebiyatçıların dağılması ile, edebiyat hareketleri durmuş olur.

Bu devirde edebiyatla ilgili çeşitli eserler yazılmıştır. Edebiyat kuramları, eski ve yeni şairlere ait biyografyalar, monografyalar, belâgat kitapları, antolojiler bunlar arasındadır. Başlıcaları:

Recaizade Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyat* (1296) ve *Kudemadan Birkaç Şair* (1305); Ebüzziya Tevfik, *Nümune-i Edebiyyat-ı Osmaniyye* (1296); Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı*

Osmaniyye (1298); Abdülhalim Memduh, *Tarih-i Edebiyyat-ı Osmaniyye* (1306); Muallim Naci, *Istılahat-ı Edebiyye* (1307), *Osmanlı Şairleri* (1307), *Esami* (1308); İsmail Hakkı, *Ondördüncü Asır Türk Muharirleri*: (Ahmet Mithat 1308, Ekrem Bey 1308, Cevdet Paşa 1308, Şemsettin Sami 1311); İsmail Hakkı, *Osmanlı Meşahir-i Üdebası*: (Muallim Naci Efendi 1311), *Muasır Şairlerimiz* (1311, Nabizade Nâzım, Ali Ruhi, Emin Hümayi, Muallim Cudi); Hacıbeyazade Ahmet Muhtar, *Şair Hanımlarımız* (1311); Faik Reşat, *Eslaf* (2 cilt, 1311-1312); *Teracim-i Ahval* (1313); Mehmet Celâl, *Osmanlı Edebiyyatı Nümuneleri* (1312); Menemenlizade Tahir, *Osmanlı Edebiyyatı* (1314); İsmail Safa, *Mülâhazat-ı Edebiyye* (1314); Manastırlı Rıf'at, *Mecâmiu'l-Edeb* (1308, on kitab); Mehmet Siracettin, *Mecma'-ı Şuara ve Tezkire-i Üdeba* (1325)'dır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmaniyye*'si tartışmalara yol açmış, Abdurrrahman Süreyya, *Ta'likat-ı Belâgat-ı Osmaniyye* ile bu eseri eleştirdiği için, başta Ahmet Cevdet Paşa'nın oğlu Sedat olmak üzere hukuk öğrencileri *Hall-i Ta'likat* başlığı altında *Terceman-ı Hakikat* gazetesine yazdıkları yazılarla Abdurrrahman Süreyya'ya cevap vermişlerdir.

Edebî yayınlar arasında en önemli olan Ebüzziya Tevfik'in "Kütübhane-i Ebüzziya" adı altında çıkardığı küçük eserlerle, Mihran'ın yayınladığı "Cep Kütüphanesi" ve Arakel'in yayınladığı küçük kitaplardır.

Dilbilgisi ve sözlük alanında : Abdurrahman Fevzi'nin *Mikyasü'l-Lisan Kıstasü'l-Beyan* (1882) adlı kitabından başka, Selim Sabit, Ali Nazîma, Manastırlı Mehmet Rıf'at, Ahmet Rasim, Şemsettin Sami, Necip Asım, Şeyh Vasfi ve Hüseyin Cahit'in kavait kitapları ile Mehmet Sadık'ın *Üss-i Lisan-ı Türkî* (1897) adlı Çağatayca dilbilgisi kitabı kaydedilmelidir. Sözlük olarak da Manastırlı Rıf'at'ın *Mir'a-tü'l Lugat* (1877), *Hüseyin* Remzi'nin *Lugat-ı*

Remzi (1889) ve *Üssü'l- Lugat* (1890), Muallim Naci'nin *Lugat-ı Naci* (tarihsiz, H. 1318 olacak) Mehmet Selahî'nin *Kamus-ı Osmanî* (1897), Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*, (2 cilt, 1900–1901) adlı eserleri elde dolaşan başlıca sözlüklerdir.

Kemal Paşazade Sait'in *Galatat-ı Terceme* (1306) adı altında çeviri yanlışlarını açıklayan risaleleri önemlidir.

Hukuk alanında : Hukuk terimleriyle ilgili olarak Kirkor Sınapyan'ın *Istılahat-ı Resmiyye ve Adliyye* (1886); Nazarat Hilmi'nin *Istılahat-ı Adliyye* (1888); Toma Andonyadis'in *Kamus-ı Kavanin*, (2 cilt, 1892) adlı eserleriyle Anton Tıngır ve Kirkor Sınapyan'ın Fransızca-Türkçe olarak hazırladıkları *Istılahat Lugati*, (2 cilt, 1891-1892) önemli birer çalışma eseridir.

Ansiklopedi alanında : Ali Suavî'nin Paris'te 1287'de *Ulûm* gazetesinde tefrika ettiği *Kamusu-l-Ulûmı ve'l -Maarif* adlı yarım kalmış eserinden sonra şu eserler sıralanabilir: Ahmet Rıf'at, *Lugât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, (7 cilt, 1299–1300); Ali Cevat, *Memalik-i Osmaniyye Tarih ve Coğrafya Lugati* (4 cilt, 2. baskı 1313–1317); Şemsettin Sami, *Kamusu'l-A'lâm* (6 cilt, 1306–1316); Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (4 cilt, 1308–1311); Mehmet Tahir ve Serkis Orpilyan'ın çevirdikleri *Mahzenü'l-Ulûm*, (1 cilt, 1308); Emrullah Efendi, *Muhitü'l-Maarif* (I. cilt, 1318).

Bilim dallarıyle Tarih ve Felsefe alanında: Anatomi Profesörü Mazhar Paşa, Botanik profesörü Hacı Ali Paşa, Dr. Besim Ömer Paşa ve kimyacı Vasil Naum ile, matematikte Salih Zeki; tarihte Ahmet Mithat, Mizancı Murat, felsefede Rıza Tevfik bu devri temsil ederler.

İşte Şemsettin Sami'nin yetiştiği devirde Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal durumu ve gelişmeye başlayan çağdaş kültür hayatının görünüşü budur.

HAYATI

Şemsettin Sami, Balkan Harbine değin Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunan Yanya ilinin Ergiri Sancağına bağlı Pirmedi ilçesinde Dağlı bucağının merkezi olan Fraşer'de, H.22 recep 1266=M. 1 haziran 1850'de doğmuştur[1]. Babası Timar Beylerinden Fraşer'li Halit Bey, annesi Emine Hanım'dır.

Sami, ilk öğrenimini Fraşer'de Kalkandelenli Mahmut Efendi'den yapmıştır. 1859'da Halit Bey, 1861'de de Emine Hanım ölünce[2], Halit Beyin büyük oğlu Abdül Bey kardeşlerine babalık etmiş ve kalabalık olan aileyi alarak 1861'de Yanya'ya göç etmiştir[3].

---

[1] Necip Asım, Sami'nin doğduğu tarihi 1851 gösteriyor ki doğru değildir. (bkz. "Ş. Sami", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1929, yeni seri, sayı 2).

[2] Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Sami'nin annesinin 1866, babasının da 1864'de öldüğünü yazıyorsa da (bkz. *Şemsettin Sami*, 1934, s. 5 ve 6), Sami babası öldüğünde 9 yaşında olduğuna göre, babası 1859, annesi de 1861'de ölmüş demektir.

[3] Sami, Yanya'ya taşındıkları tarihi 1281 (M. 1864) gösteriyorsa da (bkz. *Servet-i Fünun*, 1312,c. 11, sayı 275), okulda 7 yıl okumuş ve 1868'de diploma

Sami, Yanya'da özel olarak müderris Yakup Efendi'den ders aldığı gibi, kendinden daha büyük olan kardeşi Naim Bey'le Zosimées Rum jimnasına girmiş, okulun 8 yıllık öğrenimini 7 yılda tamamlayarak 1868'de okuldan çıkmıştır. (diploma tarihi: 14 temmuz 1868'dir)[1].

Sami, burada Rumca, eski Yunanca, Fransızca ve İtalyancayı öğrenmiş, coğrafya, tarih, riyaziye, heyet, hikmet, kimya, tarih-i tabiî ve teşrih gibi dersler okumuş, ayrıca özel öğretmenden ders alarak Fransızcasını ilerletmiştir.

Sami, okulu bitirdikten sonra bir süre Yanya'da Mektubî Kalemine devam etmiş, 1871'de İstanbul'a gelerek Matbuat Kalemine girmiştir. Sami, bu yıllarda küçük bir "tarih-i umumî" yazıyorsa da bastırmıyor. 1872 (H. 1289)'de *Tarih-i Mücmel-i Fransa* adıyle Fransızcadan bir eser çeviriyor; 1872 (H.1289)'de *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat* romanını yazıyor; "Sührab" adıyle *Şah-name*'den alınmış bir trajedi kaleme alıyorsa da, "suret-i tertibi tiyatro usul ve şeraitine uygun olmadığından" yayınlamaktan vazgeçiyor; kısa bir süre Ebüzziya'nın çıkardığı *Sirac* gazetesinde çalıştıktan sonra,1873 (H. 1290)'de *Hadika* gazetesinin yazı işlerini üzerine alıyor. *Hadika* 42. sayısında kapatıldıktan sonra, yine Matbuat Kalemine devam etmekle birlikte, 1873 (H. 1290)'de *İhtiyar Onbaşı* piyesini ve *Galetée* adlı bir eseri Fransızcadan çeviriyor.

Bu sırada Trablusgarp'tan *Vilâyet* gazetesi için bir yazar isteniyor. Matbuat idaresinin uygun görmesiyle bu göreve atanan Sami, 1874 (H. 1291)'de Yanya'ya uğrayarak Korfu, Brindizi, Napoli, Mesina, Malta yoluyle Trablusgarp'a

---

almış olduğuna göre, Yanya'ya taşındıkları tarih 1861'dir. Herhalde yazıdaki 1281 tarihi dizgi yanlışıdır. Kristo Frasheri, "Şemsettin Sami Frashëri Ideologue du Mouvement National Albanais" başlıklı yazısında (*Studia Albanica* 1, III. annce 1966, Tiran s. 95), Sami'nin 15 yaşına dek Fraşer'de kaldığını yazıyorsa da, söylediğimiz gibi, yanlıştır.

[1] Necip Asım ve Dağlıoğlu, Sami'nin 1871'de okulu bitirdiğini yazıyorlar sa da (bk. aynı eserler) Sami'nin diplomasının tarihi 1868'dir.

varıyor[1]. O sırada Trablusgarp'ta vali, Sami Paşa (Sami Paşazade Sezai Beyin babası)'dır. Sami, 8 yıldır çıkmakta olan *Vilâyet* gazetesini, 1874 (6/18 haziran= 4 cümade'l-ulâ 1291) tarihini taşıyan 256. sayısından başlayarak yönetiyor.

Kolleksiyondaki son 271. sayının tarihi 1875 (20 şubat/4 mart= muharrem 1292)'dir. Sami Trablusgarp'ta 9 ay kalmış demektir. Bu tarihten sonra, vali Sami Paşa'nın aracılığıyle İstanbul'a dönerek, bir süre gazetelerde çalışıyor[2]. Bir yandan da, *Besa yahud Ahde Vefa* (1875= H.1292), *Seydi Yahya* (1875= H. 1292), daha sonra da *Gâve* (1876= H. 1293) adlı üç piyes yayınlıyor[3]. Bu arada sürgünde bulunan Ebüzziya adına *Muharrir* dergisinin ilk dört sayısını çıkarıyor.

Abdülaziz'in son aylarına rastlayan bu tarihte *Sabah* gazetesini çıkarıyor (1876=12 safer 1293). Gazetede bir yıla yakın çalışıyor. 1876 (17 zi'l-hicce 1293) tarihli 256. sayıyı çıkardıktan sonra *Sabah*'dan ayrılıyor (Sami'nin *Sabah*'ta çalıştığı bu on ay, önce Abdülaziz'in, üç ay sonra V. Murat'ın indirilip II. Abdülhamit'in tahta geçirildiği zamana rastlar).

1877 başında Cezayir-i Bahr-ı Sefid valiliğine atanan Sava Paşa'nın mühürdarlığıyle Rodos'a gidiyor. Beş ay orada kaldıktan sonra görevinden ayrılarak sıla için Yanya'ya uğruyor. O sırada Rus Harbi başlamıştır. Yanya'da Rus seferi dolayısıyle Abidin Paşa'nın başkanlığında kurulmuş olan "Sevkıyyat-ı Askeriyye Komisyonu" nda birkaç ay başkâtiplik yapıyor. Bu sırada "Sarf ve Nahv-ı Arabî" eserini hazırlıyor. 1877 (H. 1294) de İstanbul'a dönerek Mihran'ın

[1] Sami, *Vilâyet* gazetesini yönetmek üzere memur olarak gönderiliyorsa da, bu gazeteden söz ederken açıklayacağımız gibi, gerçekte bir sürgün durumundadır.

[2] Sami, *Servet-i Fünun* dergisinde çıkan yazısında (1312, c. 11, sayı 275) "bir müddet bazı gazetelerde muharrirlik" ettiğini söylüyorsa da hangi gazetelerde çalıştığını bildirmiyor.

[3] Sami, aynı yazıda, bu yıllarda 4 piyes yazdığını söylüyor. 4. sü belki de yayınlamadığı *Sührab*'dır.

çıkarmakta olduğu *Terceman-ı Şark* gazetesinin yazarlığını üzerine alıyor. Gazetenin 1878 (21 cümade'l-ulâ 1295) tarihli 74. sayısıyle işe başlıyor. Gazetenin, 1878 (9 zi'l-ka'de 1295) tarihli 180. sayısında kapanması üzerine, Sami, bir yandan *Şeytan'ın Yadigârları* (1878 = H.1295) ve *Sefiller* (1879 = H. 1297) adlı romanları Fransızcadan çevirip bastırdığı gibi, Mihran'ın kurduğu "Cep Kütüphanesi" dizisi için küçük kitaplar hazırlıyor.

Bu son yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük tehlikelerle karşı karşıya bulunduğu bir dönemdir. 1877 Rus Harbi sonunda Rumeli'deki toprakların küçük devletler arasında paylaşılmak istenmesi toplumda üzüntü yaratmış, Arnavutları kaygılandırmış, birçok söylentilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1878 yılında, Arnavutların tutumu hakkında *Vakit* gazetesinde çıkan bir yazı üzerine, Sami uzunca bir tartışmaya girişerek Arnavutların durumunu açıklamaya çalışmıştır [1].

1879'da "Cem'iyyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye" adıyle bir dernek kurulmuştur. Arnavutların kültürce kalkınmasını sağlamak amacıyle kurulan bu dernekte Sami'yi üye olarak görüyoruz. O, önce "Arnavutçanın Alfabesi"ni, sonra da "Arnavutçanın Grameri" ni meydana getirmekle bu dernekte kendi payına düşeni yaparak Arnavutlara en büyük hizmette bulunmuştur [2].

1879 (1297)'da *Aile*, 1880 (H. 1298)'de *Hafta* dergilerini çıkarıyor. 1881 (R.1297)'de Mabeyin'de kurulan Teftiş-i Askerî Komisyonu'nun kâtipliğine atanıyor. 1882 (1299)'de *Kamus-ı Fransavî* (Fransızcadan Türkçeye)'yi yayınlıyor [3].

[1] Sami'nin bu konudaki düşüncelerini belirtmesi bakımından çok önemli olan bu yazılar, kitabın "Tartışmalar" bölümünde ayrıca ele alınmıştır.

[2] Bu konu, Sami'nin "Öğretici Eserleri" sıralanırken ayrıca ele alınmıştır.

[3] Kitabın üzerindeki tarih budur. Halbuki önsözde "20 muharrem 1299" tarihi bulunduğuna göre milâdî tarih 1881 olması gerekir. Ben kitapların üzerlerindeki tarihleri olduğu gibi aldım.

4 mayıs 1884'de, Edremit'li Kazasker Sadettin Efendi'nin kızı Emine Veliye Hanım'la evlenerek Sadettin Efendi'nin Kandilli'deki yalısına taşınıyor. Sami'nin evlenmeden önce İstanbul'da bulunduğu yıllarda nerelerde oturduğunu bilmiyoruz [1].

1884 (H. 1302)'de *Himmetü'l-Himam fi Neşri'l-İslâm;* 1885 (H. 1302)'de *Kamus-ı Fransavî* (Türkçeden Fransızcaya) ile *Hurde-çin*; 1886 (H. 1304)'da vaktiyle Yanya'da hazırladığı "Sarf ve Nahv-ı Arabî"yi özetleyerek *Tasrifat-ı Arabiyye* adlı eserlerini yayınlıyor.

1888 (1306)'de *Kamusu'l-A'lâm*'ın forma forma yayınına başlıyor. 1890'da *Nev-usul Sarf-ı Türkî* ile *Küçük Elifba*'yı çıkarıyor.

1893'de, kâtip olarak bulunduğu Teftiş-i Askerî Komisyonu başkâtipliğine atanıyor. Bu yıl içinde eşi Emine Veliye Hanım ölüyor. Emine Hanım'ın ölümünden bir yıl sonra 1894'de, 1892'de ölmüş olan ağabeyi Abdül Beyden dul kalan Belkıs Hanım'la evleniyor. Çünkü Abdül Bey, oğlu Mithat'la kızı Emine'yi kardeşi Sami'ye emanet etmiştir.

Sami, Kandilli'deki yalıda siyatiğe yakalanmıştır. Borçlanarak aldığı para ile, Erenköyü'nde (Caddebostanı'nda) bir köş yaptırma işine girişiyor. Köşkün yapımı henüz bitmeden önce Erenköyü'ne köşke taşınıyor. 1896'da Sami'yi bu köşkte buluyoruz [2].

---

[1] Hikmet Turhan Dağlıoğlu (aynı eser, s.28, not 1), Sami'nin evlenmeden önce Babıâlide *Sabah* gazetesi bürosunun bulunduğu küçük bir dükkânın üstündeki odada yattığını söylüyor. Belki de Samiye Hanımla Ali Sami Beyden işitmiştir. Ama İstanbul'da bulunduğu uzun yılları bu odada geçirdiği düşünülemez.

[2] Sami'nin Erenköyü'nde yaptırdığı köşke ne zaman taşındığını bilmiyoruz. Ancak *Servet-i Fünun* dergisi sahibi Ahmet İhsan, Sami'yi bu tarihte Erenköyü'ndeki köşkünde ziyaret ediyor (bkz. *Servet-i Fünun*, 1896, 6 haziran 1312, c. 11, sayı 275, s. 220).Emine Hanım'ın, ölünce Erenköyü'ndeki aile kabristanına gömülmüş olmasından da anlıyoruz ki, 1893 yıllarında köşkün yapımına başlanmış, hiç olmazsa arsası alınmış, aile kabristanı da hazırlanmıştır.

1898 (R.1314)'de *Kamus-ı Arabî'yi* forma forma yayınlıyor[1]. 1898 (H.1316)'de *Kamusu'l-A'lâm* 6 cilt olarak tamamlanmış bulunuyor. 1899 - 1900 (H. 1317 - 1318)'de *Kamus-ı Türkî* 2 cilt olarak *İkdam* sahibi Ahmet Cevdet tarafından çıkarılıyor. 1899 (H. 1317)'da *Baki'nin Eş'ar-ı Müntehabesi* ile *Tatbikat-ı Arabiyye*'yi yayınlıyor. 1901 (H. 1319)'de ise *Ali bin Ebi Talib*'i bastırıyor.

Sami, ömrünün sonuna dek Teftiş-i Askerî Komisyonu'ndaki görevinde kalmış ve bu görevinden aylık almakla birlikte, Abdülhamit tarafından evinde "ikamete memur" edilmiştir. Önceleri arasıra sokağa çıktığı ve dostlarıyle misafirlerini evinde kabul ettiği halde, 1899'da bu da yasak edilmiş, hatta kızı Samiye Hanım 1901'de Reşit Bey'le nikâhlanırken, nikâhta ancak imamla iki şahidin bulunmasına izin verilmiştir.

Son zamanlarda, kızlarının ricası üzerine kendi biyografyasını yazmak istemiş, hatta bu maksatla bir defterin üzerine 13 rebiu'l-evvel 1320 = 6 haziran 1318 (1902) tarihini ve "Ömrümün İçinde Bir Seyahat" başlığını koymuşsa da, anılarına başlamamıştır.

Şemsettin Sami, ömrünün son yıllarını, türlü hastalıklardan acı çekmekte olduğu halde[2] Türk dili için çok önemli olan *'Kutadgu Bilig'*, *Orhun Abideleri*, *Et Tuhfetü'z-Zekiyye*, *Lehçe-i Türkiyye-i Memalik-i Mısır* gibi eserler hazırlayarak geçirmiştir.

---

[1] *Kamus-ı Arabî* forma forma çıktığı için ciltlenirken kapakları çıkarılmış olduğundan, eserin yayın tarihi bulunamadı. Ancak *Kamus-ı Arabi*'nin sansürden geçtiğine dair 19 şubat 1313 tarihli müsvedde Sami Bey'in evrakı arasındadır. Bu bakımdan eserin bu tarihten sonra basımına başlandığı anlaşılıyor.

[2] Sami, Ahmet İhsan'a gönderdiği yazısında "Birkaç maraz-ı müzmine birden mübtelâ olup, ekser-i evkatımı âlâm ve evcâ' ile geçirdiğim ve nâbehengâm za'f-ı pîriye düçar olduğum halde, yine tahrir ve te'lif ülfetinden kurtulamıyorum" demektedir (bkz. *Servet-i Fünun*, yukarıda gösterilen sayı).

Sami 1904 (4 haziran 1320) cuma günü ölmüş[1], cenazesi 6 haziran pazar günü kaldırılarak Erenköyü'ndeki mezarlığa gömülmüştür. 1968'de Sami'nin kemikleri Feriköy'de hazırlanmış olan yeni aile kabristanına taşınmıştır.

Şemsettin Sami, resmî hayatında rütbe ve nişan olarak, 1300'de "Saniye sınıf-ı sanisi" rütbesini, 1302'de "Üçüncü rütbeden Osmanî" nişanını, yine o yıl biten *Kamus-ı Fransavî*'ye mükâfat olarak "Ulâ sanisi" rütbesiyle iftihar madalyasını, 1302'de "Üçüncü rütbeden Mecidî" nişanını, 1311'de "Ulâ sınıf-ı evveli " rütbesini almıştır (bu tarihler her halde Rumîdir).

AİLE ÇEVRESİ :

Şemsettin Sami'nin ana tarafından en eski ataları, Görice Timar Beyi olan Koca İmrahor İlyas Bey (ö.H.918) dir. İlyas Bey II. Murat'ın Arnavutluk seferinde Müslüman olarak padişahın hizmetine girmiş, sonra İstanbul'un fethinde bulunmuş, Fatih'in izniyle Yedikule'deki kiliseyi camiye çevirmiştir. Bugün "İmrahor camii" diye anılan cami budur[2].

Sami'nin baba tarafından akrabası hayli kalabalıktır. Babası Halit Bey, Fraşer'li Dursun Bey'in oğludur. Ataları Berat'tan Fraşer'e gelip yerleşmişlerdir[3]. Halit Bey 1835'de Emine Hanım'la evlenmiş, 1859'da öldüğü zaman 6'sı erkek, 2'si kız 8 çocuk bırakmıştır. Erkekler Abdül, Şerif, Naim, Sami, Tahsin, Mehmet[4]; kızlar Nefise ve Şahinisa adlarını taşımaktadırlar. Kardeşlerinin en büyüğü olan Ab-

[1] Sami'nin ölüm tarihi 5 haziran olarak gösterilir. Rahmetli, 4 haziran cuma akşamı ölmüş, 5 haziran cumartesi gazetelere gelen haber, 6 haziran pazar günü çıkmıştır. Kızı Samiye Hanım, Hikmet Feridun Es'e, babasının 4 haziranda öldüğünü söylemektedir (bkz. *Akşam* gazetesi, 3 ocak 1945).

[2] İlyas Bey için bkz. *Kamusü'l-A'lâm* (c. 2, s. 1028).

[3] Fraşer için bkz., aynı eser (c. 5, s. 3352).

[4] Halit Bey'in erkek çocukları kimi kaynaklarda 5, kimi kaynaklarda 4 olarak gösterilir.

dül Bey[1] Arnavut milliyetçisi olarak tanınmıştır. 1877 (H. 1294 = R.1293) Rus Harbi sonunda Rumeli'deki topraklarımızın parçalanarak, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılması söz konusu olunca, Abdül Bey, Arnavutluğa ait olan yerlerin ayrılmasını protesto etmek üzere bir kurul toplamış, büyük devletlere baş vurduğu gibi, Berlin kongresinde de bulunmuştur. Kongrede sınırların Yunanistan lehine düzeltilmesi işi iki devletin uyuşmasına bırakılmış, uyuşulamayınca, büyük devletlerin aracılığıyle yapılan anlaşmada Tesalya kıtasıyle Epir'in Narda bölgesi Yunanistan'a bırakılmıştır. Ancak Yunanlılar bununla yetinmeyerek Yanya ile birlikte bütün Epir'i almak isteyince, Abdül Bey ve arkadaşları çeteler kurarak Yunanlılarla çarpışmışlar, sonunda Yanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmasını sağlamışlardır. Ayrıca Sırbistan'la Karadağ'a bırakılan yerleri kurtarmak için de Prizren'de bir kurul toplanmış, Abdül Bey ve arkadaşları bu işte önayak olmuşlardır.

Bundan kuşkulanan II. Abdülhamit, Abdül Bey'i yakalatarak İstanbul'a getirtmiştir. Yapılan muhakemesinde, Abdül Bey "müebbet kalebentlik" cezasına çarptırılarak Prizren kalesine hapsedilmiş, 3 yıl sonra Balıkesir'e getirtilmiş, 2 yıl da burada kaldıktan sonra, Gazi Osman Paşa'nın aracılığıyle affedilmiştir. İstanbul'da Şehremaneti Meclisi üyeliğine atanmış olan Abdül Bey, 2 yıl kadar bu görevde bulunduktan sonra, 11 ekim 1892'de ölmüştür.

Şemsettin Sami'nin öteki ağabeyi Naim Bey de Arnavut miliyetçilerindendir. O da Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene başkanlığında bulunmuş, 7 ekim 1900'de İstanbul'da ölmüştür. Necip Asım, Naim Bey'in politika ile uğraşmadığını, ama Türkleri sevme-

[1] Abdül Bey için bkz. *Kamusü'l-A'lâm* (c. 4, s. 3113).

diğini söylüyor[1]. Halbuki Naim Bey politika ile uğraşmaktan geri durmamış, ayrıca Arnavutça birçok şiirler kaleme almıştır[2]. Öteki kardeşlerin önemli rolleri olmamıştır.

Şemsettin Sami'nin Emine Veliye Hanım'dan 4 çocuğu olmuştur: Samiye, Ali Sami, Sadiye, Sadi. Samiye Hanım, Raşit Bey'le 1901'de nikâhlanarak 13 kasım 1902'de evlenmiştir. Raşit Bey 1919–1922 arasında Tevfik Paşa kabinesinde Maliye, Maarif, İaşe, Nafıa ve Evkaf Nazırlıklarında bulunmuş, 1922–1949 arasında 27 yıl Galatasaray Lisesinde tarih ve coğrafya öğretmenliği yapmış, 1951'de ölmüştür. Samiye Hanım'ın ölümü ise 1949'dadır. Samiye Hanım'la Raşit Bey'in Mehmet Erer ve Emin Erer adında iki oğlu vardır.

Ali Sami Yen, Türk sporuna büyük hizmetlerde bulunmuş eski sporcularımızdandır. Ali Sami Yen stadyumu onun adına yapılmıştır. Ali Sami, Tekel Genel Müdürlüğünde bulunmuş, 1952'de ölmüştür. Fahire Hanım'la evlenmiş, ama çocukları olmamıştır. Sadiye Hanım, röntgen uzmanı doktor Suphi Neşet Beken ile evlidir, bir kızları vardır. Sadi, Galatasaray Lisesinde okurken 1911'de 18 yaşında ölmüştür.

Şemsettin Sami, eşi Emine Veliye Hanım'ın 1893'de üremiden ölümü ezerine, bir yıl sonra, ağabeyi Abdül Bey'den dul kalan Belkıs Hanım'la evleniyor. Şemsettin Sami'nin Belkıs Hanım'dan İskender Sami adında bir oğlu olmuştur. İskender, Karabük'te mühendis olarak bulunmuş ve 1937'de ölmüştür. İskender'in Belkıs adında bir kızı vardır.

[1] Necip Asım, yukarıda kaydettiğimiz yazısında, Naim Bey'in Encümen-i Teftiş ve Muayene üyeliğinde bulunduğu sırada, kendisinin Türklüğe dair hazırladığı bir eserinin yayımına muhalefet edildiğini, kendisinin ricada bulunması üzerine, Naim Bey'in: "Artık Türklerden bıktık efendim" dediğini yazıyor.

[2] bkz., *İnönü Ansiklopedisi*, Arnavutluk maddesi. Ayrıca bkz., *Grand Larousse encyclopedique* (c. 5, s. 253) Fracheri maddesi.

Sami'nin üvey oğlu olan Mithat (Belkıs Hanım'ın Abdül Bey'den olan oğlu) babası gibi koyu bir Arnavut milliyetçisidir. Tiran'da kitapçılık yaptıktan sonra Amerika'ya gitmiş ve 1940 yıllarında orada ölmüştür.

AİLE HAYATI VE KARAKTERİ :

Şemsettin Sami, yakınlarının ve kendisini tanıyanların anlattığına göre[1], uzun boylu, zayıf yapılı, çıkık alınlı, parlak kara gözlü imiş. Yanaklarıyle çenesini örten uzun ak sakalı, saçları tepesinden arkaya doğru dökülmüş başıyle, olduğundan daha yaşlı görünürmüş. Güler yüzlü ve ağırbaşlı hali, kimseyi incitmek istemeyen nazik ve alçak gönüllü davranışlarıyle karşısındakilerde saygı ve sevgi uyandırırmış.

Başkalarının düşüncelerine saygı gösterir, kendisi bu düşüncelere katılmıyorsa, sonuna dek sabırla dinledikten sonra: "Hakkınız var efendim, ama ben bu düşüncede değilim." der, doğru bildiği düşüncelerinde sonuna dek direnirmiş. Tartışmalarında gördüğümüz gibi, o, zaman zaman inat derecesine varan bir direnme ile, sakat ve yanlış davranışlara karşı koymuştur.

Sami, ailesine ve ev halkına karşı çok şefkatlidir. Kimseye kızıp öfkelenmemiş, hizmetçileri bile azarlayıp kırmaktan çekinmiştir. En sinirlendiği anlarda, karşısındakine : "Çok ayıp ediyorsunuz" demekle yetinirmiş. Her zaman yavaş sesle konuşur, evde gürültü olmasını istemez, birisi merdivenlerden patırtı ile çıksa : "Ne oluyor, yangın mı var?" dermiş. Dağınıklığı, düzensizliği hiç sevmez, ortalıkta buruşuk bir kağıt parçasının bulunmasına bile katlanamaz, en küçük lâubaliliği hoş görmezmiş.

[1] Şemsettin Sami'nin özel hayatı, oğlu Ali Sami ile görüşen Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun *Şemsettin Sami* adlı eserinde (İstanbul 1934); daha geniş çapta ve ayrıntılı olarak da, kızı Samiye Hanım'la görüşen Hikmet Feridun Es'in "Tanımadığımız Meşhurlar" başlığı altında *Akşam* gazetesinde çıkan dizi yazılarında (26, 27, 28, 30, 31 aralık 1944 ve 2, 3, 4 ocak 1945) yer almaktadır.

Sami, çağın kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak getirdiği yeni hayata gönülden uymuş, gericiliğe ve bağnazlığa karşı durmuş, insanca yaşamayı kendisine ilke edinmiştir. Yeniliği, birçoklarının yaptığı gibi, yalnız dışarda ve dış görünüşte değil, evinin içinde ve aile hayatında da uygulamasını bilmiş, giyinişi, düzgün yaşayışı, çalışması ve titiz davranışıyle çocuklarına her bakımdan örnek olmak istemiştir. Kendisini ev içinde gecelikle gören olmamıştır. Sami, evde, yazın sırtına yakası çekilince kapanır bir gömlek geçirir, ayağına da arkası kapalı bir terlik giyermiş; kışın ise, siyah, çok uzun bir pardüsü, ya da cübbeyi andırır bol bir palto taşırmış. Hırka giymez, pamuklu eşya sevmediği için geceleri yorgan örtünmez, battaniye kullanırmış.

Rahatsız olduğu için sağlığına çok dikkat eder, başını ve yüzünü her gün soğuk su ile, sakalını sabunla yıkarmış. Berbere hiç gitmez, sakalını uzadıkça kendisi düzeltirmiş. Odasında gece gündüz soba yanarmış.

Sami, çocuklarına çok düşkündür. Onların eğitimi yolunda hiç bir fedakârlıktan çekinmemiş, özel hocalar tutarak kendilerini iyi yetiştirmeğe özenmiştir. Cezayirli Mes'ut Efendi adında biri Arapça ve Fransızca, Abdurrahman Efendi adında biri de Türkçe öğretmeni olarak gelirmiş. Resim, dikiş ve piyano dersleri için de ayrı öğretmenler varmış. Hatta Sami, o zamanın öğretim tarzını beğenmediği için, oğlu Ali Sami'yi okula göndermeyerek evde yetiştirmeyi düşünmüş, ama bacanağı doktor Celâl İsmail Paşa ve yeğeni eski Hariciye Nazırı Safa Bey'in ısrarı üzerine, onu Galatasaray'a yazdırmaya razı olmuştur.

Sami çocuklarını çok sevmekle birlikte, yemek zamanları dışında ancak günün belirli saatlerinde yanına çağırır, kendilerine karşı daima ölçülü davranırmış. Siyatikten rahatsız olduğu için, evdeki yedi çocuk sırayla Sami'nin bacaklarını ovarlarmış. Akşamları boş saatlerinde, kızına Victor Hugo'dan, ya da Lamartine'den parçalar okuturmuş.

Sonraları, ayda ancak iki kez sokağa çıkar olmuştur. Aile ile birlikte çıktığı zaman, kadınların ayrı, erkeklerin ayrı arabaya binmelerine çok kızarmış.

Sami'nin aile hayatı, geçimsizliklerden, yersiz dedikodulardan uzak, düzgün ve temiz geçmiştir.

ZEVKLERİ VE ALIŞKANLIKLARI :

Sami'nin türlü merakları, zevkleri, alışkanlıkları ve buluşları varmış. Resim yapmasını bilmez, ama çok güzel yazı yazarmış. Dükkân tabelalarını hazırlar, eserlerinin başlıklarını kendisi yazarak klişelerini yaptırırmş. Erenköyü'nde yaptıracağı köşkün planını kendisi hazırlamış. Eski Türkçe harflerle daktilo makinesi meydana getirmek için uğraşırken, şimşir üzerine türlü puntolarda harfler kazmış. Marangozluk işleriyle uğraşmayı sever, bahçede ağaçları aşılarmış. Gaz lâmbasını hiç kullanmaz, hep mum yakarmış.

Sami sebze yemez, zeytinyağlı sevmez, pilâvdan hoşlanmazmış. Yemeklerde çorba içer, ıspanaklı, pazılı, sütlü, peynirli yemekler yermiş. Sigara içmez, müzik sevmez, oyun bilmezmiş. Çocukken bile oyun oynamaz, kitaplarla uğraşır, bilgin olmağa özenirmiş. 8–10 yaşlarında iken "ilmiye" kılığı olduğu için başına koca bir sarık sarar, sırtına geniş bir cübbe geçirerek dolaşırmış.

Roman okumayı sevmez, "insan hiç yalan okur mu" dermiş. Bununla birlikte kendisi de roman yazmış, birkaç da roman çevirmiştir. Romancı olarak Hüseyin Rahmi'yi sever, yeni yetişmekte olan gençlerin hikâyelerini beğenir; onlar için : "Bu çocuklar çok ilerleyecekler, lâkin dillerini biraz Türkçeleştirseler" dermiş.

En büyük isteği, eserlerinin sayısını yüze çıkarmak, "Yer, Gök" adlı dergi yayınlamak, Çin'e ve Hindistan'a geziye çıkmak imiş.

GÜNLÜK HAYATI VE ÇALIŞMA TARZI :

Sami, sabahleyin şafaktan önce kalkar, sobasını yakar, yatağını düzeltir, güneş doğuncaya dek çalışırmış.

Hazırladığı müsveddeleri lala ile basımevine gönderdikten sonra, çayını kendi eliyle pişirir, kahvaltıdan sonra çalışmasına bir saat ara verir, sonra yine yazılarına başlar, öğleye dek uğraşırmış.

Yemeğe zille çağırılır, sofraya en sonra kendisi inermiş. Yemekten sonra iki saat dinlenir, tekrar çalışmaya koyulurmuş. Akşama doğru yazılarını bitirince küçük bir kadeh konyak alır, konyakla akşam yemeği arasında bir çay içer, yemek vaktine dek konuşurmuş. Kışın bu çaya biraz konyak katılır, yazın sıcak günlerinde ise, arasıra Çiftehavuzlar'a dek uzanılır, orada köpüklü bir kadeh bira içilirmiş.

Akşam yemekleri iki buçuk saat sürermiş. Akşam yemeğinden sonra çalışmaz, misafir bulunmadığı zaman erken yatarmış. Ara sıra Afganistan, Hindistan, Mısır, İran ve Macaristan'dan ve başka yerlerden misafirler gelir ve akşam yemeğine kalırlarmış. Sami, bunlarla kendi dillerinde konuşurmuş. Kendisini ziyarete gelen Türk dostları arasında tanınmış olanlardan Velet Çelebi, Necip Asım, şair Mehmet Celâl bulunurmuş.

Uzak yerlerden kendisine yedi dilde mektup gelirmiş. Postacılar, Sami için en çok mektup alan adam, derlermiş. Kendisi de çok mektup yazarmış. Bir gün kuşkulanmışlar, postaya mektup götüreni yakalayıp sorguya çekmişler. Evine misafir kabul etmesi yasak edilince, artık kimse uğramaz olmuştur.

Sami, yazıya başlarken, küçük bir sediri andıran ve ancak bir kişi sığabilecek büyüklükte olan kırmızı mindere oturur, kağıdı dizine dayar, önüne eğilerek kamış kalemle yazarmış. Yanında, kendi planına göre yaptırdığı bir rahle bulunur, üstünde gerekli kitaplar açık durumuş. Rahlede türlü çekmeceler, ayrıca, çekince uzanan raf-

lar varmış. Bu rahlenin iki yanında iki sehpa bulunur, bu sehpalarda kağıtlar, dökülmez hokkalar, kalemler, müsveddeler dururmuş. Arkadaki rafta üç kollu bir şamdan, sehpalarda ise birer mum bulunur, ışık arkadan gelirmiş. Yazarken odasına kimsenin girmesini istemez, yalnız çok sevdiği kır kedisinin bulunmasına, ayakları dibinde uzanıp yatmasına ses çıkarmazmış.

Sami, uzunca kesilmiş koyu mavi renkli kâğıtlara yazar, kâğıtların kenarlarını, "haşiyeler" yazmak üzere kıvırırmış. Her günkü yazılarında yalnız siyah mürekkep, hem metni hem de anlamı ve notları bulunan eserlerde (örneğin *Kutadgu Bilig'de* olduğu gibi), yazıların birbirine karışmaması için kırmızı, mavi ve siyah üç ayrı mürekkep kullanırmış.

Sami, yazılarını dikkatli ve okunaklı yazar, bitirdikten sonra, yeniden gözden geçirip düzeltmeden müsveddeleri basımevine gönderirmiş[1].

Sami'nin arka arkaya hazırladığı büyük ve küçük eserlerinden, gazetelere sık sık gönderdiği yazılardan eline geçen para, o zamanın yazı piyasasına göre çok azdır. Oysa Sami, evinin günlük masraflarını, kalabalık olan ailesinin ihtiyaçlarını gidermek zorundadır. Ayrıca, Erenköyü'nde (Caddebostanı'nda) yaptırdığı köşk yüzünden hayli borçlanmış ve evi rehine koymuştur. Bundan başka, dışarıdan getirttiği kitaplar için yabancı kitapçılara 1500 lira borcu kalmıştır. Buna karşılık, resmî görevinden aldığı aylık -o da son yıllarda- elli liradır. Bu para, şüphesiz ailesini rahatça geçindirmeye yetmemektedir. Aylığı dışında tek kaynak hazırladığı eserleridir.

Böyle olmakla birlikte, Sami, eserlerini para kazanmak düşüncesiyle yazmamıştır. Nitekim *Sabah* gazetesini çıkardığı zaman, günlük gazeteler 40 paraya satıldığı halde, o,

[1] bkz. *İkdam* gazetesi, 6 haziran 1320, ölümü üzerine "Bir Haber-i Elim" başlığı altında çıkan yazı.

gazetenin fiyatını 10 paraya indirmiştir. Eserlerinde de sık sık kazanç kaygısıyle değil, hizmet etmek, yararlı olmak isteğiyle bunları hazırladığını tekrarlamaktan geri durmamıştır. Onu, bu eserleri hazırlamaya götüren tek etken, ihtiras derecesine varan yazmak ihtiyacını yatıştırmak isteğidir.

Sami'nin eserlerini asıl basan ve yayınlayan *Sabah* gazetesinin sonradan sahibi olan Mihran'dır. Mihran ise, Babıâli'de cimri olarak tanınmış bir kişidir[1]. Mihran, yazı paralarını vaktinde ödememek yüzünden Sami'ye çok sıkıntı çektirmiş ve zaman zaman onu bunaltmıştır[2]. Mihran'ın, Sami'ye Trablusgarp'a gittiğinde, sonra da Erenköyü'ndeki köşkü yaptırırken yardım ettiği söylentisi doğru değildir.

Sami'nin, *Kamus-ı Fransavî*'lerden eline kaç para geçtiğini bilmiyoruz. Ancak *Kamusu'l-A'lâm*'dan forma başına Mihran'dan üç lira aldığını, son ciltten de hiç para almadığını ailesi söylemektedir. *Kamusu'l-A'lâm* önce 5 cilt olarak tasarlanmış, ama 5 ciltte bitmeyeceği anlaşılınca, 6. cildin de yayımı zorunlu görülmüştür. Abonelerden bu cilt için ayrıca para istenmeyeceği o zamanki *Sabah* nüshalarında ilân edilmektedir. Belki de Mihran bu cildin parasını abonelerden almadığı için kendisi de Sami'ye ödememiştir. Sami, *Kamus-ı Türkî* için forma başına Ahmet Cevdet'ten

[1] Mihran'ın cimriliği için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebî Hatıralar*, İstanbul 1935, s. 100; Mithat Cemal Kuntay, "Ahmet Asım Efendi ve Şemsettin Sami Bey", *Sonposta* gazetesi, 30 ocak 1947.

[2] Sami'nin evrakı arasında "Büyük Güneş Takvimi"nden koparılmış bir yaprak gördüm. 1963 yılına ait olan bu yaprak, Sami'nin ölümünün yıldönümüne rastlayan günü göstermektedir. Yaprağın arkasında ise şu fıkra bulunmaktadır: "1904 yılında bugün vefat eden Şemsettin Sami merhum kitabını basmayı kabul eden *Sabah* gazetesi sahibi Kayserili Mihran Efendi'den: "Hele kitabı basalım, mazeretiyle avans alamayınca:

–Farzedelim ki dedi, size sulanmamış bir saksı çiçek getirdim, Sizden bir parça su istesem vermez misiniz?

Bunun üzerine istediği avansı aldı".

5 lira almıştır ki, bu, yazılarından aldığı en yüksek paradır. Şemsettin Sami'nin evrakı arasında bulunan, 15 ocak 1315 tarihini ve Ahmet Cevdet'in imzasıyle *İkdam*'ın mührünü taşıyan bir belgede, eserin, 75 forma olmak üzere ortalama 1300 sayfa tutacağı, her forma için 5 Osmanlı lirası ödeneceği, ayrıca yazara 20 nüsha verileceği, ilk baskının 10.000 nüsha olacağı kaydedilmekte ve ikinci baskı için yazar serbest bırakılmaktadır.

Sami'nin, *Kamus-ı Arabî* gibi birkaç eserini kendisinin bastırması, birkaç küçük eserini de başkalarına vermesi, her halde bu yüzdendir.

Sami, parasızlık yüzünden hayatının son yıllarında çok sıkıntı çekmiştir. 500 liraya rehine koymuş olduğu köşk, borcunu zamanında ödeyememesi yüzünden, satılığa çıkarılınca, Sami öylesine üzülmüş ki, dili tutulmuş, iki gün konuşamamış. Köşkü ucuza kapatmak üzere Ragıp Paşa musallat olmuş [1], Sami öldükten biraz sonra köşkü almış ve ailesine, taşınabilmeleri için 24 saat mühlet vermiş; mühlet bitince, çocukları evin eşyasını cami avlusuna taşımak zorunda kalmışlar.

Sami'nin zengin kitaplığı da, öldükten sonra 800 liraya satılmış. Bu kitapların bir bölüğünü Züheyrîzade Ahmet Paşa, bir bölüğünü de Ahmet Cevdet satın almış.

Sami öleceği gün kızına : "Bana *Graziyella*'dan oku" diyor. O da babasına, kitaptan çok sevdiği bir parçayı okuyor. Sami'nin, son nefesini vereceği anda ağzından çıkan son kelime "Allah" olmuştur.

[1] Kızı Samiye Hanım, köşkü alanın Fehim Paşa olduğunu söylüyorsa da, her halde yanlışlıkla Fehim Paşa denilmiş olacaktır.

ESERLERİ

GAZETELER VE DERGİLER :

Şemsettin Sami'nin çalıştığı ilk gazete, 1873 (H.1290)'de Ebüzziya'nın çıkardığı *Sirac*'dır[1]. Bunu Ebüzziya'dan öğreniyoruz[2]. Ancak gazetede Sami imzası görülmemektedir[3].

Hadika[4] : Şemsettin Sami'nin gazetecilik hayatı, Âşir adında birinin imtiyazını almış olduğu *Hadika* ile başlar.

---

[1] *Sirac*, İlk sayısı 1873 (16 muharrem 1290= 15 mart celali?) Ebüzziya, *Sirac*'ın ilk sayısında, *Hadika* yazarlığını elinde gazete bulunmadığı için üzerine aldığını, şimdi biri günlük, öteki de aylık olmak üzere *Sirac* adında iki gazetenin imtiyazını aldığını, bundan ötürü *Hadika*'yı çıkarmayacağını söylüyor.

[2] Ebüzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar" tefrikası, *Yeni Tasvir-i Efkâr* (11 eylül 1910, sayı 351, tefrika No. 208). Ebüzziya bu tefrikasında Sami'den bahsederken: "*Sirac* gazetesinde mütercim ve muavin-i tahrir olan Şemsettin Sami Bey" diyor.

[3] Gazetede Sami ile ilgili olarak, I. sayıda, kalem sahiplerinden biri tarafından Sührab adıyle bir facia hazırlandığı haberi verilmekte, her sayıda da *Taaşşuk -ı Tal'at ve Fıtnat* romanının 4. cüz'ünün çıktığı ilân edilmektedir.

[4] *Hadika*, İlk kez 1869 (17 zi'l-ka'de 1286)'da haftada bir, 8 sayfa olarak çıkmaya başlamıştır. Son olarak 1870 (20 zi'l-ka'de 1287) tarihli 51. sayısı

Bu gazete, ayrı ayrı dört kez çıkmış, son yayınında Sami gazetenin yönetimini üzerine almıştır. 1873 (22 rebiu'l-evvel 1290) tarihini taşıyan ilk sayısının başında "İhtar" başlıklı ve Sami imzalı şu satırlar görülüyor.

"Cem'iyyet-i beşerin refah ve saadeti ancak efradının sa'y ü gayretine manut olmakla herkes ale'l-umum cem'iyyet-i beşeriyyeye bir hidmet ile mükelleftir. Âcizleri dahi bu kaideye binae'n iktidarının vüs'atince umumun hidmetinde bulunmak arzusıyle ba'zı mevad-ı mütenevvia-i müfide ile havadis-i mühimmeyi cem'ile enzar-ı ammeye arzetmek için bu def'a *Hadika* gazetesinin idare-i tahririyyesini der'uhde eyledim. Ve mina'llahi't-tevfik."

Hadika, 29. sayıdan başlayarak hacmini küçültüyor ve fiyatını 10 paraya indiriyor. İşinin çokluğu ve yardımcısının olmayışı neden olarak gösterilmektedir. Gazete 43. sayısında kapatılıyor. Bu sayıda "Babıâli, Nezaret-i Celile-i Hariciyye Matbuat Odası"nın 1873 (20 cümade'l-ulâ 1290= 3 temmuz 1289) tarihli ve Nüzhet imzalı şu yazısı çıkıyor:

"*Hadika* gazetesi adab-ı devlet ve kaide-i mer'iyye-i hükûmete mugayir ve tahdiş-i efkârı müeddî makale ve mutalealar dercinden hâlî olmadığına ve bu yolda neşr-i havadis ve idare-i lisan ile me'lûf olan bir gazetenin devam ve bakası ise aslâ caiz olamayacağına binae'n tarih-i ilânından itibare'n mezkûr gazete fesh ve ilga kılınmıştır."

---

elimizdedir. İkinci kez,üç hafta sonra 1870 (25 zi'l-hicce 1287)'de yine haftada bir, 16 sayfa olarak daha küçük boyda çıkıyor. Bunun da elimizdeki son sayısı 1871 (27 rebiü'l-evvel 1288) tarihli 13.sayıdır. Üçüncü kez, Ebüzziya Tevfik'in yönetimi altında 1872 (8 ramazan 1289= teşrinisani celali?)'de günlük 4 sayfa olarak çıkıyor. Gazetede ilk sayıdan başlayarak "N. K." işareti taşıyan Namık Kemal'in yazıları görülmektedir. Ebüzziya ayrıldıktan sonra da birkaç nüsha daha çıkan *Hadika*'nın elimizde bulunan son sayısı 1873 (21 safer 1290=19 nisan celali?) tarihli 64. sayıdır. Bir ay sonra, dördüncü kez Sami'nin yönetimi altında çıkmaya başlıyor.

Hadika adıyle Halil Edip tarafından ilk sayısı 1887 (18 şevval 1305)'de on beş günde bir, 8 sayfa olarak "Osmanlı Gazetesi" kaydıyle çıkarılan bir gazete daha vardır. Elimizde bu gazetenin ancak 2 sayısı bulunmaktadır.

Bu resmî bildirinin altında, "muharrir Sami" imzasıyle gazetenin verdiği cevapta:

"Devlet ve milletin menfaatına muga'yir bir harf bile yazmadığından başka, devlet ve millete iktidarınca hidmet etmekte olduğu" açıklanmaktadır.

Gazetenin bildirdiğine göre, imzasız bir yazı gelmiş, bunu zararlı görmedikleri için yayınlamışlar. Bir önceki sayısında "Askerlik" başlıklı imzasız bir yazı görülmektedir. Her halde gazetenin kapatılmasının nedeni bu olacaktır. O yazıda, "Osmanlı erleri arasında askerlikten kaçan hiç kimse yoktur" denildikten sonra, Arnavutların da Arapların da askerlik hususunda öteki vatandaşlarından geri kalmayacakları yazılmakta, "asker elbisesi altında talim yapmayı, kumanda altına girmeyi zor bulduklarından, biraz da cehaletlerinden, bir de askerlik müddetinin ziyade bulunduğundan, barış zamanlarında her bir fırkanın kendi vatanında bırakılmayarak gönderildiğinden ileri gelmiş olacaktır" denilmektedir.

Sami'nin *Hadika* gazetesindeki çalışmaları burada bitiyor. Onun İl gazetesini çıkarmak üzere Trablusgarp'a gönderilmesi asıl bu yüzden olsa gerektir.

Trablusgarp: Sami'nin yönettiği ikinci gazete budur. Sami, 8 yıldır çıkmakta olan gazeteyi 1874 (6/18 haziran = 4 cümade'l-ulâ 1291) tarihinde çıkan 256. sayısında ele alıyor. Bu sayıda "Trablusgarp Tarihi"nin tefrikasına başlanmaktadır. Bu yazı Sami'nin kaleminden çıkmış olsa gerektir. Gazete haftada bir olmak üzere, bir sayfası Türkçe, bir sayfası Arapça çıkıyor. Eldeki koleksiyonun son sayısı 271, tarihi de 1875 (20 şubat/4 mart= muharrem 1292)'dir [1].

Sami, Trablus'tan döndükten sonra *Besa* ve *Seydi Yahya*'yı yayınladığı sırada, sürgün olarak Rodos'ta

[1] Bu koleksiyon Sami Bey'in torunu sayın Emin Erer'dedir.

bulunan Ebüzziya adına, 1876 (H. 1293)'da *Muharrir* dergisinin yönetimini üzerine alıyor [1].

Sabah: İlk sayısı 1876 (12 safer 1293, Abdülaziz'in son ayları)'da çıkmış olan bu gazetenin sağ üst köşesinde "muharriri: Ş. Sami", sol üst köşesinde "müdürü: Mihran" ibareleri, 4. sayfanın sonunda ise, imtiyaz sahibi olarak "Papadopulos" adı görülmektedir. Oysa Sami, *Servet-i Fünun*'daki yazısında : "Bir süre bazı gazetelere muharrirlik ettikten sonra kendi başıma *Sabah* gazetesini iltizam edip hemen birinci def'a olarak memleketimizde 10 paraya gazete çıkardım" diyor [2].

Gazetelerde "başmuharrir, muharrir" gibi, iş bölümü henüz bulunmadığı o tarihlerde, "*iltizam*" şu anlama gelir: İmtiyazı alınan bir gazetede, kalemine güvenilir bir yazar, bütün yazı işlerini tek başına yüklenir, başyazıları da yazar. O devirdeki ilk gazete ve dergiler hep böyle çıkmıştır. Şemsettin Sami de bu durumdadır. Ancak yukarıdaki cümleden anlaşıldığına göre, Sami, kurulmuş olan bir gazetenin yazı işlerini üzerine almış değildir. O, *Sabah* adıyle günlük bir gazete çıkarmayı tasarlamış, imtiyazını Papadopulos almış, basım işlerini de Mihran yüklenmiştir[3].

[1] *Muharrir*'in ilk sayısının dış kapağında 1293, iç kapağında 1292 tarihi vardır. Demek derginin ilk sayısı 1292'de hazırlanmış, 1293'de yayınlanmıştır. Ebüzziya, Abdülaziz tahttan indirildikten sonra İstanbul'a dönünce, *Muharrir*'i 5. sayısından başlayarak kendisi çıkarıyor. Dergi 8 sayı çıkmıştır.

[2] *Servet-i Fünun* (6 haziran 1312, c. 11, sayı 275).

[3] Necip Asım yazısında, Sami'nin Trablusgarp'a gitmeden önce *Sabah* gazetesini çıkardığını, Sırbistan ayaklanması üzerine gazetenin kapandığını, Sami'nin Trablusgarp'a gidip döndükten sonra *Sabah*'ı yeniden çıkardığını, Papadopulos'un imtiyaz sahibi, Mihran'ın da, sermürettip olduğunu yazıyor (*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1929, yeni seri, sayı 2).

Hikmet Dağlıoğlu da şöyle söylüyor : "Şimdiye kadar yanlış olarak bilinen bir meseleyi burada tavzih etmek isterim. *Sabah* gazetesini, zannedildiği gibi, ilk çıkaran Kayserili Mihran Efendi değildir. Mihran Efendi'yi ilkin Şemsettin Sami merhum, ücretle çalışmak üzere yanına almıştır. Sami Bey Trablusgarp'a nefyolunduktan sonradır ki, gazeteyi Mihran'a devretmiştir. Bu gaze-

Demek ki Sami *Sabah* gazetesinin kurucusudur, yazı işlerini de üzerine almıştır. Mihran da yalnız "mürettip" değil, gazetenin müdürüdür. *Sabah*'ı Tasvir-i Efkâr basımevinde bastırmıştır[1]. "Mihran Matbaası"nı da o tarihten biraz sonra kurmuş olacaktır. Nitekim Sami'nin 1295'de *Şeytan'ın Yadigârları* adındaki çevirisi ve daha sonraki eserleri "Mihran Matbaası"nda basılmıştır.

Sabah'ın ilk sayısında Sami, imzasıyle yazdığı önsözde şunları söylüyor:

"Şurut-ı lâzımayı câmi' olan bir gazeteden olunacak istifadenin ömürlü olması ise iki şey'e mütevakkıfdır: Birincisi herkesin anlayabileceği bir lisanla ve usanç vermeyecek surette muhtasar yazılmak; ikincisi herkes sühuletle alacak kadar ucuz olmak."

"Her işde bir maksad-ı aslî vardır; gazetelerin maksad-ı aslîsi istifade-i umumiyyedir. Gazete neşrini istifade-i şahsiyyeye medar ittihaz etmek maksad-ı aslîden ayrılmaktır; bizim bu gazetenin neşrini der'uhde etmekten muradımız vatana hidmettir; istifade-i şahsıyyemizi bu maksad-ı as-

tenin idarehanesi o zaman Babıâlide ufak bir dükkândı. Bu idarehanenin üstündeki odada, o zaman bekâr olan Şemsettin Sami Bey yatardı. *Sabah*'ın ilk nüshası 1291–1876 senesi şubatının 29 ve 1293 seferinin 12. çarşamba günü çıkmış tır (*Şemsettin Sami*, 1934, s. 28, not 1).

Her iki yazıda verilen bilgi düzeltilmeye muhtaçtır. Sami *Sabah*'ı Trablusgarp'a gidip döndükten sonra çıkarmıştır. Mihran Sami'nin yanında ücretle çalışmış değildir, gazetenin müdürüdür. Sermürettipliğini de yapmış olabilir. Gazeteyi Mihran'a devreden Sami değil, imtiyaz sahibi Papadopulos'dur. *Sabah*'ın ilk nüshası 1293 yılı saferinin 12. çarşamba günüdür. Ancak bu tarih rumî 1291 değil, 1292'dir. Şubatın da 29'u değil 25'idir. *Sabah*'ın ilk sayısının sol üst köşesinde 25 şubat 1254 tarihi görülmektedir ki, buradaki 1254 Şemsî tarihtir. Sami'nin bu tarihi neden kullandığı bilinmez. Şemsî tarih 8 sayı sürmüş, 9. sayıdan başlayarak milâdî tarih olan 1876 kullanılmaya başlanmıştır.

[1] Ebüzziya şöyle diyor: "Şemsettin Sami Trablus'dan döndükten sonra Mihran ile iştirak ederek iki buçuk seneden beri mesdud bulunan matbayı isticar etmişlerdi (bk. "Yeni Osmanlılar" tefrikası, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 31 aralık 1910, sayı 457, tefrika numarası 312).

liye tercih edemeyiz. Eserlerinin kadrini fiyatlarıyla yükseltmek fikrinde bulunanlardan değiliz."

Sami'nin kendi hesabına söylemiş olduğu bu sözler, onun karakterini ve düşüncelerini açıkça gösterir.

Gazetede ayrıca, Sami'nin "Şundan Bundan" başlığı altında yazdığı, ya da çevirdiği birtakım fıkralar ve lâtifeler görülmektedir[1].

Gazetenin 8 haziran 1876 (28 cümade'l-ulâ 1293) tarihli 100. sayısında: "Sıhhatimizin adem-i müsaadesi sebebiyle haftada bir gün istirahate muhtac olduğumuzdan" denilerek, şimdilik gazetenin pazarları çıkmayacağı bildiriliyor.

Gazetenin 1876 (24 cümade'l-âhire 1293) tarihli 123. sayısında "müdürü Mihran" yerine "müdürü M. Emin" adı görülüyor. 21 aralık (17 zi'l-hıcce 1293) tarihli 256. sayısında gazetenin fiyatı 10 paradan 15 paraya çıkarılıyorsa da, beşlik bakır para bulunamadığından yine 10 paraya satılacağı bildiriliyor. Ama gazete akşamları tek yaprak olarak çıkacak, haberler özet olarak verilecek ve ilân konulmayacaktır. Gazete bu biçimde ancak bir sayı çıkarıldıktan sonra 10 gün ara veriliyor. Gazetenin 257. sayısında artık Sami adı yoktur. Anlaşılıyor ki Sami gazeteden ayrılmıştır[2].

[1] Sami 1296'da yayınladığı *Emsal* başlıklı kitabının önsözünde, vaktiyle çıkarmış olduğu *Sabah* gazetesinden bahsederek şöyle söylüyor: "Bu gazeteyi müstehik olmadığı derecede teveccüh-i umumîye mazhar eden esbabdan biri ve belki birincisi "Şundan Bundan" kısmı idi. Hikemiyyat kabilinden olan fıkralarla letaife müteallik hikâyat idi." Bunlar o denli beğenilmiş ki "beyne'l-ahibba şundan bundancı lakabıyla telkıp" edilmiş. Sonradan *Terceman-ı Şark* gazetesinde de bu fıkralara devam etmiş.

2- *Sabah* gazetesi, 13 yıl sonra, 1889 (4 muharrem 1307=19 ağustos 1305)'da Mihran'ın yönetiminde I. sayıdan başlayarak yeniden çıkıyor. Papadopulos yine imtiyaz sahibidir. 53. sayıda 4. sayfanın sonunda "A. P. müdir-i mesul Mihran" kaydı var. 1889 (16 cümade'l-ulâ 1307= 27 aralık 1305) tarihli 131. sayının I. sayfasında şu cümle görülüyor : "Müdir-i mesul sıfatıyla neşretmekte olduğum *Sabah* gazetesinin imtiyazı bu kere uhde-i çâkeraneme tahvil ve ihsan buyurulmuştur."

Terceman-ı Şark : Bu gazetenin imtiyaz sahibi İskender, müdürü de Mihran'dır. İlk sayısı 1878 (7 rebiu'l-âhır 1295) tarihinde çıkmıştır. Sami, Rodos'taki görevinden ayrılıp da Yanya'ya uğradıktan sonra İstanbul'a döndüğünde, bu gazetenin yazı işlerini üzerine alıyor. Gazetenin 1878 (21 cümade'l-âhire 1295) tarihli 74. sayısının başında: "Gazetemizin umur-ı tahririyyesi bugünden itibare'n Sami Bey'e ihale olunmuştur" cümlesi görülmektedir.

Gazetede bu sayıdan başlayarak, "Sosyalizm", "İştirak-i emval", "Mes'ele-i Şarkiyye-Kongre", "Cümle-i Siyasiyye", "Rumeli'de İslavlarla Rumların entrikaları" gibi başlıklar taşıyan başyazılar devam ediyor. Bunlar Sami'nindir.

Gazetenin 1878 (9 zi'l-ka'de 1295) tarihli 180. sayısında, Mihran imzasını taşıyan bir yazıda, Matbuat müdürü Macit Bey'in, gazetenin imtiyaz sahibi İskender Efendi'yi çağırdığı, tehditlerde bulunduktan sonra gazeteyi kapatmasını istediği, resmî bir tezkere olmadığına göre bu emri dinlemeyip gazeteyi çıkarmaları gerekirse de, imtiyaz sahibi bunu doğru bulmadığı için gazeteyi kapattıklarını bildiriyor.

Aile dergisi : Bu derginin sahibi Mihran, kurucusu ve yazarı da Ş. Sami'dir. İlk sayı 1879 (17 cümade'l-âhire 1297) tarihini taşımaktadır. Önce "İfade-i Meram" başlığı altında şöyle deniliyor: "Bu mecmuanın tahririnden garaz, unvanından dahi anlaşılacağı üzere, aile yani familyalara hidmet etmektir." Dergide "Aile", "Ev İdaresi", "Sıhhat", "İğne ve Makas", "Çocuklara Hikâye", "Oyun", "Mesail", "Lugaz" başlıklı yazılar vardır. Dergi orta boyda 16 sayfadır. Fiyatı 100 paradır. Ancak 3 sayı çıkmıştır.

Hafta dergisi : Bu derginin de sahibi Mihran, kurucusu ve yazarı da Ş. Sami'dir. İlk sayısı 1880 (22 ramazan 1298)'de çıkmıştır. Dergi "edebiyat ve fünun ve sanayıa dair" olacak, haftada bir 16 sayfa olmak üzere, yılda 52 sayı çıkacak,

26 sayı 1 cilt tutacaktır. "İfade-i Meram" başlıklı ilk yazıda amaç: "Maarifin taammüm ve intişarı yolunda evlâd-ı vatana âcizane bir hidmet etmektir" cümlesiyle belirtilerek, devamsızlıktan yakınılmakta, bunun başlıca nedeni de "rağbet-i umumiyyenin fıkdanı" olarak gösterildikten sonra şöyle denilmektedir:

"Mahabbet-i vataniyye ve gayret-i milliyyesi bulunan eshab-ı kalemin dahi, bu halden me'yus olmayıp, bil-akis, o hale galebe için daha ziyade çalışmaları iktiza eder. Bununla beraber, bugünkü günde bir eserin neşri yalnız gayretle mümkin olmayıp, hayli masârife mütevakkıf olduğundan, böyle bir hidmete teşebbüs edenlerin nihayet edebilecekleri fedakârlık zahmet ve meşguliyyetlerine karşı istifade-i maddiyye talebinde bulunmamasından ibarettir."

Yazıda, geçen yıl çıkardıkları *Aile* dergisinden de söz edilmekte, zorunlu nedenlerle devam edemeyip ara verdikleri bu dergiyi, 4. sayıdan başlayarak yine çıkarmak için uygun bir fırsat bekledikleri bildirilmektedir.

Dil ve genellikle kültür tarihi bakımından önemli olan ve ancak 20 sayı çıkarılabilen bu dergide, çeşitli bilimlere değinen yazılardan başka, dil ve edebiyatla ilgili şu yazılar vardır:

"Lisanların Ensab ve Taksimatı"	(1, 2, 4, 5, 7, 8. sayılarda),
"Kitabet-İnşa"	(2. sayıda),
"Şiirin Mahiyyet ve Hakikatı"	(2. sayıda),
"Şiir ve Şuara"	(3 sayıda),
"Şarkta Şiir ve Şuara"	(4,6,7. sayılarda),
"Hoca Tahsin"	(5,6,10. sayılarda),
"Lisan-ı Türkî (Osmanî)	(12. sayıda),
"Yazıların tarihi"	(12. sayıda),
"Tahsil-i Elsine"	(15. sayıda),
"Elsine-i İslâmiyye"	(17. sayıda),

ROMANI :

Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat : Bu roman, Şemsettin Sami'nin ilk eserlerinden olduğu gibi, çağdaş Türk edebiyatının da ilk romanlarındandır[1]. Namık Kemal, *İntibah* ve *Cezmi*'yi ondan sonra yazmıştır.

Bu romandan ilk kez bahsederken konuyu şöyle özetlemiştim[2]:

"Fıtnat üvey baba elinde büyümüş bir genç kızdır. Annesi, kendisine gebe iken babasından ayrılmış olduğundan, Fıtnat, dünyaya geldikten sonra babasını hiç görmemiş, babasının da bir kızı olduğundan haberi olmamıştır. Annesi, tütüncü Hacı Mustafa isminde biriyle evlendikten birkaç sene sonra ölünce, Fıtnat, üvey babasının elinde kalmıştır. Genç kız, Tal'at isminde bir delikanlıyı pencereden görerek seviyor. Tal'at da Fıtnat'ı pencereden görerek âşık oluyor. Fakat tütüncü, Fıtnat'ın hiç sokağa çıkmasına müsaade etmediği için, iki gencin görüşmeleri mümkün değildir. Nihayet Tal'at, başka çare bulamayınca, çarşaf giyip kadın kıyafetine giriyor ve böylece tütüncünün evine girerek kızla görüşüp tanışmaya muvaffak oluyor. Bir gün Üsküdar'lı Ali Bey isminde zengin bir adam, Fıtnat'ı üvey babasından istiyor. Üvey baba da kızın isteyip istememesine bakmayarak onu Ali Bey'e nikâh ediyor. Bir hile ile Üsküdar'a Ali Bey'in evine gönderiyor. Fıtnat, Ali Bey'in ricalarını kabul etmeyerek mütemadiyen ağlıyor, feryat ediyor; nihayet bu ızdıraba dayanamayarak, o sırada eline geçen bir çakıyı kalbine sokuyor. Tam bu sırada Ali Bey'in Fıtnat'ın babası olduğu meydana çıkıyor. Fakat iş işten geçmiştir. Kız ölüyor. Bu sırada yine kadın kıyafetiyle oraya gelen Tal'at da, kızın bu halini görerek düşüp ölüyor. Ali Bey de çıldırıyor."

[1] İstanbul, Elcevaib Basımevi 1289, 179 sayfa. *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat*, Sedit Yüksel yayını, Ankara 1964, D ve T-C. fakültesi yayını.

[2] Agâh Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri, Tanzimat Edebiyatı*, İstanbul 1934, s. 314.

Görüldüğü gibi, konusunu gerçek hayattan alarak toplumun başlıca sorunlarına değinen bu eser romantik bir karakter taşımaktadır. Dil ve deyiş bakımından kusurlu olmak ve büyük bir sanat değeri taşımamakla birlikte, tiplerin canlandırılması, kişilerin kendi ağızlarına göre konuşturulması yönünden oldukça başarılıdır[1].

TİYATRO ESERLERİ :

Besa yahud Ahde Vefa: Şemsettin Sami'nin yazdığı ilk piyesdir[2]. Eserin iç kapağının arkasında: "Birinci def'a olarak 1291 senesi şehr-i saferinin on sekizinci akşamı İstanbul'da Osmanlı Tiyatrosunda icra olunmuştur" kaydı bulunuyor.

Piyesin konusu: Progonatlı çoban Zübeyr, kızı Meruşe'yi yeğeni Recep'le evlendirmek üzeredir. Tepedelen derebeylerinden Demir Bey'in adamı Selfo, Meruşe'yi görüp, âşık olmuştur. Demir Bey, kızını Selfo'ya vermesi için Zübeyr'i sıkıştırır. Zübeyr razı olmayınca, Demir Bey, kızı kaçırmalarını adamlarına emreder. Zübeyr, bıçağını çekerek kendisini yakalamak isteyenlere meydan okuduktan sonra, kızını kaçırmaya gidenlerin arkasından koşar. Selfo, adamlarıyle birlikte Zübeyr'in evine varmış, kızı kaçırmak üzeredir. Selfo, yetişen Zübeyr'i tabancasıyle vurup öldürür. Kızı da kaçırır.

[1] Sami'nin, *Iskat-ı Cenin* yahud *İkisi de ölmüş, İkisi de Çıldırmış* ve *Rekabet* adlı iki romanı daha bulunduğu söylenir (bkz. Hasan Kaleshi, *Sami Frasheri Dans la Littérature et la Philologie Turques* (Résumé), Priştine 1968, Extrait de "*Gjurmime Albanologjike*" 1, 1968). Hasan Kaleshi'nin bu bilgiyi nereden aldığını bilmiyoruz. Cümle başında, Sami'nin tiyatrolarından söz edilirken, onun bir de *Mazalim-i Endülüs* adlı piyesi bulunduğu ve bunun *Himmetü'l -Himam* adlı Arapça eserinin sonunda basılmamış eserleri arasında gösterilmiş olduğu bildiriliyor. Gerçekte *Himmetü'l Himam*'ın 32. sayfasında Sami'nin basılmamış eserleri sıralanırken *Mazalim-i Endülüs* adı da geçmektedir. Ama yukarıda adları geçen romanlarına dair bir kayıt yoktur.

[2] *Besa yahud Ahde Vefa*, "Altı fasıldan ibaret facia", "Matbuat-ı Ceyyide" yayınlarından, I, İstanbul 1292, 176 küçük sayfa. Eser aynı tarihte Tasvir-i Efkâr basımevinde basılmıştır; ötekinin nerede basıldığı belli değil.

Kızın anası Vahide, kocasının öcünü almak ve kızını kurtarmak için yola çıkarak Selfo'nun evinin önüne varır. Eve gizlice girebilmek için karanlığın çökmesini beklemek üzere bir kayanın arkasına gizlenir.

O sırada, 20 yıl önce köyünden ayrılarak gurbetleri dolaştıktan sonra dağlardan inen Fettah Ağa, evinin önüne gelmiştir; Selfo'nun da babasıdır. Çok yorgun olduğu için, silâhlarıyle yatağanını yanına koyarak bir ağacın altına uzanıp uyur. Fettah Ağa uyumakta iken, eskiden onun düşmanı olan bir köylü yaklaşıp Fettah'ın yatağanını alır. Tabancalarını da ıslatarak ateş almaz bir hale getirdikten sonra onu uyandırır. Fettah karşı koymak isterse de, tabancalarının işlemez hale geldiğini, yatağanının da alınmış olduğunu görür. Köylü, kendini savunamayacak durumda olan Fettah'ı öldürmek üzere iken, kayaların arkasına gizlenmiş olan Vahide, tabancasını çekip köylüyü öldürür.

Fettah Ağa, kendini ölümden kurtaran kadına yardım etmek ister. Onun derdini öğrendikten sonra, kocasını öldüreni bulup öcünü alacağına, kızını da kurtaracağına yemin ederek söz verir (yani Arnavut geleneğine göre "besa" der). Sonra da kocasını öldürenin kim olduğunu sorar. Kadın "Fettah Ağa'nın oğlu Selfo'dur" deyince, Fettah'ın aklı başından gider. Ama iş işten geçmiş, Fettah ant içmiş bulunmaktadır. Evine girer; uyumakta olan oğlunu öptükten sonra, bin türlü ıztırap içinde tabancasını çekip oğlunu öldürür. Bu acıya artık dayanamayacağını anladığı için, kendi göğsüne de tabancayı sıkar. Durumu anlayan Vahide de kendini öldürmek isterse de, Fettah kadını önler. O anda Meruşe ile Recep, biraz sonra da Fettah'ın anası içeri girerler. Fettah, anasına bu üç zavallıyı emanet ettikten sonra can verir.

Yazar, 27 cümade'l-ulâ 1291'de Trablusgarp'ta yazdığı "İfade-i Meram" başlıklı önsözde şöyle diyor:

"Efradından olduğum için değil, belki hubb-i vatan, fedakârlık, vefa-yı ahd, istihfaf-ı hayat gibi sahneye lâyık evsaf-ı hamiyyet-mendaneleri meşhudum olduğu için, Arnavut kavmının ba'zı ahlâk ve adatını musavvir olmak üzere, bir risale-i edebiyyenin tahriri hayli vakitten beri kuvve-i hayaliyyemi işgal edip duruyordu."

Sami bu konuda bir hikâye yazmak istiyorsa da, piyesin daha canlı, daha etkili olacağını düşünerek buna karar veriyor. Ama ne yazacak? Bir şubat gecesi yatağında düşünürken, "besa" hatırına geliyor. Tiyatro mevsiminin bitmesine de az kalmıştır. Piyesi hemen yazıp bu yıl oynatmak kararını veriyor. Ertesi sabah kalkınca, hokkasının kuruyan mürekkebini ıslatarak, çatlak tek kalemini iple bağlayarak müsvedde yapmadan hemen yazmaya başlıyor. Çünkü yazacağını gece yatakta "hayal-hanesinin defterine" yazmıştır. Gerçekte eserlerini hep böyle yazmaktadır. Martın onunda bitirdiği eserini tiyatroya veriyor. Piyes de martın 24. pazar akşamı oynanıyor. Yazara göre, oyun alkışlarla karşılanmıştır.

Sami, bu önsözde "besa" yı savunmakta, Fettah Ağa'yı bu davranışında haklı bulmaktadır.

Önsözdeki tarihle piyesin oynandığı tarihten ve önsözde geçen öteki tarihlerden anlaşıldığına göre, Sami bu piyesi 1290 martında (H. 1291) İstanbul'da yazmış, 18 safer 1291'de Osmanlı Tiyatrosunda oynatmış, kısa bir süre sonra Trablusgarp'a gidince, eserin oynanışından dört ay sonra, 28 cümade'l-ulâ 1291'de Trablusgarp'ta önsözü yazmış, bir yıl sonra İstanbul'a dönünce, 1292'de eserini bastırmıştır. *Besa*'nın İstanbul'da oynandığı tarih, *Edebiyat ve Tenkit sözlüğü* ile *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi*[1]'nde 6 nisan 1874 olarak gösteriliyor ki, 18 safer 1291 tarihini tutmaktadır.

[1] Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü* (1954), "Besa" maddesi. M. Nihat Özön ve Baha Dürder, *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (1967), "Besa" maddesi.

Refik Ahmet Sevengil, *Saray Tiyatrosu* adlı eserinde, Yıldız Tiyatrosunda Şemsettin Sami'nin piyesleri de oynandığını, Ebüzziya Tevfik ve Şemsettin Sami'nin piyeslerinin, ikinci derecedeki eserler olduğunu, Gedikpaşa Tiyatrosunda oynandığı zamanda bile pek fazla dikkati çekmediğini söylüyor[1]. Sami'nin piyeslerinin ilk oynandığı zaman nasıl karşılandığını bilmiyorum. Ancak Meşrutiyetten sonra *Besa*'nın birkaç kere oynandığını ve çok alkışlandığını hatırlıyorum.

Seydi Yahya : Sami'nin yazdığı ikinci piyestir[2]. Olay H.IX. yüzyılın sonlarıyle X. yüzyılın başında İspanya'da; ilk iki perde Raze kalesinde, son üç perde Kaştale şehrinde geçiyor.

Eserin konusu: Endülüs Halifesi Molla Ebu Hasan'ın amcasının oğlu Yahya, Raze kalesinin muhafızıdır. 45 yaşındadır. İspanyollar kaleyi sarmış, topla dövmektedirler. Kale ya teslim olacak, ya da halk açlıktan kırılacaktır. Yahya teslime razı olmuyor. İki yaşındaki kızı Halime'yi, kölesi Osman'a emanet ediyor. Zeyt adında bir hain, düşmandan para alarak, nöbetçi olduğu bir gece İspanyollara kale kapılarını açıyor. Kaleye giren düşman, uyuyan Yahya'yı yakalayıp zindana atıyor. Zindanda yatan mahpuslardan Petro, zindancıyı kandırdığı gibi, Yahya'yı da aldatarak onun kavuğunu ve cübbesini giyiyor. Kendini Yahya diye tanıtarak düşmanla anlaşıyor. Böylece İspanyollar birçok yerleri ele geçiriyorlar. Müslüman halk Yahya'yı hiyanet etmiş sanıyor. Oysa Yahya zindanda Petro'nun kılığında yatmaktadır.

Aradan 16 yıl geçiyor. Halime, Osman'ın oğlu Yusuf'la birbirini kardeş sanarak büyümüşlerdir. Bir gün Yusuf,

---

[1] Refik Ahmet Sevengil, *Saray Tiyatrosu*, 1962, M. E. B. basımevi, s. 150-151.

[2] *Seydi Yahya*, "Beş fasıldan ibaret facıa", "Matbuat-ı Ceyyide" yayınlarından, II, İstanbul, Tasvir-i Efkâr basımevi 1292, 191 küçük sayfa.

babasının düşürdüğü bir mektubu okuyarak, Halime'nin Yahya'nın kızı olduğunu öğreniyor. Halime'ye karşı beslemekte olduğu kardeş duygusu birden değişiyor. Yusuf kendini tutamayıp durumu Halime'ye açıyor. Sonunda Petro'nun çevirdiği dalavere anlaşılıyor. İspanya kıralı Ferdinando, Petro'yu zindana attırıyor. Zindandan çıkarttığı Yahya'ya da kılıcını veriyor. Ferdinando, Yahya'ya ne istediğini soruyor. Yahya da: "Dilediğim yere gitmekte serbest olayım" diyor. Kıral kabul ediyor. Yahya, Halime, Osman ve Yusuf kurtulmuş, Halime ile Yusuf da muratlarına ermiş oluyorlar.

Yazar, 11 şevval 1292'de yazdığı "İfade-i Meram" başlığını taşıyan önsözünde şöyle diyor:

"Tiyatro'nun lüzum ve faidesinden, millî tiyatro oyunlarının rüchanından bahisle sözü uzatmağa hacet göremem. Tarih-i eslâf-millî facialara mebhusü'n anh olacak-vakayı' ile dolu olduğu halde, millî facialarımızı alâka ve izdivac-ı cebrîye hasretmeye neden mecbur oluyoruz?"

"Yusuf ve Halime'nin masâib ve mevâni' ile karışık olan mahabbetleri, sonra me'yusiyyetleri ve nihayet murada ermeleri facıama alâkaca bir kusur bırakmıyor, zannederim. Seydi Yahya'nın avakıb-ı hali tarihe tevafuk etmez, diye itiraz olunmamalıdır; çünkü zat'en başlıca maksadım,- evvel ve âhırı beyninde münasebet aldıramadığım - öyle bir racülü - kendisine hiç yakıştıramadığım - öyle bir lekeden kurtarmaktır."

Gâve: Sami'nin yazdığı üçüncü piyestir[1]. Konu, Firdevsî'nin *Şah-name*'sinden değiştirilerek alınmıştır.

Dahhak, Cemşid'in tahtını ele geçirdikten sonra, onun "âyin-i Cem"i yerine, "yılana tapma"yı topluma kabul ettirmek istemektedir. Sarayda Cemşid'in kızı Meh-ru, Dahhak'ın cariyesidir. Dahhak'ın kendi kızı sandığı Hub-

[1] *Gâve*, "Beş fasıldan ibaret facıa", "Matbuat-ı Ceyyide" yayınlarından, III, İstanbul Tasvir-i Efkâr basımevi, 1293, 190 küçük sayfa.

çihr, Cemşid'in oğlunun kızıdır. Dahhak'ın yaveri olan Perviz, Cemşid'in torunu ve Meh-ru'nun kardeşinin oğlu Feridun'dur. Bunlardan Dahhak'ın haberi yoktur. Hub-çihr ile Feridun, kim olduklarını bilmeyerek birbirlerini sevmektedirler. Dahhak, Hub-çihr'i veziri Kahtan'a vermek ister. Kız, başkasını sevdiğini söyleyerek razı olmaz. Dahhak, kızı bu direnmesinden ötürü ölüme mahkûm eder. Sevgilisinin öldürüleceğini gören Perviz, onu kurtarmak için suçu üzerine almak ister. Dahhak onu da ölüme mahkûm eder.

Dahhak'ın adamları, her gün sokaklardan zorla topladıkları çocukları yılanlara yedirmek üzere saraya getirmektedirler. Askerler, birgün dağ başında eski dinin âyinini yapmakta olan çobanların çocuklarını, bu arada Demirci Gâve'nin çocuklarını da alıp götürürler. Gâve, Demirci önlüğünü belinden çıkarıp bayrak olarak eline alır; bir eliyle de çekicini kaparak, başına topladığı çobanlarla birlikte saraya girer. Sarayda çocuklarla birlikte Hub-çihr ve Perviz de öldürülmek üzeredir. Gâve hepsini kurtarır. O sırada Meh-ru, Hub-çihr'in kolundaki pazıbendi çözüp Gâve'ye verir. Pazıbendin içindeki tomar okununca anlaşılır ki, Hub-çihr Dahhak'ın kızı değil, Cemşid'in oğlunun kızıdır. Perviz ise Meh-ru'nun kardeşinin oğlu ve Cemşid'in torunu olan Feridun'dur. Durum anlaşılınca, öldürülmüş olan Dahhak'ın yerine, Cemşid'in neslinden olan Feridun'u Gâve tahta geçirir.

Sami, 17 zi'l-hicce 1292'de "İfade-i Meram" başlığı altında yazdığı önsözde şöyle söylüyor.

"Bu facıa pek de millî denilemezse de, madem ki mehusü'n anhı tarih-i eslâf ve edebiyyat-ı İslâmiyyede meşhur ve mütevatirdir -yine bir dereceye kadar- millî sayılsa gerektir."

Sami, tarihsel olayı değiştirmesi nedenini de şöyle açıklıyor:

"Bir adamın omuzlarında bir lahm-ı zâid bulunmak âdet-i tabiata muhalif olmakla birlikte mümkin ise de, insanın vücuduna mülâsık yılanlar bulunmasına, ve bu yılanların yemeğe de muhtac olmasına hiç bir vakit inanılamaz. Dahhak'ın Mârî tesmiye olunması, kendisinin yılanlarla bir münasebeti olduğunu gösterir."

"Dahhak Arabistan'da olsun, Afrika çöllerinin mahsulü olsun, mâr-perest bulunmuş olacağında, ve Mârî tesmiye olunmasının bu sebebe mebni olduğunda, ve Gâve'nin oğullarıyle sair gençleri -omuzlarındaki değil, belki- mabutları olan yılanlara zebh etmek üzere topladığına şübhe olunmamalıdır."

Şemsettin Sami'nin bu üç piyesi de oldukça iyi düzenlenmiştir. Zamanında hazırlanan tiyatro eserlerinden hiç de aşağı kalmaz. Hele *Besa*'da Fettah Ağa'nın verdiği sözü tutmak için oğlunu öldürmesi, başarılı bir sonuç olmuştur[1].

ÇEVİRİLERİ :

Tarih-i Mücmel-i Fransa: Sami'nin ilk eseri ve ilk çevirisidir[2]. Eserin adı altında "mütercimi Şemsettin Sami, an hulefa-yı kalem-i matbuat" ibaresi var. Sami, eserin başındaki 1872 (10 rebiü'l-âhır 1289) tarihli önsözde: "En muhtasar ve müfid ve Fransızca makbul ve pesendide olan Fransız müellifelerinden Madam de Saint - Ouen'ın tarihini bi't-tercih tercemesine ibtida" ettiğini söylüyor.

---

[1] Sami'nin *Mazalim-i Endülüs* adlı basılmamış bir piyesi daha bulunduğu, *Himmetü'l-Himami*'ın 32. sayfasında kayıtlıdır *(Himmetü'l-Himam*'ın basılmış bir nüshası İstanbul Üniversitesi kitaplığındadır : Basma eserler, No. 75634, Türkçe risaleler bulunan bir cilt içinde). *Mazalim-i Endülüs*'ün sonradan basılıp basılmadığını bilmiyoruz. Sami'nin bir de *Sührab* adlı piyes yazdığını ama bastırmadığını biliyoruz. (bkz. *Servet-i Fünun* dergisi, 1312, c. 11. sayı 275).

[2] *Tarih-i Mücmel-i Fransa*, "Cüz'-i evvel", İstanbul, Camlı Hanı, 1289, 163 küçük sayfa.

İhtiyar Onbaşı: Beş perdelik trajedi. Hangi dilden ve kimin eserinden çevrildiği belli değil[1]. İç kapağın üstünde "Sahib-i imtiyaz D. Hünkârbeğendi", biraz altında "Birinci def'a olarak 19 zi'l-ka'de 1290 gecesi Osmanlı Tiyatrosunda icra olnumuştur", daha altında da "Zartaryan fabrikasında, İstanbul 1290" kaydı bulunmaktadır. Eserin başında önsöz yoktur.

Galatée: Florian adında birinin Fransızca manzum olarak kaleme aldığı esatire ait bir piyesten mensur çeviri[2]. Bunun da kapağın üzerinde "Sahib-i imtiyazı D. Hünkârbeğendi" ibaresi var.

Şeytan'ın Yadigârları: Roman, Frederic Soulié'den çevrilmiştir[3]. İç kapağın üstünde "Tâbi, ve naşiri Mihran" ibaresi var. Sami, *Sabah* gazetesinde Mihran'la yaptığı iş birliğinden sonra, eserlerini artık ona vermeye başlamış, Mihran da kurduğu basımevinde bunları basmıştır.

Sefiller: Roman, Victor Hugo'nun *Les Miserables* adlı eserinden çevrilmiştir[4]. Eserin başında, 23 şevval 1296 tarihli "Bir iki söz" başlıklı yazıda eserden söz ediliyor. Sami bu eseri yarım bırakmıştır. Kitabın 645. sayfasının başında "İhtar" başlıklı şu cümle var: "Şemsettin Sami Bey merhum eseri buraya kadar terceme eylemişti. Mâb'adi *Sabah* gazetesi hey'et-i Tahririyye müdürü Hasan Bedrettin Bey tarafından terceme ve ikmal olunmuştur[5]."

[1] *İhtiyar Onbaşı*, "Beş fasıldan ibaret facıa", "Matbuat-ı Osmaniyye ma'rifetiyle tabolunmuştur." İstanbul 1290, 62 büyük sayfa, çift sütun, resimli.

[2] *Galatée*, İstanbul 1290, 40 büyük sayfa, çift sütün.

[3] *Şeytan'ın Yadigârları*, İstanbul, Mihran basımevi 1295, 595 büyük sayfa, çift sütun.

[4] *Sefiller*, Sahibi Mihran, İstanbul, Mihran basımevi 1297, 899 büyük sayfa, çift sütun.

[5] Mithat Cemal Kuntay'ın *Sonposta* gazetesinin 30 ocak 1947 tarihli sayısında çıkan "Ahmet Asım Efendi ve Şemsettin Sami Bey" başlıklı yazısında bildirdiğine göre, Sami'nin ölümünden sonra Mihran Ali Sami'ye babasının yarım bıraktığı Sefiller'i bitirmesini söylemiş, o da kabul etmiş, ancak buna karşı-

beklenen amaç, yazarın düşünce inceliklerini ortaya koymak, o düşüncelerin göstereceği gerçeklere varmaktır diyor. Daha sonra, Sami'nin bu çeviride "imkânın müsaadesine göre terceme-i ayniyye"ye yaklaştığını, yine "imkânın müsaadesine göre şive-i Osmanîyi dahi muhafaza" ettiğini söylüyor.

Süleyman Nazif de *Sefiller*'i eleştirenler arasındadır. Çeviriyi şu satırlarla hırpalıyor:

"Bedrettin Beyin tercemesi ne kadar vâkıfane ve mükemmel ise Şemsettin Sami Beyinki o kadar hata-âlud ve nâkıstır. Merhum, tercemesine teşebbüs ettiği kitab-ı muazzamın birçok ibarelerini yanlış anlamış ve anlayabildiği yerlerde de birçok kelimat ve tabiratın mukabilini ta'yin etmekte isabet gösterememiştir[1]."

Süleyman Nazif, 1919'da *Servet-i Fünun*'da çıkan "Sully Prudhomme" baskılı yazısında da yine aynı düşünceleri tekrarlıyor[2]:

"Zavallı Türkçemiz bu hususda pek bîbaht olmadığı yerlerde kem-nasibdir. Victor Hugo'nun meşhur-ı cihan olan *Les Miserables* adlı eser-i muazzamını, *Sefiller* namıyle lisanımıza terceme etmeye bir aralık çalışmış ve nısfından ziyadesini de nakil ve neşretmiş olan Şemsettin Sami Bey merhum da, aynı hataya düçar olarak *Les Miserables*'ı terceme değil, berbad etmişti. Şemsettin Sami Bey naklettiği eser-i ehemmin çok yerini anlamamış ve ez kaza anlayabildiği cihetlerini de nâkıs ve muakkad surette ifade etmiştir."

Sefiller çevirisinde asıl göze batıp eleştirilen yön, Sami'nin, aslını bozmamak ve üslûpdaki özelliği korumak kaygısıyla kitabı olduğu gibi (harfiyye'n) çevirmesi, bu yüzden deyişin birçok yerde Türkçenin kurallarına aykırı düşmesidir.

[1] Abdülhak Hamit, *Mektuplar*, c. 1, İstanbul 1334, s. 26'daki not.

[2] *Servet-i Fünun*, 1919 (4 aralık 1335= 11 rebiu'l-evvel 1338), c. 56, sayı 1481, s. 92.

Sami'nin hakkı da vardı. Kelime oyunlarına dayanan seci'li nesirle Fransızça bir eseri Türkçeye çevirmek kolay değildi. Bu kalıplaşmış nesri, düşünce ve duygularımızı istediğimiz gibi anlatabilecek biçimde kıvrak bir hale getirmek gerekiyordu. O zamanki gençler de nesre bu kıvraklığı vermek istiyorlardı. Nitekim Halit Ziya Uşaklıgil anılarında bu noktayı şu satırlarla belirtiyor[1].

"Hele nesircilerin nahvı altüst eden yazıları âdeta meşk olarak kabul ediliyordu. Ne za'f-ı te'lif, ne şiveye mugayeret ithamları, ne nahvın en basit ve esas kaidelerine mugayeret isnatları, Türkçe kelimelerle Fransızca yazılmış diye etrafında yaygara koparılan bu çetrefil dili nihayet her türlü fikir ve his ihtiyaçlarını tatmin eden, arzuya göre eğilir bükülür, bir ipek şerit itaatıyle kıvrımlarını sere sere uzanıp gider, bir lisan mesabesinde telakki edilmekten alıkoyamıyordu."

"Şemsettin Sami'nin *Sefiller* terceme-i harfiyyesini, Fransızca cümle teşkilâtını muhafaza ettiği için garip bulanlar, sonradan bu garp nahvına alışmaya başladılar."

Acaba, Sami *Sefiller*'i neden yarım bıraktı. Onun, bu eleştiriler karşısında eseri yarım bıraktığı düşünülemez. Eserin yasaklanmış, ya da Halit Ziya'nın dediği gibi satılmamış[2] olması söylentileri vardır.

Robinson[3] : Roman. Kitabın üzerinde "Fransızcadan harfiyye'n terceme olunmuştur" cümlesi var. Sami, 1 ramazan 1302 tarihli "İfade-i mütercim" başlığı altındaki önsözde şöyle söylüyor:

"Tenezzüle'n eserlerimi okuyanların malûmudur ki: Yazarken, birinci dikkat ettiğim şey sade yazmak ve terceme ederken, en ziyade özendiğim şey aslından ayrılmamaktır."

---

[1] Bkz. *Kırk Yıl*, İstanbul 1936, c. IV, s. 89.

[2] Bzk. *Kırk Yıl* c. III, s. 144.

[3] *Robinson*, İstanbul Mihran basımevi, 1302, 136 küçük sayfa.

Daha sonra, "Lisanımızda *Hikâye-i Robinson* namıyle diğer bir kitap daha mevcut ise de[1]... Ambruaz Rendu'nun eserine mutabık olmayıp, diğer bir te'lifin tercemesi olduğu anlaşıldığından..." diyerek kitabını eğitimci Ambroise Rendu (1778-1860)'nün eserinden çevirdiğini açıklamış oluyor.

Necip Asım, Sami'nin Alexandre Dumas'nın *Üç Silahşorlar* adlı eserini de çevirdiğini söylüyorsa da bu eser başka biri tarafından çevrilmiştir.

CEP KİTAPLARI:

Medeniyyet-i İslâmiyye: İslâm uygarlığıyle ilgili konularda yazılmış 34 yazıdan toplanmıştır[2]. İlk yazılarda başlık yok. Birkaçında "Ulûm-ı Tabiiyye", "Tıp", "Hikmet" "Edebiyyat", "Tarih", "Ba'zı keşfiyyat" gibi başlıklar var.

Esatir: Eserde Yunan-ı kadim ve Romanın, Etrüsklerin, Kıptilerin, Fenikelilerle Kartacalıların, Asurîlerin, İskitlerin, İranîlerin, Hintlilerin, Çinlilerin, Arapların, Kelt kavmının, Cermenlerin, İskandinavyalıların, Perulıların, Meksikalılar ve Japonlarla vahşilerin esatiri yer almaktadır[3].

Kadınlar: Eserde kadınlık ve kadınlarla ilgili ayrı başlıkları taşıyan 34 yazı vardır[4]. Kadınların örtünmesinden bahseden 24. yazıda şöyle deniliyor: "Kur'an-ı Kerim'in mesturiyyet bahsinde ta'yin ettiği hudud Hazret-i Nebi ve eshab-ı kiramın kadınların en mühim mecalis ve mahafile girip beyan-ı re'y etmelerine, her işe karışmalarına, ve hatta muharebeye bile gitmelerine mani' olmadı." Sonra "İhtar"

[1] Bu eser tarihçi Ahmet Lutfi'nin 1864'de Daniel de Foe'nun eserinin Arapçasından çevirdiği *Robinson*'dur. Kitabın başka çevirileri için bkz. İsmail Habip Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz* (c.2), İstanbul 1941, s. 145.

[2] *Medeniyyet-i İslâmiyye*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 1", İstanbul, Mihran basımevi 1296, 126 küçük sayfa.

[3] *Esatir*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 2", İstanbul, Mihran basımevi 1296, 117 küçük sayfa.

[4] *Kadınlar*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 3", İstanbul, Mihran basımevi 1296, küçük sayfa; ikinci baskı 1311.

başlığı altında şu satırlar görülüyor: "Mesturiyyet bahsi daha hayli mutaleatı havi olup pek mufassal idiyse de, tab'ına ruhsat alınabilmek için, bu risalenin bir sülüsü nisbetinde olan mutaleat-ı mezkûrenin tayyına mecburiyyet hasıl olmuştur."

Gök: Eserde gökle ilgili ayrı başlıklar taşıyan 28 yazı vardır[1].

Yer: Eserde yerle ilgili ayrı başlıklar taşıyan 34 yazı vardır[2].

İnsan: Eserde insanla ilgili ayrı başlıklar taşıyan 30 yazı vardır[3]. 30. yazının başlığı "Lisanların Zuhur ve İhtilafı"dır.

Emsal: Eserde "hikemiyyat kabilinden" 2919 fıkra bulunmaktadır[4]. Yazar 7 şaban 1296 tarihli "İfade-i Meram" başlıklı önsözde, üç yıl önce çıkardığı *Sabah* gazetesinde "Şundan Bundan" başlığı altında yazdığı "hikemiyyatı *Emsal* ve hikâyat-ı muzhikeyi *Letaif*" adı altında toplamaya karar verdiğini yazıyor. Bunların bir bölümü doğu'dan ve batı'dan yaptığı çeviriler, bir bölüğü batı filozof ve ediplerinin sözlerine nazire, birtakımı da kendisinin yazdıklarıdır.

Letaif: Eserde "hikmet-amiz ve ibret-engiz latifeler" bulunmaktadır[5]. Hepsi 436 küçük fıkradır.

Yine İnsan: Bu eser 1296'da *İnsan* başlığı altında yayınlanmış olan eserin ikinci bölümüdür[6]. İlk eserde insan-

[1] *Gök*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 4", İstanbul, Mihran basımevi 1296, 112 küçük sayfa.

[2] *Yer*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 5", İstanbul, Mihran basımevi 1296, 119 küçük sayfa.

[3] *İnsan*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 10", İstanbul, Mihran basımevi 1296, 115 küçük sayfa.

[4] *Emsal*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 12", İstanbul, Mihran basımevi 1296, 511 küçük sayfa.

[5] *Letaif*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 17-18", İstanbul, Mihran basımevi 1300, 224 küçük sayfa.

[6] *Yine İnsan*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 26", İstanbul, Mihran basımevi 1303, 144 küçük sayfa.

ların yeryüzünde göründüğü zamandan başlayarak ormanlarda, mağaralarda yaşayışları, taştan yapılmış silâhlarla savaşları ve bıraktıkları eserler anlatılmıştı. Bunda ise, "Nev'-i beşerin aksam ve ecnasından ve küre-i arzın üzerinde bulunan kâffe-i akvam ve ümemin cinsiyyet ve ahvalinden" bahsolunmaktadır.

Lisan: Bizde bu konuda kaleme alınmış ilk eserdir. Yazar, dil konusunu ilk kez bilimsel açıdan ele alarak basit bilgiler veriyor[1]. Kitapta şu başlıklar yer almaktadır: Lisan nedir, Lisan hakkında efkâr-ı mütekaddimin ve müteahhirin, İlmü'l-lisan, Bizce ilmü'l-lisan (bizde buna dair daha önce yazdığım birkaç bentten başka [2] birşey yazılmamış olduğu el'an ismi bile bulunmamasından anlaşılır), Savtça insanla sair hayvanat beynindeki fark, Savt tabiî midir tahsili mi?, Fehim ve tefhimce insanla sair hayvanatın farkı,Lisanın mebde-'i zuhuru, Lisanın suret-i zuhuru, İsimlerin ta'yiniyle kelimatın tahassulü, Lisanın hal-i ibtidaîsi, Lisanın suver-i selâse-i mütevaliyyesi, Lisanların asıl ve nesebinde ittihad var mıdır?, Ömr-i lisan, Lisanın terakki ve tedennisi, Lisanlarda asıl ve fer' ve cihet-i karabet, Elsine-i basite, Elsine-i iltisakıyye, Afrika lisanları.

"Lisan" başlığı altında, "Cep Kütüphanesi" yayınlarının 28. sayısı olmak üzere bir kitap daha basılmakta olduğu ilân edilmekte ise de, böyle bir eser çıkmış değildir[3].

Usul-i tenkit ve Tertip : Eserde noktalama işaretlerinin tarihi, bizim yazıya uygulanması anlatıldıktan sonra, noktalama işaretlerine geçilerek, bu işaretler birer birer anlatılmaktadır[4]. Yazar virgül, noktalı virgül, nokta, iki nok-

[1] *Lisan*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 27", İstanbul, Mihran basımevi 1303, 128 küçük sayfa.

[2] Sami, *Hafta* dergisinde çıkan dil yazılarını işaret etmektedir.

[3] *Sabah* gazetesinin 14 aralık 1315 tarihli sayısında görülen "Cep Kütüphanesi" ilânı.

[4] *Usul-i Tenkit ve Tertip*, "Cep Kütüphanesi yayınlarından, 32", İstanbul, Mihran basımevi 1303, 130 küçük sayfa.

ta vb. ye fâsıla, müfriz, kâtıa, şârîha gibi adlar vermektedir. Bunların her birinin açıklanmasından sonra, yazıda ve kitapların basımında göz önünde tutularak uyulması gereken maddeler birer birer anlatılmaktadır. 125. sayfanın sonunda şöyle bir not bulunuyor : "Bu kitabın 5 sene evvel yazılmış olduğu malûmdur. Bu son senelerde Ebüzziya matbaası bu usulde kitaplar neşretmiştir." Kitabın sonunda da bu ihtar tekararlanarak, bu kez kitap basılırken örneklerden çoğunun son zamanlarda basılmış eserlerden alındığı bildirilmektedir.[1]

SÖZLÜKLERİ:

Kamus-ı Fransavî (Fransızcadan Türkçeye, 2 cilt)[2] Yazar, 20 muharrem 1299 tarihinde yazdığı "İfade-i Meram" başlıklı önsözde, eldeki Molof ve Kalfa gibi küçük sözlüklerde Fransızca kelimelerin ancak onda biri bulunduğu için işe yaramadıklarını, iki ve üç cilt olan Biyangi ve Hancerî gibilerinin de pek çok eksikleri bulunduğunu, fiyatlarının yüksekliği ve hacimlerinin büyüklüğü dolayısıyle bunların da kullanışlarındaki güçlüğü belirttikten ve eserinin kusursuz olduğunu iddia ettikten sonra :

"Bu babda âcizleri menfaat-ı şahsiyyeyi külliyy 'n ber-taraf ederek, daha doğrusu hiç bir faide-i madiyye beklemeyerek, ilâ yevminâ hâzâ bulunduğum hal ve mevkii kendilerine borçlu olduğum evlâd ve maarif-mendan-ı vatana bir hidmette bulunmak" için bu eseri hazırladığını söylüyor.

Önsözde ayrıca: "Cem'iyyet-i Tıbbıyye-i Osmaniyye tarafından ta'yin edilmiş olan ıstılâhat-ı tıbbıyye ve tabiiyye ve kimyeviyye vesaire zikredilmiş" olduğu kaydedilmektedir.

[1] Cep Kütüphanesi yayınları arasında başka yazarların eserleri de bulunmaktadır.

[2] *Kamus-ı Fransavî*, I. baskı, İstanbul, Mihran basımevi 1299 (1882), 1630 sayfa.

Necip Asım, yazısında bildirildiğine göre[1], bu kitap gençlerin çok işine yaramış, Ancak Tıbbıye ve Harbiye okulları, eserin kimi yerlerini yanlış ve eksik bulmuş. Sami bunu öğrenince : "İkinci baskısında maa'l-iftihar düzeltirim" demiş. Sonradan askerî müzeleri müdürü iken ölen Ahmet Muhtar Paşa ile Necip Asım bu işi üzerlerine alarak eseri baştan aşağı taramışlar, bir liste hazırlayıp kendisine göndermişler. Sami, ikinci basımda bu liste ile yetinmeyip Beşir Fuat'ın da yardımını sağlamış.

Kamus-ı Fransavî'nin ikinci baskısı[2] üzerinde "Yeniden tahrir derecesinde tashih ve ilâvelerle ikmal edilmiştir" kaydı var. Sami, birinci baskı için yazdığı önsözü buraya aldığı gibi, bu baskı için de, ayrıca 1 şevval 1315 tarihini taşıyan bir önsöz eklemiştir. Bu önsözde Sami, on altı yıl önce memleketimizde ilk kez *Kamus-ı Fransavî* adıyle Fransızcadan Türkçeye bir sözlük yazmağa başladığını, 1630 sayfa tutan bu büyük kitabın bir yıl içinde yazılıp basıldığını, bundan sonra kendi kitabından aktarılarak Fransızcadan Türkçeye birçok sözlükler yayınlandığını, bu ikinci basımda *Kamusu'l-A'lâm* ve *Kamusu'l-Arabî* ile uğraştığından bu sözlüğe ayıracak zaman bulamadığını, 30 cüz'ünü kendi başına düzeltikten sonra, işi *Sabah* gazetesi yazarlarından Halit Bey'e bıraktığını söylüyor.

Görüldüğü gibi, Ahmet Muhtar Paşa ile Necip Asım'ın hazırladıkları listeye ve Beşir Fuat'ın bu baskıda yardımına dair bir işaret yoktur, (Beşir Fuat'ın yardımı *Küçük Kamus-ı Fransavî*'dedir).

Eserin III. baskısı *Resimli Kamus-ı Fransavî* adı altında çıkmıştır[3]. Bu baskının üzerinde : "Yeniden tahrir derecesinde tashih ve heman kâffe-i ıstılâhat-ı fenniyye ve as-

[1] *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1929, yeni seri, sayı 2.

[2] 2. baskı, İstanbul, Mihran basımevi 1315 (1898), 1920 sayfa.

[3] *Resimli Kamus-ı Fransavî*, 3. baskı, İstanbul, Mihran basımevi 1901, 2240 sayfa.

keriyyenin ilâvesiyle ikmal ve resimler ile de tezyin edilmiştir" kaydı var. 14 şaban 1318 tarihli önsözde daha önceki baskılarda bulunan önsözle birlikte şu cümleler bulunmaktadır:

"Lâkin benim kesret-i tevaggul ve mümarese ile ihtisas derecesinde iktisab etmiş olmakla müftehir bulunduğum bir cihet varsa, o da bir fenn-i mahsus olan lugat-nüvislik usulüdür."

Sözlüklerin kusursuz olması için gereken koşulları ve özellikleri anlattıktan sonra şunları ekliyor:

"Şu son zamanlarda neşrolunan lugat-namelerin içinde fenn-i lugatin bu kavaid ve nikât ve usul-i mahsusasına benim kadar ve belki benden başka riayet eden yoktur, desem tefahhuruma hamil buyrulmaz ümidindeyim."

"Binae'n-aleyh, *Kamus-ı Fransavî* o usul ve kaideyi muhafaza ettikçe, o kafes çerçevenin üzerine ne kadar ilaveler olunsa, ne kadar tevsi' ve ikmal olunsa, esase'n yine benim eserim olan *Kamus-ı Fransavî*'dir diyebilirim."

Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebî Hatıralar* adlı kitabında, *Kamus-ı Fransavî*'yi, 3. baskısında kendisinin eklemeler yaparak düzelttiğini, Sami Bey'in önsözde bundan bahsetmediğine göre, Miharn'ın bunu Sami Bey'e anlatmamış olacağını söylüyor [1].

4. baskı da *Resimli Kamus-ı Fransavî* adıyle çıkıyor. Bu baskı da III. baskıdaki kayıt ve önsöz olduğu gibi alınmıştır. Bu baskının tarihinden anlaşılacağı gibi, Şemsettin Sami o sıralarda ölmüş bulunmaktadır [2].

Kamus-ı Fransavî [3] (Türkçeden Fransızcaya): Eserin başında şu cümle bulunmaktadır:

---

[1] bkz, Hüseyin Cahit, *Edebî Hatıralar*, İstanbul 1935, s. 109-111.

[2] *Resimli Kamus-ı Fransavî*, 4. baskı, İstanbul, Mihran basımevi 1905, 2240 sayfa.

[3] *Kamus-ı Fransavî* (Türkçeden Fransızcaya), sahip ve tâbii : Mihran, İstanbul, Mihran basımevi 1302 (1885), 1208 sayfa.

"Türkiyyü'l-asıl kelimelerle beraber lisan-ı Osmanî'de müsta'mel kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyenin kâffesinin ve ulûm-ı riyaziyye ve tabiiyye ve Tıbbiyye ve fenn-i harb ve sair kâffe-i fününun ıstılâhat-ı mahsusasını havidir."

Necip Asım, aynı yazısında bu eserin beş on formasının, Türkçe kelimeler Latin harfleriyle tertip edilmiş olarak çıktığını, ama halkın bu eseri tutmadığını söylüyor. Ancak eldeki eserde Türkçe kelimelerin Latin harfleriyle tertip edilmiş olduğu görülmüyor. Bu Kamus, sonradan Diran Kelekyan tarafından yapılan eklerle yeniden basılmıştır [1].

Küçük Kamus-ı Fransavî [2]**:** (Fransızcadan Türkçeye) Yazar, 1 muharrem 1304 tarihli önsözde şöyle diyor:

"Fransızcadan Türkçeye büyük *Kamus-ı Fransavî*'-miz acele ile ve pek az vakitte tahrir ve tab' edildiği halde, bunun tahrir ve tab'ında teenni iltizam olunup, tashihat ve tahkikat-ı mahsusamız ilâve olunduktan başka, gerek ıstılâhat-ı fenniyyece ve sair her nevi, ta'biratça noksandan ve gerek tertib sehvinden salim olmak için, provalar ıktıdar-ı fennîleri ve maarif ve edebiyyat-ı cedidemizin terakkisine hidmetleri müsellem olan izzetlû Beşir Fuat Bey ve Nadir Efendi tarafından birer def'a gözden geçirilerek, bu zatların malûmat ve tahkikat-ı mahsusaları dahi zam olunduğu gibi, Fransızcaların tertip sehivleri mösyö Şarl tarafından dahi tashih olunmuştur."

Süleyman Nazif, 1926'de *Servet-i Fünun*'da "Fransızcadan Türkçeye Kamus Meselesi" başlığı altında Maarif Vekili Necati Bey'e yazdığı açık mektupta, Fransızca-Türkçe bir sözlüğe olan ihtiyacı belirterek, Şemsettin Sami Bey'in vaktiyle hazırladığı *Kamus*'un, bugünkü ihtiyacı karşılamak şöyle dursun, yazıldığı zamanın bile ihtiyacına uy-

[1] *Kamus-ı Fransavî* (Musavver, Türkçeden Fransızcaya), Diran Kelekyan yayını, Kanaat Kitabevi, Âmidî basımevi 1928, 1373 sayfa.

[2] *Küçük Kamus-ı Fransavî*, sahip ve tâbii Mihran, İstanbul, Mihran basımevi 1304, 650 küçük sayfa.

gun olmadığını söyledikten sonra, bu konuda bir yarışma açılmasını önermektedir[1].

Süleyman Nazif'in *Kamus-ı Fransavî* için vardığı bu yargıya katılamayız. Sami'nin bu sözlüğü 1926 yılında ihtiyaca uygun olmayabilir. Ama 1882 yılında kusurlu ve eksik olmakla birlikte büyük bir ihtiyacı karşılamıştır. Sonradan ikinci ve üçüncü baskılarında bu kusurlar da giderilmiş ve eksikler tamamlanmıştır. Zamanın bütün gençleri bunu itiraf etmekte birleşiyorlar[2].

Kamusu'l-A'lâm[3]: (tarih ve coğrafya sözlüğü, 6 cilt): Eserin adı altında "Tarih ve coğrafya lügâtını ve ta'bir-i esahla kâffe-i esma-i hassayı câmi'dir" cümlesi vardır, daha altında da şu açıklama yer almaktadır:

"Tarihe müteallik : Kâffe-i akvam ve ümemle enbiya, hulefa, sahâbe, tâbiin, rical-i hadis, mülûk, ümera, vüzera, hukkâm, hukema, ulema, fukaha, evliya, meşayıh, üdeba, şuara, atıbba, müverrihin, seyyahin, eshab-ı hüner, eşhas-ı mevhume-i esatir, ve'l-hasıl şark ve garba ve ezmine-i kadime ve cedideye aid kâffe-i meşahirin isimlerini, terceme-i hallerini, ve asar ve te'lifatının ta'rifini; coğrafyaya müteallik: küre-i arzın münkasim bulunduğu kıtaat ve memalik ve düvelin, denizler, boğazlar, adalar, dağlar, nehirler, göller ile ovaların, gerek eski ve gerek yeni kasabarlarla büyücek kariyelerin isimlerini, mevkilerini, tul ve arzlarını, ahval-i tarihiyye ve tabiiyyelerini, ahalilerinin mikdarını, başlıca mahsulât ve ihracatlarını ve'l-hasıl tafsilat-ı mümkineyi şâmil ve huruf-ı heca sırasıyle mürettebdir".

Sami, 28 cümade'l-ulâ 1306 tarihli ve "İfade-i Meram" başlıklı önsözde, tarih ve coğrafyanın önemini belirttikten,

[1] *Servet-i Fünun*, 3 haziran 1926, c. 60, sayı 81- 1555, s. 34.

[2] Örneğin bkz. Necip Asım, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, yeni seri, sayı 2; Ahmet İhsan Tokgöz, *Servet-i Fünun*, 1904 (10 haziran 1320), c. 27, sayı 687 (Sami'nin ölümü dolayısıyle) ve *Matbuat Hatıraları*, İstanbul 1930, c. I, s. 34; Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* 1936, c. I, s. 141.

[3] *Kamusu'l-A'lâm*, sahip ve tâbii mihran İstanbul, Mihran basımevi 1306-1316, 6 cilt 4830 sayfa.

ünlü Arap tarih ve coğrafyacılarıyle tabakatçılarından birkaçını ve eserlerini anlattıktan sonra, böyle bir eseri hazırlamaktaki zorlukları anlatarak şunları söylüyor:

"Suûbat ve müşkilat-ı vâkıa ile beraber her cihetçe ve ale'l-husus ümem ve memalik-i İslâmiyyeye ve lâsiyyemâ Devlet-i Aliyye-i Osmaniyyeye cihet-i tealluku olan mevadça mümkin mertebede mükemmel olması için, her nevi' zahmet ve meşakkat ve fedakârlık göze alınarak, ve yüzlerce kitabların ortasında kalındıktan sonra, istihlâs-ı vakit edildikçe, kütübhaneleri dolaşarak, tozlar altında kalmış ve kurtlar tarafından delik deşik olmuş noktasız kitablardan dahi istikmal-i malûmata çalışılmış olduğundan, bu kitaba herhangi madde için müracaat edenlerin doğru ve mufassal malûmat alabilecekleri me'mul-i kavîmdir."

Eserin basımı 1306'dan 1316'ye dek 11 yıl sürmüştür. Yazar, I. cildin bir yıl içinde hem hazırlanıp hem basıldığını söylüyor ki, alfabe sırasıyle tertiplenmiş öyle bir eserin tamamlanmadan basımına başlanması ve bir yıl içinde yayınlanması hiç de kolay bir iş değildir. Eserde yer yer yanlışlar ve eksikler bulunmak, içindeki bilgiler de bugün için çok eskimiş olmakla birlikte, tek başına hazırlanmış olan *Kamusu'l-A'lâm*, yalnız zamanına göre değil, bugün de elde edilmesi çok güç bir başarıdır. Sami'nin, böyle büyük bir eserin yeteri kadar hazırlanmadan yayımına girişmesi asıl kusur olarak gösterilebilir.

Kamus'l-A'lâm'ı hazırlarken, Sami'nin başvurduğu kaynakların bir listesi, Mihran tarafından ayrıca tek yaprak üzerine bastırılmıştır. İstanbul Üniversite Kitaplığı Müdürü sayın Nurettin Kalkandelen bu listeyi ele geçirmiş ve kitaplıktaki *Kamusu'l-A'lâm*'ın ilk cildinin kapağı içine yapıştırmıştır. Bu listede Arapça, Farsça ve Türkçe 84 eser adı yer alıyor. Bunlar tanınmış başlıca kaynaklardır. Tezkireler arasında asıl dikkati çeken Edirneli Nazmi'-

nin *Sefinetü'ş-Şuara*'sı ile Kadri Çelebi ve Harezmşah'ın *Tezkiretü'ş-Şuara*'larıdır [1].

Batı kaynaklarından da şu 7 eser gösterilmiştir: Bouillet, *Dictionnaire universel d'historie et de géographie;* Vivien de St. Martin, *Nouveau dictionnaire de géographie universelle;* Alfred Dantès, *Dictionnaire biographique et bibliographique;* Gr Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporains; Dictionnaire biographique pittoresque;* D'Herbellot, *Bibliothèque Orientale;* Thomas William Beale, *The Oriental Biographical Dictionary;* De Rossi, *Dizionario storico dei autori arabi i piu celebri e delle loro opere.* Bu eserler zamanının önemli kaynaklarındandır.

Kamusu'l-A'lâm çevrede çok iyi karşılanmış, Ahmet Mithat, Abdullah Zühtü ve Mefharî birer yazı yazmış [2], Recaizade Ekrem ile Velet Çelebi birer mektup göndermiş [3], Ebüzziya da övmüştür [4]. Başka övenler de vardır. Bundan sonra Sami, "Kamusu'l-A'lâm müellifi" sıfatıyle anılmıştır.

Kamus-ı Arabî (Arapçadan Türkçeye): Sami bu eserini kendi hesabına bastırıp forma forma yayınlamıştır. Kızı

---

[1] Adı geçen *Sefinetü'ş-Şuara*, acaba Edirneli Nazmi'nin *Mecmau'n-Nazair*'i midir? Harezmşah'ın tezkiresi de tanımadığımız Farsça bir eser olabilir. Ancak Kadri Çelebi tezkiresinin Türkçe olduğuna şüphe yoktur. Bu eser o devirde tanınmış olan, ama bugün elde bulunmayan bir tezkire olmalıdır.

[2] Ahmet Mithat, "Kamus'l-A'lâm", *Tarik* gazetesi, 22 mart 1315; Abdullah Zühtü, "Kamusu'l-Alâm Huzuruuda", *Sabah* gazetesi, 17 şubat 1314; Mefharî, "Kamus'l-A'lâm", *Sabah* gazetesi, 16 mart 1315.

[3] Bu mektuplar için bkz., Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Şemsettin Sami*, 1934, s. 32–34; Mithat Cemal Kuntay, "Ahmet Asım Efendi ve Şemsettin Sami Bey", *Sonposta* gazetesi, 30 ocak 1947.

[4] Mecmua-i Ebüzziya'nın 1316 tarihli 80. sayısının sonunda "Zamime-i Mecmua-i Ebüzziya" başlıklı 24 sayfalık bölümde, Ebüzziya Tevfik, "Biz Nasıl Çalışıyoruz, Başkaları Nasıl Çalışıyorlar ve Ahmet Mithat Efendi" başlığı altında Mithat Efendi'nin *Tarik*'te çıkan yazısı dolayısıyle Mithat Efendi'yi övdükten sonra yazısını böyle bitiriyor: "İşte Sami Bey biraderimizin münferide'n ve fakat bir sa'y-ı muntazam ile vücuda getirdikleri *Kamusu'l-A'lâm* güzel bir numune-i taklittir."

Samiye Hanım'ın anlattığına göre [1], *Kamus-ı Arabî*'nin ilk formaları çıkınca çok beğenilmiş ve her yerde aranmış. Sami de gösterilen bu istekten yararlanmak için elindeki para ile Salkımsöğüt'te bir dükkân kiralamış. Hacı Mustafa Efendi adında tanıdığı birini dükkâna bırakıp, eserin yayınlanan formalarını burada sattırmağa başlamış. O sırada Ermeni ayaklanması çıkınca dükkân yağma edilmiş, ne formalar kalmış, ne müsveddeler. Bu yüzden *Kamus-ı Arabî* devam etmemiş.

Sami de, *Servet-i Fünun*'da çıkan "Kamus-ı Türkî ve Kamus-ı Arabî" başlıklı yazısında, eserin, tuttuğu dükkânda dağıtıldığını söylemekle birlikte, "ba'zı avârız"dan ötürü satışında görülen durgunluk ve basım masrafının bulunmasındaki zorluk yüzünden devam edilemediğini kaydediyor[2].

Eser 504. sayfada kalmıştır. Son kelime "cenbü'n"-dür. Buna göre, eserin kelime kadrosunun oldukça geniş tutulduğu anlaşılmaktadır. Eserin 1313 tarihinden sonra yayımına başlanmış olacak [3]. Başta olması gereken önsöz de görebildiğim nüshalarda yoktur [4]. Bu da ciltlenirken atılmış olmalıdır.

Kamus-ı Türkî (2 cilt) : Sami bu eseri önce kendi hesabına çıkarmağa karar vererek ilân etmiş ve bir iki formasını da yayınlamışsa da, sonradan basımını ve yayımını İkdam sahibi Ahmet Cevdet'e vermiştir [5].

---

[1] bkz., *Akşam* gazetesi, Hikmet Feridun Es'in yazılarından, 2 ocak 1945.

[2] *Servet-i Fünun*, c. 18, sayı 462, 6 ocak 1315, s. 306.

[3] *Kamus-ı Arabî*, yukarıda da söylendiği gibi, forma forma çıktığı için ciltlenirken formaların kapakları çıkarılmış olduğundan, yayın tarihi belli değilse de, *Kamus-ı Arabî* 19 şubat 1313 tarihinde sansürden geçtiğine göre bu tarihten sonra basılmış demektir.

[4] Ahmet İhsan, *Servet-i Fünun*'da çıkan yazısında (c. 11, sayı 275, 6 hazitan 1312) *Kamus-ı Arabî*'nin önsözünü okuduğunu söylüyor.

[5] *Kamus-ı Türkî* (2 cilt), sahip ve naşiri: *İkdam* gazetesi sahib-i imtiyazı ve başmuharriri Ahmet Cevdet, İstanbul, İkdam basımevi 1317- 1318, 1574 sayfa.

Kamus-ı Türkî adının altında şu cümle yer almaktadır: "Kâffe-i lugât-ı Türkiyye ile lisan-ı Türkîde müsta'mel kelimat ve ıstılâhat-ı Arabiyye ve Farisiyye ve Ecnebiyyeyi câmi' olarak lisanımızın mükemmel lugat kitabıdır."

Sami, 20 ramazan 1317 tarihli ve "İfade-i Meram" başlıklı önsözünde, sözlükle dil bilgisinin, edebî dillerin gelişip olgunlaşmasındaki rolünü ve önemini belirttikten sonra, hayli geniş ve zengin olan Türkçemizin, Arap ve Farsça olmadıkça hiç bir şey anlatamaz hale geldiğini, yabancı dillerden aldığı kelimelere karşı kendi kelimelerinden çoğunu atarak "şive-i asliyye"sinden ayrıldığını, doğu ve batı lehçelerinin gittikçe birbirinden uzaklaşıp iki ayrı dil olarak görülmeye başladığını, batı Türkçesindeki değişikliğin bir yönden ilerleme, bir yönden de gerileme sayılacağını, doğu Türkçesi kaba, batı Türkçesi ince görünmekle birlikte, kural bakımından doğu Türkçesinin daha doğru, bizimkinin yanlış olduğunu, batı Türkçesi, aldığı yabancı kelimeler ve deyimlerle daha geniş görünürse de, Çağataycanın daha zengin olduğunu, bu lehçedeki, eskiden kullanılıp sonraları bırakılan kelimeleri yeniden diriltmekle dilimizin bir kat daha genişleyeceğini söylüyor.

Daha sonra, içindeki kelimelerin % 80'ini dilimizde kullanılmayan, kullanılsa da ihtiyaç olmayan sözlüklere "Lugât-ı Osmaniyye" adı verildiği halde, salt Türkçe kelimeleri toplamanın gereksiz sayıldığını, bu gibi sözlüklere dilimizin sözlüğü denilemeyeceğini, Türkçe asıllı kelimelerle yabancılardan alınıp dilimize yerleşmiş kelimeler ve deyimlerden toplanan ve içinde kullanmadığımız kelime bulunmayan sözlüğe ihtiyacımız olduğunu anlatıyor.

En sonunda da, içinde yabancı kelimeler de bulunduğu halde kitabın adına *Kamus-ı Türkî* demesinin nedenini açıklayarak: "Dilimiz Türkçedir. Bu dilin sözlüğüne başka ad düşünmek yersizdir" yargısına varıyor.

Sami, bu önsözdeki düşünceleri, iki yıl önce *Servet-i Fünun* dergisinde çıkan "Kamus-ı Türkî ve Kamus-ı Arabî" başlıklı yazısında ileri sürmüş [1], ömrünün 12 yılını tutan *Kamusu'l-A'lâm*'ı bitirmekte olduğundan, kendisinden bir de kamus-ı millî istenildiğini, hazırlamakta olduğu bu eserin yayımına da yakında başlanacağını bildirmişti.

Bu önsözdeki düşünceler, hemen hemen ilk kez ortaya atılmış gerçeklerdir. Kamus-ı Türkî adı bile o zaman için yenidir. Osmanlıca sözlüklerin sürümde olduğu bir devirde, yeni bir görüşle hazırlanan bu iddialı eserin *Kamus-ı Türkî* adını taşımasındaki önem, Ahmet Vefik Paşa'nın bile sözlüğüne *Lehçe-i Osmanî* adını verdiği düşünülürse, kolayca anlaşılır. Gerçi, Ahmet Vefik Paşa'nın "Lehçe-i Osmanî" deyimiyle batı lehçesini belirtmek istediği hatıra gelebilir. Ancak, *Lehçe-i Osmanî*'nin "aslı Arabî ve Farisî olmayan" kelimelerden toplanmış I. cildinde, öteki lehçelerden alınmış kelimeler de vardır; "aslı Arabî ve Farisî olan" kelimelerden toplanmış II. cildi ise, öteki Osmanlıca sözlüklerden farksızdır. Demek ki Vefik Paşa, "Lehçe-i Osmanî" adını rastgele başkalarına uyarak kullanmıştır. Oysa Sami, eserine *Kamus-ı Türkî* derken bu adı bilerek kullanmış, yeni ve doğru bir yol tutmak istemiştir. Bu eserin eksik ve kusurlu olduğu söylenir. Ancak bu eser, o zaman büyük bir ihtiyacı karşılamış, yeni sözlüklerimize kaynak olmuştur.

Kamus-ı Türkî'yi ilk karşılayan, *Mecmua-i Edebiyye*nin 5–8. sayılarında "Kamus-ı Türkî hakkında mutaleat" başlığı altında çıkan imzasız 4 yazı oldu [2]. İmzasını koymak istemeyen yazar, yarım yüzyıldan beri ellerde dolaşan

[1] *Servet-i Fünun*, c. 18, sayı 462, 6 ocak 1315, s. 306.

[2] *Mecmua-i Edebiyye*, sayı 5, 9 kasım 1316 - 30 kasım 1316, vd. *Mecmua-i Edebiyye* önce Selânikli Tevfik'in yönetiminde 1899 (8 safer 1317= 4 haziran 1315) da çıkmaya başlamış ve 56 sayı yayınlanmıştır. Sonra Mehmet Ekrem'in yönetiminde 1 recep 1318= 12 ekim 1316'da yeniden çıkmaya başlamış ve 84. sayıya dek haftada bir, 84. sayıdan sonra da 15 günde bir yayınlamışsa da, ancak birkaç sayı devam etmiştir.

sözlüklerle, vaktiyle çıkan *Sübha-i Sıbyan*, *Şahidî*, *Tuhfe*, *Nuhbe* gibi manzum sözlüklerin ve Esat Ef.'nin *Lehçetü'l-Lugât*'ını andıktan sonra, *Kamus-ı Türkî* için: "kütüb-i mevcudenin ekmel ve ahseni" diyorsa da, yanlışları ve eksikleri olduğunu da söyleyerek, önce esere alınmamış kelimelerin listesini veriyor. Listede 123 kelime yer almaktadır. Derginin 8. sayısında yazıların arkası kesilmiştir.

Sami, *İkdam*'da çıkan "Kamus-ı Türkî [1]" başlıklı iki yazısında, düşüncelerini bir kez daha tekrarlamak gereğini duymuş, ikinci yazının sonlarına doğru *Kamus-ı Türkî* için şunları söylemiştir:

"*Kamus-ı Türkî*'de bu fikir ve mesleğe hidmet olunarak, sırf Türkçe olan lugatlerin lisan-ı tekellümdeki maâni ve suver-i isti'malleri tafsil ve yine o lisandan me'huz misallerle te'kid olunduğu gibi, Arabî ve Farisî kelimeler hakkında da bu lüzuma göre hareket olunmuştur.

"İsti'malinde hiç bir lüzum ve mecburiyyet görmediğimiz fazla Arabî ve Farisî kelimeleri *Kamus-ı Türkî*'den büsbütün haric bırakmak lisanımızın ihtiyacat-ı müstakbelesi için elzem idi: Lâkin çi faideki geçmiş bir edebiyyatımız ve el'an o mesleği tutan üdeba ve münşilerimiz dahi vardır. İstedik ki *Kamus-ı Türkî* herkesin işine yarayıp lisanımızın şimdiki haline göre mükemmel ve mugnî olsun."

Kamus-ı Türkî gerek zamanında gerek sonraları hayli eleştirilmiştir. Eseri övenler arasında Bakırköy'den E. Rasime adında bir hanım da vardır [2] Mütareke devrinde de Ali Kemal'in iki yazısı çıkmıştır [3].

---

[1] *İkdam*, 2 aralık ve 3 ocak 1317

[2] E. Rasime imzalı yazı "Kamus-ı Türkî" başlığı altında *Hanımlara Mahsus Gazete*'de (7 eylül 1316= 25 cümade'l-ulâ 1318, sayı 77-279). Bu yazı *Ikdam*'a da alınmıştır (9 eylül 1316).

[3] Ali Kemal, "Türkçemizin en son tekâmülünü hazırlayanlar, Ş. Sami Bey", *Peyam* (edebî ilâve) 21 ağustos 1335, sayı 2 (45) ve "Kamus-ı Türkî'ye dair" *Peyam-ı Sabah* (edebî nüsha) 4 mart 1336, sayı 30. Ali Kemal birinci yazısında *Kamus-ı Türkî* dolayısıyle Sami'yi övüyor. İkinci yazısıda da Sami'nin kelimeleri türlü anlamlarıyle tanımladığı halde örnek getirmediğini söylüyor. Ahmet Reşit de gazetenin 10 mart 1336 tarihli 31. sayısında, örnekler olduğunu söylemekle birlikte : "tarifatında fi'l-cümle nefsü'l-emre mugayeret, noksan veya hata mevcuttur" diyor.

Avni Başman, 1927'de *Hayat* Mecmuası'nda çıkan "Canı Sıkılmayan İnsanlar" başlıklı yazısının sonlarına doğru, büyük harbin (I. Dünya Harbi) ikinci yılında M. kasabasında Hollandalı bir rahibin, bir yandan Hitit tarihi ve eski eserleriyle uğraşırken, bir yandan da Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'sindeki bütün kelimeleri ezberlediğini, bunların kullanış tarzlarına ait yerli özellikleri kitaba kaydettiğini, *Kamus*'un Türkçesiyle yerli ağzı karşılaştırdığını yazıyor [1].

Kamus-ı Türkî için en yanlış yargıda bulunan Velet Çelebi olmuştur. Velet Çelebi, Kúnos'un *Türk Halk Edebiyatı* adlı kitabının başına yazdığı önsözde [2], sözlüklerden bahsederken, kendisinden hiç beklenmeyen asılsız bir iddiada bulunuyor. Redhouse'ın İstanbul'da iken hazırlayıp Âlî Paşa'ya bıraktığı "Lehçe-i Osmanî" yi, Âlî Paşa'nın Ahmet Vefik Efendi'ye verdiğini, onun da birçok eklemeler yaparak hayatında iki kez yayınladığını söyledikten sonra yazısına şöyle devam ediyor:

"Şemsettin Sami bey dahi *Kamus-ı Türkî* namı altında *Lehçe*'yi güzelce tensik ve tasnif ederek neşreylemiştir. Ancak merhum Türkçeyi pek iyi bilmediğinden ve fevka'l-âde i'timad-ı nefs sahibi olup ehlinden dahi birşey sormadığından, me'hazı bulunan *Lehçe*'deki mürettib hatalarının bile farkında olmayark birçok yanlışlıklar irtikâb etmiştir."

Bu iddia yanlıştır ve asılsızdır. Bir kez Redhouse, İngilizçe-Türkçe ve Türkçe-İngilizçe olarak hazırladığı sözlüklerin başında, Vefik Paşa'dan yararlandığını açıkça söylemektedir. Bundan başka, Redhouse'ın ayrıca 1838–1841'de hazırladığı 26.000 kelimelik *Müntehabat-ı Lugât-ı Osmaniyye* ise 1853'de Hariciye Nazırı Âlî Paşa'nın isteğiyle Ceride-i Havadis'de taşbasması olarak basılmıştır. Bu eserde

[1] *Hayat Mecmuası*, 1927, sayı 13.

[2] Kúnos, *Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, Yeni Matbaa 1925-1343.

de, Redhouse Vefik Paşa'dan yararlandığını tekrarlamaktadır.

Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'sine gelince, hele bunun *Lehçe-i Osmanî* ile hiç bir ilişkisi yoktur.

ÖĞRETİCİ ESERLERİ :

Tasrifat-ı Arabiyye [1] : Bu eser, Sami'nin 1294'de Yanya'da bulunduğu sırada hazırlamış olduğu "Sarf ve Nahv-ı Arabî"nin özetidir.

Yazar, 3 zi'l-ka'de 1300 tarihini taşıyan önsözde şöyle diyor:

"Mübtedilere ve ale'l-husus sıbyana lisan-ı Arabî'nin kâffe-i kavaid-i sarfiyye ve nahviyyesi bilâ ıt'-âb-ı zihin ve amelî bir surette yani yalnız misaller ve temrinlerle az zamanda ve kemal-i sühuletle öğretir."

Yeni Usul Elifba-yi Türkî [2] : Yazar 28 zi'l-ka'de 1308 tarihli "İfade-i Meram" başlığını taşıyan önsözde, çocuklara okutturalacak kitapların, hele elifbanın çok önemli olduğunu söyledikten sonra, birkaç yıl önce hazırlayıp şimdi yayınladığı bu elifbanın usulde iki esasa dayandığını söylüyor:

1) Harekeler yalnız gerekli yerlerde kullanılmış, "huruf-ı imlâ" ile birlikte konulmamış ve "cezim" denilen gereksiz işaretlerden vaz geçilerek yazı harekelere boğulmamış.

2) Çocuğa zihnini yormayacak biçimde, önce ayrı harflerden ibaret heceler ve kelimeler öğretildikten sonra, ikişer, üçer, dörder harfli kelimeler yavaş yavaş örnekleriyle gösterilecektir. Son ibareler harekesiz yazılacak ve harekesiz okuma yolu gösterilmiş olcaktır.

Nev-Usul Sarf-ı Türkî [3] : Yazar, 19 rebiu'l-âhır 1302 tarihli "İfade-i Meram" başlığını taşıyan önsözde, eskilerin

[1] *Tasrifat-ı Arabiyye*, İstanbul 1304, 71 küçük sayfa.

[2] *Yeni Usul Elifba-yı Türkî*, "Medrese-i Etfal", 1, İstanbul 1308, 96 küçük sayfa.

[3] *Nev-Usul Sarf-ı Türkî*, İstanbul 1308, 120 küçük sayfa.

Arapçanın kavaidine önem verip kendi dillerinin kurallarını toplamaya çalışmadıklarını, bir dilin gelişebilmesi için, başka dillerin kurallarını öğrenmeden önce kendi dilinin kurallarını bellemek gerektiğini, bu gerçek anlaşılalı bizde de birkaç eser yazılmışsa da, hiç birinin kusursuzluğu söylenemeyeceğini, nitekim birkaç günde hazırlanan bu kitabın da kusursuz olduğunu iddia edemeyeceğini açıkladıktan sonra, en doğru yöntemin kolaylığı sağlayacak yol olduğunu, bunun da örnekler ve temrinlerle elde edilebileceğini kaydederek, bu bakımdan eserinin ötekilerden yeğ tutulacağını umduğunu söylüyor.

Necip Asım, yazısında[1] bu eser için şöyle diyor:

"Sami Bey dilin anâsırını, tedkikinden hasıl olacak neticede arama gibi ilmî bir yol tutmanın lüzumunu göstermek için bir *Sarf-ı Türkî* neşreyledi. Bu kitabda taksimatın hususiliğinden başka bir de iştikak bahsi vardı. Bu ise dil okutma yolunda kuvvetli bir adımdır. Ahmet Rasim ve ben bu yolu tutduk. Bizden sonra Hüseyin Cahit Fransız gramerini meşk edindi."

Tatbikat-ı Arabiyye[2] : Yazar önsözde şöyle diyor:

"Mübtedilere okutdurulup ma'na verdirilmek ve tasrifat-ı Arabiyye kavaidi tatbik edilmek ve mümkin ise ezber dahi ettirilmek üzere cem' ve tertib olunmuşdur." Eser Arapça küçük fıkralardan toplanmıştır. Bu fıkraların Türkçe çevirileri yoktur.

Küçük Elifba : Bu eseri göremedim.

Kavaid-i Sarfiyye-i Arabiyye : Bu eseri göremedim.

Kavaid-i Nahviyye-i Arabiyye : Bu eseri göremedim.

Arnavutça Alfabe[3] : Eserin kapağı üzerinde Sami Halid Fraşeri adı bulunmaktadır.

[1] Necip Asım, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1929, yeni seri, sayı 2.

[2] *Tatbikat-ı Arabiyye*, İstanbul 1318, 79 küçük sayfa.

[3] *Arnavutça Alfabe*, Bükreş 1900, 78 sayfa. Bu eser daha önce 1879'da İstanbul'da da yayınlanmıştır.

Arnavutlar, kendilerine özgü bir alfabe meydana getirmek üzere 1869 (1286)'da Maarif Nezareti ile görüşerek, bu amaçla üç kişilik bir komisyon kurdurmuşlardır. Bu komisyon uzun süre çalışarak Latin harflerine daha uygun bir alfabe hazırlamıştır[1].

Arnavutlar 1879 (30 eylül= 26 şevval 1296)'da "Cem'iyyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye" adıyle ayrıca bir dernek kurmuşlardır. Bu derneğin amacı, tüzüğünün ilk maddesine göre, "Cem'iyyet-i tedrisiyyeye müteallik ve istifadeyi mucib olmak üzere Arnavutça te'lif ve terceme olunacak eserleri" basmak ve Arnavutlar arasında yaymaktır[2]. Sami bu derneğin üyesi olarak çalışmıştır. *Arnavutça Alfabe* bu çalışmaların ürünüdür. Arnavutlar, bu tarihten önce de ayrı sistemlerde başka alfabeler hazırlamışlardır[3].

Arnavutlar, alfabe konusunda Meşrutiyetin ilânından sonra 1909'da son bir girişimde bulunmuşlardır. "Tiran kazası ulema ve ehali-i İslâmiyyesi" tarafından şeyhülislâmlığa bir telgraf çekilerek, Latin harflerinin kabulünde din bakımından bir sakınca olup olmadığı sorulmuş, fetva makamı da "Latin hurufunun kabulü ve mekâtib-i İslâmiyyede tedrisi aslâ mukarin-i cevâz-ı şer'-i âlî" olamayacağı cevabını vermiştir[4].

Arnavutça Gramer[5] : Bu eseri görmedim.

TÜRLÜ KONUDAKİ ESERLERİ :

Hurde-çin[6] : Muallim Naci'nin *Hurde-Füruş*'u gibi Farsça metinler ve çevirileri. Eserde "hurde" başlığı altın-

[1] bkz., Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1960, II. baskı, s. 160, TDK yayımı.

[2] Derneğin nizamnamesi için bk. *Mecmua-i Ulûm* 1879 (1 muharrem 1297, sayı 3. s. 217.

[3] bkz., *İnönü Ansiklopedisi*, "Arnavut dili" maddesi, c. III, s. 364.

[4] Bu konu için bkz. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, II. baskı Ankara 1960, TDK yayımı, s. 363.

[5] *Arnavutça Gramer*, Bükreş 1886.

[6] *Hurde-çin*, İstanbul, Mihran basımevi 1302, 56 küçük sayfa.

da 29 Farsça metin ile bunların çevirileri toplanmıştır. Altlarında da "mutalea" başlıklı düşünceler vardır.

Himmetü'l-Himam fi Neşri'l-İslâm [1] : Afrikada Müslümanlığın yayılıp gelişmesine dair Arapça yazılmış bir eserdir. Eserin üzerinde yazar olarak Şemsettin Sami b. Halid El Fraşerî adı bulunmaktadır. Bu eser üzerine 1885 (25 kasım 1301)'de *Saadet* gazetesinde açılan tartışma ayrıca anlatılacaktır.

Baki'nin Eş'ar-ı Müntehabesi [2] : Yazar, 20 şaban 1316 tarihli önsözde şunları söylüyor:

"Kütübhane-i Müntehabat : Bu unvan altında asar-ı eslaftan Türkçe ve Arabî ve Farisî bazı kitablar intihab ve neşrini kararlaştırıp, yegâne istinad-gâhım olan ragbet-i umumiyyeye mazhariyyetim takdirinde, gerek ayne'n ve metin ve gerek şerh veya terceme suretiyle elsine-i selâsede şayan-ı mutalea ve bâis-i istifade olacak bir hayli asarın ta'mimine muvaffakiyyetimi me'mul ederim."

"İntihab iki suretle olacaktır: Evvelâ, asar-ı eslaf içinde en ziyade şayan-ı neşir olanları seçilecek; saniye'n, uzun ve ihtisara muhtac olan ba'zı asar-ı müntehabenin de en iyi kısımları alınacaktır."

"Elsine-i ecnebiyyede yazılmış en güzide asardan ba'zılarının tercemeleri de kütübhanemiz adedleri sırasına girecektir."

"Maahâzâ bu unvan altında neşrolunacak kitabların ekseri klasik unvanına müstahik asar-ı meşhureden olmakla, böylelerinin mekâtibde tedrise şayan olmaları dahi tabiîdir."

Eserde, Baki'nin iki sayfa tutan biyografyasından sonra, Kanunî, II. Selim, III. Murat, III. Mehmet, Kanunî'nin İran seferi, Kanunî'nin Leh seferi, Ali Paşa, Ebusuut, Mehmet Çelebi b. Ebusuut, Feridun Bey, Kadızade için

[1] *Himmetü'l-Himam*, İstanbul, Mihran basımevi 1302, 29 s.

[2] *Baki'nin Eş'ar-ı Müntehabesi*, "Kütüphane-i Müntehabat", 1, câmi' ve naşiri : Ş. Sami, İstanbul, Mahmut Bey basımevi 1317, 112 sayfa.

yazılan kasideler ve Kanunî'ye ait mersiyeden birkaç parça ile, Mihrimah Sultan mersiyesi, 85 gazel, 3 tahmis, 1 Farsça gazel, 3 kıt'a, 2 matla' bulunmaktadır. Sayfaların altında, metinde geçen kelimelerin Türkçeleri alınmıştır.

Bu eser, *Musavver Malûmat* dergisinde M. Nuri Şeyda imzasını taşıyan "Muhasebe-i Edebiyye" de eleştirilmekte, eserde birçok yanlışlar bulunduğu, manasız ve tatsız şeyler karışmış olduğu, o kadar ki aradaki güzel parçaların güzelliğinin de kaçtığı örnekler verilerek iddia edilmektedir.

Ali bin Ebi Talib[1] : Halife Ali'nin Eş'ar-ı Müntehabeleri ve şerh ve tercemesi. Yazar, 24 ramazan 1317 tarihli "İfade-i Meram" başlığını taşıyan önsözde, çeviriler hakkındaki düşüncelerini belirttikten sonra, Halife Ali'nin divanından seçmeler yaptığını, önce Arapça metinleri aldığını, sonra da Türkçe çevirileri koyduğunu, şerhleri de not olarak altına eklediğini yazıyor. Arapçalar harekelidir. Hepsi 113 parçadır.

BASILMAMIŞ ESERLERİ :

Kutadgu-Bilig[2] : Yusuf Has Hacip'in 462 (1069/70) de Kâşgar'da Karahanlılardan Tafkaç Bugra Han adına yazdığı bu eser, Türk edebiyatının, Müslümanlığı kabulünden sonraki ilk ürünüdür. Sami bu eseri Türk âlemine

---

[1] *Ali bin Ebi Talib*, Câmi' ve sahibi, şârih ve mütercimi : Sahib-i kütübhane Ş. Sami, naşiri : Kitapçı Nasrullah, Adalar İskelesi, İstanbul 1319, 125 küçük sayfa.

[2] *Kutadgu Bilig*'in, 3 nüshası bulunmuş ve TDK tarafından ayrı ciltler halinde basılmıştır. I. cilt Uygur harfleriyle yazılmış olan Viyana nüshasının tıpkıbasımı (İstanbul 1942); II. cilt Arap harfleriyle yazılmış olan Fergana nüshasının tıpkıbasımı (İstanbul 1942); III. cilt Arap harfleriyle yazılmış olan Mısır nüshasının tıpkıbasımı (İstanbul 1943). Eserin, Reşit Rahmeti Arat tarafından Türk harfleriyle tespit edilmiş metni ve çevirisi de 2 cilt olarak ayrıca basılmıştır. I. cilt metin (İstanbul 1947); II. cilt çeviri (Ankara 1959), bu ikinci cilt TTK tarafından yayınlanmıştır.

tanıtmak istemiştir. Müsveddeler bir küçük ve dört büyük deftere yazılmış bulunmaktadır. Küçük defterin üzerinde "Ebu Ali Şemsettin Abdurrrahman Sami El-Fraşerî" adı ve "1320 Kostantıniyye" ibaresi vardır. Küçük defterde yalnız metin, büyük defterlerde ise metnin bugünkü dile çevirisi ve notlar bulunmaktadır. Birinci defterdeki metnin kelimeleri üzerinde ince harflerle karşılıkları yazılmıştır.

Sami, 17 ramazan 1317 tarihinde yazdığı "İfade-i Meram" başlıklı önsözde, bu eserin 4 muharrem 843'de Herat'ta Uygur harfleriyle yazılmış olan bir nüshasını Hammer'in İstanbul'da satın alarak Viyana Genel kitaplığına verdiğini, Wàmbèry'nin bu nüshadan yararlanarak metni ve bunun Almanca çevirisini 1870'de bastırdığını anlattıktan sonra, bu koskoca kitapta ancak beş on Arapça ve Farsça kelime olduğunu, içinde "bizim büsbütün bırakıp unutmuş olduğumuz nice hâlis ve sâfî Türkçe kelimat ve ıstılâhat bulunduğunu" söyleyerek, bu önemli eseri Türkçeye çevirip metni ve şerhleriyle birlikte bastırmak istediğini, elinde Wàmbèry'nin yayınladığı nüshadan ve Çağatayca sözlükle dilbilgisi kitaplarından başka bir kaynak olmadığını, Almanca için kızı Sadiye ile üvey oğlu Mithat'ın yardımlarından yararlandığını, böyle olduğu halde kimi yerlerini çözmekte güçlük çektiğini ve ancak birkaç yeri şüpheli kaldığını, bununla birlikte Wàmbèry'nin anlamadan geçmiş olduğu nice fıkraları anlayıp yorumladığını, nice yerlerde Wàmbèry'nin şüpheli bıraktığı yerleri düzeltebildiğini anlatıyor [1].

Necip Asım, yazısında [2], Şami'nin Wàmbèry nüshası üzerinde çalıştığını görünce, ona: "Wàmbèry kolayına gelen yerleri okumuş, onu yarım yamalak çözmüş, Radloff

1– Önsöz ile müsveddelerden birkaç sayfanın klişesi için bk., Hikmet Dağlıoğlu, *Şemsettin Sami*, İstanbul 1934.

2– *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1929, yeni seri, sayı 2.

tamam okumuş, okumakta Wàmbèry'ninki Türklüğe daha uygun ise de Radloff tamamdır, isterseniz size onu getireyim" dediğini, başka bir gün de, Fuat Raif'le birlikte giderek Fuat Raif'te olan Radloff nüshasını ona verdiğini söylüyor.

Orhun Abideleri: 104 sayfa tutan bir deftere yazılmıştır. Defterin üzerinde 19 muharrem 1321=4 mart 1319 (1903) tarihi bulunmaktadır.

I. Abide: Doğu yönü, burada önce abidenin yazıldığı yazı gösterilmiş, altında Arap harfleriyle çevirisi, daha altında da anlamı yazılmıştır. Sayfa sonlarında notlar vardır. Orhun yazısı kırmızı, Arap harflerine çevirisi siyah, Türkçesi de mavi mürekkeple gösterilmiştir.

II. Abide: güney-batı yönü, Sami buna başlamış, ancak I. sayfada bırakmış; daha sonra "Miftah-ı Kadime" başlığı altında 5 sayfalık bir açıklamada bulunmuştur.

Necip Asım, yazısında[1] "Orhun Kitabeleri" hakkındaki Thomsen'ın eserini de Sami'ye getirdiğini, bu kitabı, vaktiyle Stockholm müsteşrikler kongresine delege olarak gi-

---

[1] Aynı yazı. Necip Asım konuyu sonradan ele almış, *Orhun Abideleri* adlı eserini yayınlamıştır (İstanbul 1340). Hüseyin Namık Orhun da bu konuda *Eski Türk Yazıtları* adıyle 4 ciltlik eserini yayınlamıştır (I. cilt, İstanbul 1936, II. cilt,1939, III. cilt,1940, IV. cilt,1941, TDK yayını). Ayrıca Ahmet Cevat Emre de yine bu konu ile ilgili *Eski Türk Yazısının Menşei* adlı eserini yazmıştır (İstanbul 1939, TDK yayını).

Necip Asım'ın *Orhun Abideleri* ile Şemsettin Sami'nin bu konuda bıraktığı müsveddelerin birbirine benzediği söylenmektedir. Altan İmre, 1959 Üniversite bitirme tezinde şöyle diyor: "Tezimin bitmesine yakın, bir şüphe üzerine, Necip Asım Bey'in *Orhun Yazıtları* adlı eserinin metin kısmı ile Şemsettin Sami Bey'in aynı konu için hazırlamış olduğu müsvedde halindeki eserini –torunlarından alarak– karşılaştırdım. Ufak farklarla aynı olduğu neticesine vardım. Bu suretle Necip Asım Bey'e ait sanılan bu eserin tamamen Şemsettin Sami Bey'e ait olduğu açıkça anlaşılmıştır. Yalnız Necip Asım Bey izah kısmında daha sade Türkçe ile ifadeye çalışmıştır." (Türkiyat Enstitüsü, No. 522, s. 40 - 41), Bu iddiayı vaktiyle Fuat köprülü de, şimdi hatırlayamadığımız bir yazısında ortaya atmıştı.

den Ahmet Mithat'a Thomsen'ın armağan ettiğini, Mithat'ın da kendisine verdiğini, bunun alfabe bölümünü çevirerek *En Eski Türk Yazıları* adıyle *İkdam* külliyatı arasında bastırdığını söylemektedir.

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye[1]: 212 sayfa tutan bir deftere yazılmıştır, "a harfinden y harfine kadar." Sonunda 2 recep 1321 tarihi var. Defterde önce kelime ve anlamları bölümü, sonra da dil bilgisi bölümü yer almaktadır.

Necip Asım, yine o yazısında "Orhun Abideleri" bittikten sonra, Ebu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrek fi Lisani'l-Etrak* adlı eserini, Leiden'de Haustsma tarafından bastırılan *Terceman-ı Türkî* ile Beyazıt kitaplığında Veliyyettin bölümünde bulduğu *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'yi ve Radloff'un yayınladığı *Codex Comanicus*'u Sami'ye getirdiğini söylüyor.

Lehçe-i Türkiyye-i Memalik-i Mısır : 171 sayfa tutan bir deftere yazılmıştır. Defterin başında *"Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrak, Terceman-ı Türkî ve Arabî, Et Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* kitaplarından cem, edilmiştir" cümlesi var. Bu defterde "a harfinden y harfine dek" kelimelerle anlamları bulunmaktadır. Sonunda: "Buradan aşağısı teberrüke'n taraf-ı âcizanemden itmam olundu" cümlesi ve Necip Asım imzası bulunan bir sayfalık ek görülmektedir. Sami'nin ölümünden sonra oğlu Ali Sami defteri Necip Asım'a göstermiş, o da bunları eklemiştir.

Basılmamış şu eserlerin müsveddeleri de Şemsettin Sami'nin öteki müsveddeleri arasında bulunmaktadır:

[1] Sami, bu deftere önce "Ömrümün İçinde Bir Seyahat" başlığı ile kendi biyografyasını yazmak istemiş, üzerine de 13 rebiu'l-evvel 1320 = 6 haziran rumî 1318 (1902) tarihini koymuş; ama hiç bir satır yazmadan defterin arkasını çevirip *Tuhfetü'z-Zekiyye*'yi– yazmağa başlamıştır.

Et Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't- Türkiyye, sonradan Besim Atalay tarafından hazırlanan önsöz ile eserin çevirisi ve tıpkıbasımı yayınlanmıştır. İstanbul 1945, TDK yayını.

Küçük Kamus-ı Türkî : Henüz başlanmış, "Orhun Abideleri"nin müsveddeleri içinde.

Vicdan : (piyes, 3 perde), müsvedde halinde.

Müntehabat-ı Arabiyye : Büyücek bir deftere yazılmıştır; kitab-ı evvel, İstanbul 1297, 3 bölüm: 1) El Emsal, 13 sayfa; 2) El Hikâyat, harekeli Arapça metin, 22 sayfa; 3) Başlıksız ve harekesiz Arapça metin, 5 sayfa.

El Muallekatü's-Seb' : notlar halinde, 1320 Kostantaniyye.

Kavaid-i Nahviyye ve Sarfiyye : Müsvedde halinde, büyücek bir defterde, tarihsiz.

Zübde-i Şah-name : 95 safalık küçük bir defter ile 4 büyücek deftere yazılmıştır. Küçük defterde : Kısm-ı Nuhustin, Devre-i Hurafat-ı Pişdadiyan, 1331; 6 sayfalık önsöz ve Farsça metin; büyücek 4 defterde de: Altında notlar bulunan "Zübde-i Şah-name" müsveddeleri; 4 defter 409 sayfa tutmaktadır.

Kur'an çevirisi : Sami'nin *Kur'an*'ı çevirdiği de anlaşılıyor. Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*'nde buna değinir[1]. Yusuf Akçura da *Türk Yılı* 1928'de[2] Sami'den bahsederken : "Sami Bey *Kur'an-ı Kerim* tercemesine bile teşebbüs etmiş, fakat Osmanlı hükümeti bu teşebbüsünü kat'iyyetle menettiğinden terceme ettiği aksamı imha mecburiyetinde kalmıştır" diyor. İbn-ı Rıf'at Samih de *İkdam*'da çıkan yazısında[3], Sami'ye çattığı sırada şöyle demektedir: "Daha üç gün evvel yazdığınız bir kitabın "Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye"den ne kadar garib bir suretde reddolunduğunu ve size Arapça birkaç kelime öğrenir öğrenmez bu gibi mebahise karışılamayacağı ihtar edildiğini unuttunuz mu?". Bu eser *Kur'an* çevirisidir.

---

[1] *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 1339, s. 339

[2] *Türk Yılı* 1928, s. 354, not

[3] *İkdam*, 4 ocak 1314

K İ Ş İ L İ Ğ İ

ESERLERİNİN IŞIĞI ALTINDA :

Tanzimat yazarları, yabancı dil olarak Arapça ve Farsça biliyorlar, hatta bunları yabancı birer dil değil, Osmanlıcanın "ecza-yı mürekkebe"sinden saydıkları için, iyice öğrenmeyi zorunlu buluyorlardı. Batı dillerinden bildikleri ise Fransızca idi. Kültürlerinin kaynağı bu üç dille yazılmış eserlerdi. Fransızca bilenler, bu kaynaktan yoksun olanlara karşı bir çeşit üstünlük duygusu taşırlardı. Genç kuşağın Fransızcayı daha iyi bilmesine karşılık, Arapça ve Farscadaki bilgileri kıttı. Ara sıra Fransızcadan başka dil bilenlere de rastlanırdı. Denge, doğu kültürü aleyhine bozulmağa başlamıştı.

Şemsettin Sami, işte böyle bir çevrede yazı alanına girdi. O, Arapça ve Farsçadan başka, Rumca, eski Yunanca Fransızca, İtalyanca biliyor; coğrafya, tarih, riyaziye, hey'et, hikmet, kimya, tarih-i tabiî, teşrih gibi bilimleri okuyup öğrenmiş bulunuyordu. Şüphesiz bu konulardaki bilgisi de-

rin değildi; ama sistemli idi. O, bu düzenli öğrenimden ansiklopedik bir bilgi edinmiş, kültürünü bunlarla besleyerek, küçük yaşta okuyup yazmağa heves etmiştir.

Sami'de asıl zayıf olan Türkçedir. İlk eseri olan *Tarih-i Mücmel-i Fransa* 1872 (H. 1289) çevirisiyle, *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat* 1872 (H. 1289) romanında bu güçsüzlük açıkça görülür. Bunu kendisi de bilmektedir. Nitekim, 22 yaşında iken yazdığı bu romanı için şöyle söylüyor:

"O vakit Türkçe'nin aile lisanı denilen cihetine henüz vâkıf olmadığım, hikâye-i mezkûrenin ibaresinden münfehim olur[1]."

Hadika gazetesine başlarken de: "Terceme ve tahrirde kesb-i mümarese" için gazeteciliğe başladığını söylüyor[2].

Hadika'dan sonra *Trablusgarp*, *Sabah* ve *Terceman-ı Şark* gazeteleriyle *Aile* ve *Hafta* dergileri, yazı dilinin gelişmesine ve gazetecilik hayatında olgunluk kazanmasına hizmet eden birer okul olmuştur. Gazetelerde çıkan birçok yazıları imzasızdır. Ancak dergilerdeki bütün yazılar, çeviriler ve fıkralar hep kendi kaleminden çıkmıştır.

Sami'nin ilk eserlerini kaleme aldığı 1872'den, *Hafta* dergisini çıkardığı 1880 yılına dek geçen dokuz yıl, onun yazı hayatının ilk devridir. Bu süre içinde o, dört gazete ile iki derginin yönetimini üzerine almış, bir roman, dört tiyatro eseri yazmış, birçok çeviriler yapmış, Cep Kütüphanesi yayınları arasında çıkan küçük eserler hazırlamıştır.

Hükmedebiliriz ki, Sami, bu ilk eserlerini kendini yetiştirmek için yazmıştır. Çevirilerini de yabancı dillerdeki gücünü arttırmak amacıyle yapmıştır. Romanıyle piyesleri, dil ve deyişteki kusurlarıyle birlikte, Türk romancılığında ve tiyatroculuğunda birer aşamadır. O, bu eserlerle, toplума yararlı olmak, kültür alanındaki boşluğu doldurmak

[1] *Servet-i Fünun* (6 haziran 1312, c. 11, sayı 275).

[2] Aynı yazı.

istemiştir. Sami'nin edebî dili henüz gelişmemişken, bir sanatçı olmak hevesinde değilken, üstelik romanı da sevmezken[1] roman yazmağa özenmesi, tiyatro eserleri yazmağa kalkması, toplumun bu alanda boş bulunan ihtiyacını karşılamak düşüncesinden başka bir nedene bağlanamaz.

"Cep Kütüphanesi" yayınları arasında çıkan küçük kitapları ise, o devirde birçok yazarlarca yeni yetişenlerin bilgisini artırmak amacıyle kaleme alınan türlü konulardaki kitaplardır. Ebüzziya'nın "Kütüphane-i Ebüzziya" başlığı altında çıkardığı küçük eserler dizisi; kitapçı Arakel'in çıkardığı küçük eserler hep bu amaçla yayınlanmıştır. Ancak Sami'nin hazırladığı eserler arasında işlenmemiş konular çoktur: *Usul-i Tenkit ve Tertib*, *Lisan* gibi. Bu konular bizde Sami ile ortaya atılmıştır.

Sami'nin 1881'den 1887'ye dek geçen yedi yılı da büyük eserlerine hazırlık devridir. Bu devirde "Cep Kütüphanesi" yayınlarına devam etmiş, bu arada öğretici birkaç eser de hazırlamıştır. Sami bu öğretici eserleriyle çocuklarına, genellikle yurt çocuklarına yararlı olmayı düşünmüştür. Bu amaçla okumayı kolaylaştırmak üzere *Küçük Elifba* ve *Yeni Usul Elifba-yı Türkî*'yi hazırlamış, *Nev-Usul Sarf-ı Türkî* ile Osmanlıcaya göre tertiplenen eski kavait kitaplarının yönteminden ayrılarak, dilbilgisi alanında yeni bir deneme yapmış, *Tasrifat-ı Arabiyye* ile de Arapça öğretiminde "misaller ve temrinler"e dayanan pratik bir yol göstermiştir. Eserlerinin yayın tarihlerine dikkat edilirse görülür ki, Sami'nin, birini bitirmeden ötekine başlayarak yılda dört beş eser çıkardığı olmuştur.

Sami'nin bu devirde asıl önemli olan eseri *Kamus-ı Fransavî* (Fransızcadan Türkçeye), *Kamus-ı Fransavî* (Türkçeden Fransızcaya), *Küçük Kamus-ı Fransavî* (Fransızcadan Türkçeye)'dir. Bu kamuslar, Fransızcayı

[1] Sami Bey'in kızı Samiye Hanım'ın Hikmet Feridun Es'e söyledikleri, *Akşam* gazetesi, yazı dizisi : 26, 27, 28, 30, 31 aralık 1944, 2, 3, 4 ocak 1945.

yeni öğrenen gençlere yıllarca kılavuzluk etmiş, elden ele dolaşmış ve "Fransızcadan Türkçeye" olanının üst üste dört baskısı yapılmıştır. "Türkçeden Fransızcaya" olanı da yıllarca büyük bir ihtiyacı karşılaşmıştır.

Yine eserlerinin yayın tarihlerine dikkat edilirse görülür ki, Sami 1886 (1304)'da *Küçük Kamus-ı Fransavi*'yi çıkardıktan sonra, 1895 (1313)'e dek başka eser bastırmıyor; büyük eserlerini hazırlıyor. Bu dokuz yıl içinde Sami'nin çıkardığı, yalnız 1890 (1308)'daki *Yeni Usul Elifba-yı Türkî* ile *Nev-Usul Sarf-ı Türkî*'dir.

Sami'nin 1888'den 1900 yılına dek süren 13 yılı olgunluk dervidir. Bu devirde hayatının 12 yılını verdiği *Kamus'l-A'lâm*'a başlayarak bitirmiş, *Kamus-ı Arabî*'nin 504 sayfa tutan ilk bölümünü yayınlamış, *Kamus-ı Türkî*'yi hazırlamıştır. Bu büyük eserleri hazırlayıp yayınladığı sırada *Tatbikat-ı Arabiyye*, *Bakinin Eş'ar-ı Müntehabesi*, *Ali bin Ebi Talib* eserlerini de yayınlamak fırsatını bulabilmiştir.

Altı cilt tutan *Kamusu'l-A'lâm*'ı tek başına hazırlaması, her şeyden önce şaşırtıcı bir başarıdır. Bunu hazırlarken zengin kitaplığından yararlanmakla birlikte, zaman zaman kitaplıkları dolaşmaktan geri durmamıştır[1]. Hazırladığı *Kamus-ı Türkî*, sözlük alanında Türkçenin bağımsızlığına doğru atılmış büyük bir adım sayılır.

Sami, *Kamusu'l-A'lâm* bitince *Kamusu'l-Ulûm* adını taşıyacak bir ansiklopedi hazırlamak niyetinde imiş. *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet bu eseri basmak istemiş. Bu iş Ahmet Cevdet'le Mihran arasında bir sorun haline gelmiş. Sonunda böyle bir anlaşmaya varılmış: Mihran Kamusu'l-Ulûm'u, Ahmet Cevdet de Sami'nin yeni hazırlayacağı Kamus-ı Türkî'yi basacak[2].

Hele hayatının son yıllarında büyük bir dikkatle çalışıp hazırladığı *Kutadgu Bilig*, *Orhun Abideleri*, *Et-Tuhfe-*

[1] bkz., *Kamusu'l-A'lâm*'ın önsözü.

[2] *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 1929, yesi seri, sayı 2.

tü'z-Zekiyye, *Lehçe-i Türkiyye-i Memalik-i Mısır* gibi eserleri, onun Türk tarihine, eski Türk dili yadigârlarına ve Türk dilinin öteki lehçelerine yakın ilgisini gösterir. Necip Asım, Velet Çelebi, Köse Raif Paşa'nın oğlu Fuat gibi ancak birkaç Türkçünün ilgilendiği bu eserleri, belki de bastıracak kitapçı bulamayacağını bile bile, büyük bir emekle hazırlamağa çalışması, onun Türklükle ilgisini, Türk toplumundaki yerini ve rolünü açıkça belirtmeye yeter.

EN ÜSTÜN VASFI :

Yirmi yaşlarında kalemi eline alan Şemsettin Sami, 34 yıllık yazı hayatında 1 roman ve 4 tiyatro yazmış, 1 gazete kurmuş, kurulmuş 3 gazetenin yönetimini üzerine almış, 1 dergi yönetmiş, 2 dergi çıkarmış, 7 eser çevirmiş, "Cep Kütüphanesi" dizisinde 11 eser yayınlamış (bunlardan *Emsal* ile *Letaif* birkaç cüzü'dür) Türkçe, Arapça ve Farsça'dan 3 seçme hazırlamış, Arapça 1 risale yazmış, 9 öğretici eser kaleme almış, kamus adı altında 6 sözlük meydana getirmiştir. Basılamayan 10 eserini de bunlara katar ve yönetimini üzerine aldığı 1 dergi ve 2 gazeteyi bir yana bırakırsak, Sami 55 eserin sahibi demektir. Türlü gazetelerde imzalı imzasız, çeşitli konularda yazdığı yazılar bunun dışındadır. *Kamusu-l-A'lâm*'ın 6 büyük, *Kamus-ı Türki*'nin de 2 büyük cilt tuttuğu hesaba katılmalıdır. Bir de Kur'an çevirisi bulunduğunu düşünürsek, bunlar 34 yılın içine sığar mı? Sami sığdırmasını bilmiştir.

Romanıyle tiyatro eserleri, bu türlerin gelişimi bakımından Türk edebiyatı tarihinde birer aşama sayılırsa da, ona romancı ve tiyatro yazarı olarak bir ün kazandırmaz. Fransızcadan yaptığı çeviriler, o tarihlerde yetişen yazarlardan bir çoğunun daha iyilerini verdiği ürünlerdendir. "Cep Kütüphanesi" yayınları arasında çıkan küçük kitapları büyük bir değer taşımamakla birlikte, bunlardan ikisi, *Usul-ı Tenkit ve Tertib* ile *Lisan*, bizde ilk kez ele alınıp

işlenmiş konuları kapsar. Öğretici niteliktcki eserlerinin her biri, kendi alanında yeni bir yöntemle kaleme alınmıştır. Yeni bir çığır açmak amacını güder. Bu bakımdan önemlidir. O, kurduğu gazete ve dergilerden başka, yönetimini üzerine aldığı gazetelerdeki çeşitli yazılarıyle (bunlar arasında siyasal olanlar da dardır) usta bir gazeteci olarak kendini yetiştirmiştir[1]. Sami'nin bu alandaki rolü ve hizmeti çok büyüktür.

Bunlar, Şemsettin Sami'nin kişiliğinin ayrı birer yönünü gösterir; ama onu asıl üstün vasfıyle tüm olarak belirtmez. Eğer Sami bunlarla yetinseydi, Türk kültürüne hizmet eden bir yazar, bir düşünür olarak görünür, ama edebiyat tarihine girmeye hak kazanmış olmazdı. Edebiyat tarihimize girmeyecek olan yazarlar ve düşünürler ise sayılamayacak kadar çoktur.

Şemsettin Sami'nin kişiliği, asıl sözlükleriyle ve Türk dili üzerindeki yazılarıyledir[2]. O, Türk edebiyatı tarihiyle Türk kültür tarihine *Kamusü'l-A'lâm* ve *Kamus-ı Türkî* eserleriyle bilgin, Türk dilini, üzerinde durulmağa değer bir konu olarak ele alıp, Türkçenin başlıca sorunları üzerinde dikkatle duran ve onları birer birer inceleyerek bu konudaki görüşlerini cesaretle ortaya atan bir dil uzmanı olarak geçecektir. Onun, Türk dilinin en eski yadigârları üzerinde önemle durarak hazırladığı *Orhun Abideleri*, *Kutadgu Bilig*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*, *Lehçe-i Türkiyye-i Memalik-i Mısır* adlarını taşıyan son eserleri de, kişiliğini tamamlayan belgelerdir.

[1] İbrahim Necmi (Dilmen), "Şemsettin Sami Bey bi'z-zat gazete sahibi olmadığı gibi havadis-i yevmiyye ve makalat-ı siyasiyye muharriri de değildir" demekle yanılmıştır (bkz., *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, ikinci cilt, İstanbul 1338, s. 217).

[2] Abdülhamit'in "irade" niteliğinde olan bir sözü, Sami'nin sözlük alanında çalışmasına etken olmuştur. Söylentilere göre Abdülhamit, Sami'nin adı geçtiği bir sırada, karşısındakine "Şemsettin Sami Bey lûgat kitabı yazsın!" demiş.

Sami, bu eserlerde hem ülkücü, hem de gerçekçi olarak görülür. Türk kültürüne yararlı olmayı başlıca amaç edinmekle ülkücü, memleketin durumunu olduğu gibi görüp davranışını ona göre uydurmakla da gerçekçi olduğunu göstermiştir.

İlk eserlerinde yazı dili hayli kusurlu görülen Sami, daha sonraki eserlerinde bu kusuru da düzeltmiştir. Herhalde onun bu son eserlerinin dili, çağdaşlarınınkinden hiç de aşağı değildir. Onun, yazılarını, üzerlerinde uğraşıp işlemeyi gerekli bulmadan hemen basımevine göndermesi[1], bu konuda titiz olmadığını gösterir. Bu yazılarda görülen kelime yanlışlarıyle cümle düşüklükleri bundan ileri gelmiştir.

DİL VE EDEBİYAT ÜZERİNE YAZILARI :

Sami'nin Türk dili ve edebiyatı üzerine kaleme aldığı başlıca yazılar şunlardır :

Lisan-ı Türkî (Osmanî) : *Hafta* dergisi (12 zi'l-hicce 1298= 1880, sayı 12).

Mektup : Türkçe şiirler dolayısıyle Mehmet Emin Yurdakul'a gönderilmiştir. *Türkçe Şiirler*'in başındaki yazılardan biri (18 haziran 1313=1897).

Lisan ve Edebiyyatımız : *Terceman-ı Hakikat ve Servet-i Fünun taraflarından Girit Muhtacinine iane, nüsha-i yegâne-i fevkalade* başlığı altında yayınlanan kitaptaki yazılardan biri (1313=1897, s. 89-91).

Kamus-ı Türkî'nin önsözü : (20 ramazan 1317=1899).

Bunlardan başka türlü gazetelerde çıkan dil ve edebiyat yazıları da şunlardır :

Sabah gazetesinde[2] :

1– bkz. *İkdam* gazetesi, Sami'nin öldüğünü bildiren 6 haziran 1300 (18 haziran 1904) tarihli sayıdaki imzasız yazı.

2– *Sabah* gazetesinde Sami'nin türlü tarihlerde başka yazıları da çıkmıştır: "Kadınlara Malûmat" başlığı altında çeşitli bilgiler veren yazılarla, ahlâk, toplum, ziraat gibi türlü konular üzerine yazılmış yazılar varsa da konumuzla ilgili değildir.

Müsteşrikin ve Elsine-i Şarkiyye : (20 temmuz 1314).
Lisan ve Edebiyyatımız : (27 temmuz 1314).
Yine Lisan ve Edebiyyatımız, Tarîk-ı Islâh : (3 ağustos 1314).
Lisan-ı Edebîmizin İntihabı : (10 ağustos 1314).
İmlâmız : (17 ağustos 1314).
İzah-ı Meram (hangi – hangı üzerine), (24 ağustos 1314).
İmlâmızın Islâhı : (31 ağustos 1314).
Elsine-i Samiyye ve Lisan-ı Arabî : (7 eylül 1314).
İsbat-ı Müsbet : (14 eylül 1314).
Lisanımızın Tahdidi : (21 eylül 1314).
Yine Lisan ve İmlâmız (hangi – hangı), (5 ekim 1314).
Hall-i Mes'ele (hangi – hangı), 26 ekim 1314).
Lisanımızın Ta'mimi : (9 kasım 1314).
Şiir ve Edebiyyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz : (16 kasım 1314)
Kütübhane : (23 kasım 1314).
Çocuk Kitabları : (30 kasım 1314).
Şiir ve Edebiyyat-ı Cedidemiz : (9 aralık 1314).
Tıbâat ve Hattımız : (14 aralık 1314).
Redd-i İ'tiraz : (11 ocak 1314).
Elsine ve Ulûm u Fünun : (18 ocak 1314).
Edebiyyat Nedir ? : (25 ocak 1314).
Türkçemizin Envâ'ı : (8 şubat 1314).
Lâfız ve Ma'na : (15 şubat 1314).
Edebiyyat-ı Mustakbelemiz : (1 mart 1315).
İkdam gazetesinde[1]:
Kamus-ı Türkî 1 : (2 aralık 1317).
Kamus-ı Türkî 2 : (3 ocak 1317).
Lisanımızın Sadeleştirilmesi : (14 ocak 1317).
Arab Coğrafiyyunu : (9 şubat 1317).
Tarik gazetesinde :
Lisanımızın Sadeleştirilmesi : (26 mayıs 1315).

[1] *İkdam* gazetesinin 1314 yılında çıkan sayılarında Sami ile ilgili Emrullah Ef.nin, İbn-i-Rıf'at Samih'in yazıları vardır.

Lisanımızın Islâh ve Ta'mimi : (4 haziran 1315). *Terceman-ı Hakikat* gazetesinde :
Mektub : Muharrir Efendi Hazretleri : (23 kasım 1301).
Mektub : Muharrir Efendi Hazretleri (29 kasım 1301) [1].

DİL VE EDEBİYAT ÜZERİNDEKİ DÜŞÜNCELERİ :

Başlıklarını ve tarihlerini kaydettiğimiz bu yazılardan dördü olduğu gibi, birkaçının da önemli parçaları seçilerek kitabın sonuna eklenmiştir. Bunlar, Şemsettin Sami'nin Türk dili ve edebiyatı üzerindeki düşüncelerini açıkca gösterir. Biz burada, Sami'nin bu yazılarda ileri sürdüğü düşüncelerini özetleyerek topluca belirteceğiz:

— Türkçeye Osmanlıca denilemez. Bu dille konuşan kavmin adı Türk, dili de Türk dilidir. Türk, "intisabiyle iftihar olunacak" bir büyük kavmin adıdır. Türk, Adriyatik Denizi kıyılarından Çin sınırlarına ve Sibirya'nın uçlarına dek yayılmış olan bir büyük ümmetin adıdır.

— Türkçeye Osmanlıca demek ne kadar yakışmazsa, Maveraünnehir'de ve Çin'deki "hem-cinslerimiz" in diline de Çağatayî demek o denli yakışmaz. Çünkü Çağatay "akvam-ı Türkiyye"den yalnız küçük bir kavmin adıdır. Oradaki Türkler'in diliyle bizim dilimiz bir olduğundan, ikisine de Türk dili adı verilmek gerekir. Aradaki farkı göstermek istersek, onlarınkine doğu Türkçesi, bizimkine batı Türkçesi demek uygun olur.

— Bir dil, yabancı kelimelerden ne denli arınmış ve kendi kelimeleri ne denli çok olursa o denli kusursuz, geniş ve zengin sayılır. Doğu Türkçesi "sekalet-i telâffuzu ile beraber" bizim batı Türkçesine tercih olunabilir. Dilimizi düzeltmek ve genişletmek istersek, Arapça kelimeler almakta mubalâgadan vaz geçerek, doğu Türkçesinin bizce bıra-

[1] Sami'nin başka gazetelerde çıkmış yazıları varsa da, dil ve edebiyatla ilgili başlıca yazıları bunlardır.

kılıp unutulmuş kelimelerini uyandırarak, onları kullanmaya çalışmamız gerekir,

— Dilimizin Türkçe, Arapça ve Farsçadan meydana gelmiş olduğu söylenir. Bu birleşme, başka dillerde olduğu gibi "âdeta bir imtizac-ı kimyevî ile hasıl" olmadığından, kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler yabancı olarak durmakta olup dilimize karışmamış, dilimizin kuralları ve şivesi değişmemiştir. Ne zaman istesek bunları atıp dilimizi değiştirebiliriz.

— Gerçi "vakit" kelimesini bırakıp, onun yerine "çağ" kelimesini uyandırmak biraz güç ise de, eli kalem tutanlar bu yolda çalışmayı isterlerse, yavaş yavaş bu gibi kelimeler sürüm kazanır.

— Doğu Türkçesiyle yazılmış olan Nevaî gibi şairlerin eserleri, okullarımızda okutularak bu sonuca varılabilir.

— Bunun iki yönden faydası vardır. Edebiyat yönünden, Türk dili daha çok genişler ve daha çok güzelleşir. Siyasal yönden de, sekiz on milyondan çok olmayan batı Türklerine, Orta Asya'da ve Rusya'da yaşayan Türkler de katılarak bunların hepsi tek dille konuşan tek ümmet hükmüne geçerek, Türk ümmeti 20 milyon nüfusu bulan büyük bir ümmet olur.

— "Lisan-ı millimiz" olan Türkçe dünyanın en güzel dili değilse bile en güzel dillerinden biri olduğuna asla şüphe yoktur.

— Veysi'nin Nergisi'nin bir fıkrasını, ya da *Münşe-at-ı Feridun*' dan bir mektubu alıp çok Arabî ve Farisî okumamış bir Türke, ya da oldukça okumuş bir kadına, sonra yalnız kendi dilini bilir bir İranlıya ve dilinin "fesahat" ını bilen bir Araba okuyalım. Hiç birinin birşey anlayamayacağını göreceğiz. Demek ki bu kitaplar ne Türkçe, ne Farsça, ne de Arapça yazılmıştır. Ya bu dil ne dilidir? Nerede söylenir? Kimler kullanır? Sırf yapma bir dildir. Şu kadar var ki, bu yapma dilde kullanılan kelimeler salt uydurma olmayıp üç dilden alınmıştır.

— Osmanlıca üç dilden, yani Arapça, Farsça ve Türkçeden "mürekkeptir" demek adet olmuştur. Tabiata aykırı olan bu deyim birçok "kavait ve inşa" kitaplarında ve buna benzeyen kitaplarda tekrarlanır. Ne kadar yanlış! Üç dilden "mürekkep" bir dil! Dünyada görülmemiş şey.

— Doğu Türkçesiyle batı Türkçesi bir tek dildir, ikisi de Türkçedir. Gerçek bu iken, 800 yıldan beri her iki lehçe arasında ilişki kesilmiş, iki lehçenin şairleri birbirinden uzaklaşmaya çalışmış, imlâda ve yazıda büsbütün ayrı bir yol tutulmuş, bilgisizlik ve aldırış etmemek yüzünden dilimizin bu iki lehçesi, birbirinden ayrı iki dil haline gelmiştir. Bunlardan doğu Türkçesi hemen eski halinde kalmıştır. Bizim batı Türkçemiz ise, yüzyıllar boyunca değişip şimdiki durumunu almıştır. Bu bir gerileme mi, yoksa ilerleme midir? Batı Türkçesi söyleyiş ve yazışta incelik kazanmış, Arapça ve Farsça ile başka dillerden aldığı hesapsız kelimelerle genişlemiştir, bu bir ilerlemedir. Ancak Türk dili kurallarının temeli olan ses uyumunu biraz yitirip, bu kurala uymayan birçok kelimeler ve deyimler meydana gelmiş ve katıksız Türkçe olan binlerce kelime unutulmuş, yabancı kelimelere muhtaç olarak bir "diller türlüsü" haline gelmiştir ki, bu da bir gerilemedir.

— Doğu Türçesi söyleyişte ve yazışta biraz daha kaba, batı Türkçemiz daha incedir; ancak kuralca doğu Türkçesi doğru, bizimki yanlıştır. Arapçadan ve Farsçadan ve yabancı dillerden aldığı kelime ve deyimlerle bizim batı Türkçemiz daha genişse de, Türkçe kelimeler ve deyimler bakımından Çağatayca bizimkinden çok zengindir.

— İçindeki kelimelerin % 80'i dilimizde asla kullanılmayan ve kullanılmasına da ihtiyaç olmayan sözlüklere "Lugât-ı Osmaniyye" adı verilmiştir de, salt Türkçe kelimelerin toplanması gereksiz ve faydasız sayılmıştır,

— Bir dilin sözlüğü, o dilde kullanılan bütün kelimeleri toplamış, kullanılmayan kelimeleri de atmış olmalıdır.

— Dilimiz Türk dilidir. Bu dilin sözlüklerine başka ad düşünmek saçmadır.

— Edebiyatımızda klasik sayılmaya değer eski ve yeni hiç bir eserimiz yoktur. Eski şairlerimizin divanları içinde sözce ve kelimece kabule değer birkaç beyit bulmak güçtür.

— Yeni edebiyatın da gereği gibi sade olmadığı inkâr edilemez. Gerçi "seci"den ve soğuk benzetmelerden, eskimiş ve unutulmuş deyimlerden kurtulmuştur. Ancak gereksiz Arapça ve Farsça kelimeler yine çoktur.

— Gereksiz yabancı kelime ve deyimleri dilimizden çıkarıp salt Türkçe kelimeleri çoğaltmağa çalışmalıyız. Türkçemiz sanıldığı gibi dar bir dil değildir.

— Dünyada konuşma dili başka, yazı dili başka bir kavim varsa o da biziz. Bizim yazdığımız dil söylediğimiz dilden büsbütün ayrıdır.

— Usta bir kâtibin kaleminden çıkan bir eser, okuyup yazması olmayan bir Türk'e okunsa birşey anlar mı? Okuduktan sonra kendisine bu Türkçedir desek inanır mı?

— Otuz kırk milyonu bulan bir kavmin birliğini korumak mümkünken, salt dillerinin söyleyişte ve fiil çekimlerindeki çok küçük farktan ötürü, tek olan Türk dilini birçok dillere ayırmak çok zararlı bir davranıştır.

— Herhangi bir kavramın Türkçe adı varken, onu bırakıp da Arapça ve Farsçasını kullanmayalım: "et" dururken "lahim" ya da "gûşt", "pirinç" dururken "erz", "odun" dururken "hatap" demeyelim ve yazmayalım.

— "Gök" kelimesi dururken "sema, sipihr, felek, âsman, gendun" kelimelerini kullanmaya ne ihtiyacımız vardır, diyen bendim; yine de diyorum. Ama "nazar-ı semaî" diyemeyecek imişiz, demesek kıyamet kopmaz ya!

— Bizde kötü iki huy vardır. Biri kendi dilimizi hor görüp küçümsemektir. Türkçeden başka dil bilmiyoruz. Yine Türkçeyi beğenmiyoruz. İkincisi de, Arapça, Acemce, Fransızca, İngilizce, ya da başka dillerden iki söz öğrendik

mi, onları kullanmak istiyoruz. Ama çok kez o dillerde konuşacak kadar öğrenmediğimizden, öğrendiğimiz beş on kelimeyi hemen dilimize karıştırıp, böylece o dili bildiğimizi âleme göstermek istiyoruz.

TÜRLÜ KAVRAMLAR ÜZERİNDEKİ DÜŞÜNCELERİ :

Sami'nin kişiliğini belirtiren, onun, yazılarında sık sık kullandığı "Osmanlı, Osmanlıca, Türk, millet, millî, ümmet, kavmiyet, cinsiyet" gibi deyimlere ne gibi anlamlar verdiğini, bu konularda ne düşündüğünü açıklamalıyız.

Şemsettin Sami Tanzimat devri adamıdır. Onu her şeyden önce kendi devrinin özelliği içinde değerlendirmek gerekir. Tanzimat'ta genel ilke Osmanlılıktır. Türk dili "lisan-ı Osmanî"dir. Türk dilbilgisi, Türk edebiyatı, Türk tarihi hep bu sıfatla belirtilir: Kavaid-i Osmaniyye, edebiyyat-ı Osmaniyye, tarih-i Osmanî gibi.

"Türk" kelimesi, eskisi gibi değilse de, horlanan, küçümsenen bir sıfat olmaktan büsbütün kurtulmamıştır. "Millet ve milliyet" henüz yerini ve gerçek değerini almış değildir. "Kavim" karşılığı olarak kullanıldığı gibi, "ümmet" yerine de kullanılmaktadır. Bununla birlikte, gençler arasında "millet" kelimesini doğruya yakın bir anlamda kullananlar da yetişmeye başlamıştır. "Millî" sıfatı henüz rastgele kullanılmaktadır. Bu sıfatın neyi belirttiği henüz kavranılmış değildir. Örneğin Abdülhak Hamit, konularını Osmanlı, ya da İslâm tarihinden alan piyeslere "millî tiyatro" diyor.

"Ümmet", bir peygambere uyan ve aynı dinden olan insanlar topluluğu, "kavim" de insan topluluğu, küçük halk yığını anlamına gelir. Çok kez "kabile" kelimesiyle kullanılarak "kavim ve kabile" denir. "Cins", sınıf ve tür karşılığı olarak kullanılır. "Cinsiyet" de bir cinsten olma halidir.

Sami, devrinin genel anlayışından ve ortak düşüncesinden elbet büsbütün sıyrılamazdı. Ancak o, çağdaşla-

rının bütün düşüncelerine uymamış, birçok yerlerde onlardan ayrılmıştır. Sami, yukarıdaki kelimeleri şöyle açıklıyor. Ona göre:

Osmanlı: "Tabiiyyetiyle müftehir bulunduğumuz" devletin adıdır. Türk dili "lisan-ı Osmanî" değil, Türkçedir.

Türk : Büyük bir ümmetin adıdır.

Millet : Bir din ve mezhepte bulunan topluluktur. Din ve millet ikisi birdir. İslâm milletleri, İslâm ümmetleri, Türk ümmeti gibi. Bu tanım "Müslümanlıkta kavmiyet yoktur" anlayışından ileri gelmektedir. Sami, bu anlayıştan kendisini kurtaramamıştır.

Millî : Din birliğini gösteren bir sıfattır. İslâm tarihi millî tarihtir. Bu tanıma uyarak o, konusunu Arap tarihinden almış olan *Seydi Yahya* piyesine millî sıfatını veriyor. Aşağı yukarı Hamit'le aynı düşüncededir. Hamit de *Duhter-i Hindu* piyesinin sonuna eklediği yazıda, Sami'nin *Besa* adlı piyesine millî tiyatro demektedir.

Ümmet : Aynı dili konuşan ve aynı dinden olan insanların topluluğu: Arap ümmeti, Acem ümmeti, Türk ümmeti gibi.

Kavim : İnsan topluluğu, küçük ümmet, ya da büyük bir ümmetin bir kolu: Kürt kavmi, Çerkez kavmi, Türkmen kavmi gibi.

Cinsiyet : Bir kavim ve kabileden olma hali: Arap cinsiyeti gibi.

Görülüyor ki Sami, dil konusunda çağdaşlarından ayrıldığı halde, öteki kavramlarda devrin genel anlayışını benimsemektedir. Bununla birlikte, Sami "millî" sıfatını bugünkü anlamıyle de kullandığı olmuştur. Örneğin "Kamus-ı millî", "Lisan-ı millîmiz olan Türkçe" derken, kullandığı millî sıfatları tam yerindedir.

TARTIŞMALARI

Sami'nin kişiliğini bütün yönleriyle anlayabilmek için, eserlerinde ve yazılarında ortaya koyduğu düşüncelerinden sonra, türlü konular üzerindeki tartışmalarını gözden geçirmeliyiz. Böylece karakterini daha iyi kavramış oluruz.

Arnavutluğun durumu üzerine: Sami'nin giriştiği ilk tartışma budur. 1878 yılındaki bu tartışmayı izlerken, giriş bölümünde belirttiğimiz durumu, Rus Harbi sonunda Trakya ve Makedonya üzerinde uyanan ihtirasları, Arnavutluk topraklarının paylaşılmak istenmesi, Arnavutların telâş ve heyecanı, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak istemeyenlere karşı, Arnavutlar arasında özerklik eğilimlerinin belirmesi gibi olayları göz önüne getirmek gerekir. O tarihlerde bütün gazeteler, Trakya ve Makedonya'dan gelen haberlerle doludur.

Terceman-ı Hakikat gazetesinin 5/17 aralık 1878= 22 zi'l-hicce 1295 tarihli sayısında "Arnavutluk" başlıklı imzasız bir yazı görülüyor. Arnavutluktan biri, İstanbul'-

daki bir Arnavut bilgininin kardeşine bir mektup göndermiş. O da mektup sahibine cevap vererek düşüncelerini şöyle bildiriyormuş:

Kardaşıma gönderdiğiniz mektubu okudum. Gega ve Toska yurtseverleri özerklik verilmesi için Babıâlî'ye bir kurul göndermek istiyorlarmış. Siz de bu kurulda imişsiniz. Ben buna katılmam. Memleketeyn, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan, Babıâlî'ye baş vurmakla mı isteklerine kavuştu? Bir "kuvve-i mücbire" olmasaydı başarabilirler miydi? Arnavutluğun özerkliği de bir "kuvve-i mücbire" ile olur. Sonra mektup şu cümlelerde devam ediyor:

"Arnavutların kıyam ve hareketleri ise devlet-i metbuaları aleyhine olacak. Ve siyyemâ atacakları daneler kendi din kardeşlerini vuracak, ne felâket! Farz-ı muhal olarak teşebbüslerinde muvaffak olacakları teslim olunsa ile'l-ebed âlem-i insaniyyet indinde ve bi'l-hassa nezd-i İslâmiyyette kendilerini ta'n u nefrinden nasıl halâs edecekler? Şübhe yok ki âlem kendilerine âsî nazarıyle bakıp hâin lakabıyle telkib ve tel'in edecek".

"Arnavutluk, kuvveti Karadağ ve Sırbıya ve Yunan aleyhine isti'mal etsin ki Berlin Muahedesinin hükûmat-ı mezkûreye terk ettiği araziyi istirdad eylesin".

Terceman gazetesi, yazının altına eklediği satırlarla, Arnavutların bu davranışını yeriyor.

Sami, *Terceman* gazetesinin 29 zi'l-hicce 1295 tarihli sayısında, ""Muharrir Efendiye" başlıklı yazısıyle buna karşılık veriyor. Mektubun uydurma olduğunu, Arnavutlara karşı kaba iftiralarda bulunduğunu söyledikten sonra düşüncelerini şöyle belirtiyor:

"İnsan için vatanından aziz, milliyyet ve cinsiyyetinden mukaddes bir şey yoktur. Âlim Efendi bilmelidir ki, Arnavutlar devlet-i Osmaniyyeden ayrılmayı arzu edecek kadar hâin ve ahmak olaydılar, bu gün bab-ı devlete vekil gönder-

mezlerdi. Belki devlet Pilevne ve Şıpka ile meşgul iken o emellerini icra ederlerdı."

"Âlim Efendi Arnavutları zem için Bosnalıların Avusturya'ya mukavemetlerini medhediyor. Halbuki kendisinin öyle büyük bir iftira ile leke-dar etmek istediği Arnavut ittifakı, mahzâ Devlet-i Osmaniyye uğrunda ve hukuk-ı mukaddese-i Hazret-i Padişahîyi muhafaza için düşman-ı vatana karşı son damlasına kadar kanlarını dökmek maksadına mebni idi. Âlim Efendi, Arnavutlara, Sırbıya ve Karadağ'a verilecek yerleri vermemeye çalışmalarını tavsıye ediyor. Ne güzel nasihat! Bilmez mi ki Arnavutlar Sırbıya ve Karadağ'a bir karış yer bile vermemek ve bir nefer kalmayıncaya kadar mukavemet etmek üzere ahd ve yemin etmişlerdir."

"Arnavutların ittifak ve ittihadına ve bâb-ı devlete ba'zı ihtarat etmek üzere buraya vekiller göndermelerine gelince: Bunun maksadı Âlim Efendinin zu'm ettiği veyahud–kendisi hakikati bildiği halde– halka anlatmak istediği gibi idare-i muhtariyye taleb etmek değildir.

"İttifakın ibtida-yi teşkilinde, zuhuru melhuz olan muhataralara karşı durabilmek için –devletin gavâil-i kesiresi münasebetiyle– memleketçe ba'zı tedabir ittihaz ve hasbî olarak mıkdar-ı kâfi gönüllü asker teşkil ve ahaliyi teslih etmek maksadına mebni idi. Vaktâ ki kongre mes'eleye karar verip o kararın tagyiri muhal olduğunu ve şimdilik silâhla defolunacak bir tehlike kalmadığını anladılar. Hazır cem'iyyet ve ittifak hasıl olmuş iken istikbalde zuhuru mümkin olan muhataralara karşı tedbirli bulunmak ve sair Rumeli ahali-i müslimesinin uğradıkları masâibden evlâd u ıyallerini kurtarmakla beraber Devlet-i Osmaniyy'enin Rumeli'de bakasının mebnâ-aleyhi olan Arnavutluk kıt'asını etrafındaki düşmanlara mukavemet edebilecek bir hale getirmek ihtiyacını duydular."

Terceman-ı Hakikat'in 17/30 aralık 1878 = 5 muharrem 1296 tarihli sayısında "Varaka, Muharrir Efendi Hazretleri" başlıklı imzasız bir yazı çıkıyor. Yazıda Sami'ye şu cümlelelerle cevap veriliyor:

"Zann-ı âcizaneme göre mir-i muma-ileyh tahrirat-ı mezkûreyi gördükte hissiyyat-ı milliyyesinin galeyaniyle dikkat etmeyerek ve yahud hiç mutaleada bulunmayarak kalemi eline almış ve bina-i i'tirazını tahrirat-ı mezkûreden aslâ murad olunmayan birtakım maanî-i mevhume üzerine te'sis etmiştir.

"Tahrirat-ı mezkûrede Arnavutlar'ın muhtariyyete nail olmaları için Rusya'nın tavassutuna müracaat etmeleri tavsiye olunduğunu mir-i muma-ileyh varakasında beyan ediyorsa da, Rusyanın teşkil ettirdiği hükûmat-ı mezkûre İslavlık cihetiyle âtideki maksadının bir vesiylesi olduğunu ve Arnavutluk hakkında Rusya'nın henüz böyle bir emel ve vesiylesi olmadığını âlem bilirken safvet-i kalble yazılmış olan mektub-ı mezkûrdan aslâ hayale gelmeyen bir tavsiye mes'elesi çıkarılması muvafık-ı insaf ve samimiyyet değildir."

Yazıda, birkaç ay önce Arnavutlardan başka bir gurubun da böyle bir emel beslediği, ancak bunların sonradan bu düşüncelerini değiştirmiş oldukları bildirilmektedir.

Terceman-ı Hakikat yazının altına eklediği birkaç satırla, Sami'nin gerçekten gereksiz yere öfkelenmiş olduğunu, eğer bu varaka üzerine cevap verecekse bu noktaya dikkat etmesini söylüyor.

Terceman-ı Hakikat'ın 22 aralık / 3 ocak 1878= 9 muharrem 1296 tarihli sayısında Sami "Arnavutluğun Âmâli" başlıklı yazısıyle bunlara cevap veriyor:

"Cevabımda hiddet görülmüşse bu hiddet şahsıma aid bir mes'eleden olmayıp vatan-ı hususî ve cinsiyyetimle nazarımda çok mukaddes olan hey'et-i Osmaniyye eczası beynindeki ittifaka muzir olacak bir iftiraya mebni olduğun-

dan erbab-ı insaf nazarında ma'zur görülür ümidindeyim."

Yazar Rusya'nın Avrupa'daki Osmanlı topraklarını kolayca yutabilmek için, bu toprakları küçük hükûmetlere ayırmağa çalıştığını söyledikten sonra şöyle diyor:

"Rusya'nın menfaatı ve tuttuğu politikası, Arnavutluğun bir cüz'ünü, içinde tek tük Bulgarca söyler ba'zı köyler bulunduğunu vesiyle ittihaziyle teşkili sadedinde bulunduğu Bulgaristan hükûmetine ilhak ile, mürur-ı zamanla bu hükûmetin hududunu Adiryatik sevahiline kadar tevsi' ve Ayastafanos Muahedesi haritasından anlaşıldığı üzere Arnavutluğun merkezini bu vechile Bulgarlaştırdıktan sonra, şimalinde kalan parçalarını yani Priştine ve Prizren ve İşkodra'yı Sırbıya ve Karadağ'a ve cenubunda kalan bir parçayı, yani Preveze ve Yanya ve Ergiri sancaklarını muvakkate'n Yunan'a bahş ile, Devlet-i Osmaniyye'nin Rumelindeki bir hısn-ı hasîni makamında olan Arnavutluğu keen lemyükün hükmüne koyup ismini bile coğrafya ve haritadan kaldırmaktır.

"Arnavutların bu günkü telaşları, Rusya'nın bu niyyetinden ileri gelip, kurdun yanaştığını hisseden koyunların telaşına benziyor. Arnavutları, vatanlarının bir hey'et-i müctemiaya cem'iyle tedabir-i dâfia-i serîanın ittihazını Devlet-i metbularından istirham etmeye icbar eden şey –Âlim Efendinin zannettiği gibi– Rusya'nın teşviki değil, belki Rusya'nın bu biçare kavim hakkındaki su-i niyyetidir."

Sami bundan sonra, Arnavutların Osmanlı Devletinden ayrılmayı düşünmediklerini, ama şimdiye dek iş başında bulunmuş olanların, Osmanlı Devletinin genel çıkarını iyi düşünmedikleri gibi, Arnavutların özel çıkarını da düşünmediklerini, gerek vilayetlerin ayrılmasında, gerek her vilayette "lisan-ı mahallî suretiyle bir lisan kabul etmek hususunda" bilmeyerek ve farkında olmayarak İslav ve Yunan entrikalarına hizmet ettiklerini söylüyor.

Terceman-ı Hakikat'in 26 aralık/7 ocak 1878=13 muharrem 1296 tarihli sayısında, Anadolu Sadareti Tezkerecisi Asım imzasıyle bir yazı görülüyor. Asım bu küçük yazısında, daha önceki yazısında gördüğü bir yanlışı düzelttikten sonra, imzasız yazıyı kendisinin yazdığını bildiriyor.

Terceman-ı Hakikat'in 27 aralık/8 ocak 1878 = 14 muharrem 1296 tarihli sayısında "Arnavutların Müsted' ayâtı" başlıklı imzasız bir yazı görülüyor. Bu yazıda :"Arnavutların emeli sırf Arnavutluk fikrinden ziyade Müslümanlık ve bi'l-hassa Osmanlılık gayretinden, lisanla te'mini istikbal için bir çare ve oraların yine Osmanlılık dairesi dahilinde olarak terakkiyyat-ı medeniyyesini te'min için dahi bir suret ta'yin eylemekten ibarettir." denildikten sonra, cemaatler için özel bir yol düşünülmeyerek Osmanlılığı bir bütün olarak görmek gerektiği bildirdikten sonra yazıya şöyle devam ediliyor:

"Bizim emelimiz ortada bir Arnavutluk veya Arabistan ve Kürdistan bulunduğunu ve yahud Arnavut ve Arap ve Kürt ve Türk diye cemaatler sayıldığı halde terakkiyyat ve selâmet-i Osmaniyyeyi hasıl etmek olmayıp, belki yek-pare Osmanlı mülkünde yek-vücud olan Osmanlı halkının terakkiyyat-ı umumiyyesini husule getirmektir ki, Padişahımızın ihsan-kerdesi olan ve hükmünü himayede yine zat-ı şahaneleri cümleden ileride bulunan kanun-ı esasimizin de muktazası budur."

Terceman-ı Hakikat'in 28 aralık/9 ocak 1878=15 muharrem 1296 tarihli sayısında çıkan, "Sami Beye" başlıklı yazısında, Ahmet Mithat, Beyoğlu'nda Rumca çıkan Neologos gazetesinin Sami'ye cevap verdiğini, buna Arnavutlar tarafından yazıldığı söylenen bir "beyanname" çevirisini de eklediğini yazdıktan sonra, Arnavutların emellerinin gösterildiği gibi olmadığına dikkati çekiyor. Ve Sami'den düşüncelerini bildirmesini istiyor.

Sami iki yazı ile bunlara cevap veriyor. Gazetenin 1/13 ocak 1879=19 muharrem 1296 tarihli sayısında çıkan "Arnavutluk" başlıklı yazısıyle Neologos gazetesine verdiği cevapta, Neologos'un, Rumelinde İslavlığa karşı durmak için Osmanlıların, Arnavutların, Yunanlılarla birleşmesini salık verdiğini kaydederek, bunun için önce Arnavutların düşmanlarına karşı koyabilecek güçte bulunmaları gerektiğini, bunun da Arnavutların isteklerini kabul etmekle olabileceğini, daha sonra da, Yunanlıların iddialarından vaz geçip kendilerine verilen topraklarla yetinmelerini, Arnavutları ayırmağa çalışmaktan vazgeçmelerini söylüyor.

Sami, 2/14 ocak 1879=20 muharrem 1296 tarihli sayıda çıkan yazısıyle de Ahmet Mithat'a cevap veriyor. Arnavutların isteklerinin Kanun-ı Esasîye aykırı olmadığını, Arnavutların kendilerine özgü bir kanun istemedikleri gibi, öteki vilayetler ahalisinin nail olmadıkları ve olamayacakları bir imtiyaz da düşünmediklerini açıkladıktan sonra şöyle söylüyor:

"Arnavutlar vatanlarının İslavlık ve Yunanlılık nüfuzu altına girmesiyle ileri de bu iki kuvvetin müddeayâtından kurtarılması için kendi lisanlarının okunup yazılmasına müsaade buyurulmasını istiyorlar. Halbuki Kanun-ı Esasîde akvam ve ecnas-ı Osmaniyyeden her birinin kendi lisanını yazıp okumakta serbest olduklarını beyan ediyor."

Sami Arnavutların tehlikede olduğunu, tedbirli davranmak gerekriğini, bir çıbanın merhemle tedavi edilebileceğini, hamama gitmek, vücudu temiz tutmak gibi tedbirlerle tedavi edilemeyeceğini anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyor:

"İşte Arnavutluk devletin böyle bir çıbana uğramış bir uzvudur. O çıban da İslavlık ve Yunanlılık müddeayâtıyle Arnavutların cehil ve fakrıdır. Arnavutlar Rumeli kıt'asında yalnızdırlar. Kendilerini tehdid eden tehlikelerden

kurtarmak için arkalarını Devlet-i metbualarına verip kuvvetli ve sağlam bir halde bulunmağa muhtactırlar. Müslümanlık hukuku, Tuna ve Şarki Rumeli Müslümanlarını kurtarmadığı gibi, Arnavutları da kurtaramaz. Huda-nekerde diğer bir vak'a zuhurunda Avrupa devleti Dobruça ve Rodop Müslümanlarını da feda ettikleri gibi, Arnavutluk Müslümanlarını da, kendilerince tanınmış olan diğer bir kavim ve cinsiyyetin menfaatlerine feda edebilirler."

Sami, Hıristiyan Arnavutların da bu düşüncede olduklarını sözlerine ekliyor.

Himmetü'l-Himam tartışması : Sami, 1885 (H.1302) yıllarında *Himmetü'l-Himam fi Neşri'l-İslâm* adıyle, Afrika'da İslâm dininin yayılıp genişlemesi konusunda bir eser yayınlamıştır. Sami'nin bu konuda Arapça bir eser yazmak gereğini neden duymuş olduğu bilinemez. Belki de Arapça üzerine bir deneme yapmak istemiştir.

O sıralarda Muallim Naci, *Terceman-ı Hakikat*'ten ayrılıp *Saadet* gazetesine geçmiş, bu gazetenin edebiyat bölümünü yönetmeğe başlamıştır. *Saadet* gazetesinin 1885 (19 kasım 1301) tarihli sayısında "Ayne'n Varaka" başlıklı bir yazı görülür. Bu fıkranın yazarı "*Eş-Selâm* ceridesi muharriri Necib Nadir", yarım sütün tutan küçük yazısında Naci'yi övdükten sonra, batı kültürüyle yetişenlere "erbab-ı tefernüc" diyerek, yazısını şöyle bitiriyor:

"Zaman-ı hazıra değin hâlâ kavaid-i Türkiyye lâyıkıyle tertib olunamadığından lisan-ı Arabîyi bihakkı'n bilmeden doğru Türkçe yazmak muhâl kabilinden bulunduğu bir emr-i müsellemdir. Zira Arabî bilmek her sayfasında lâekal yirmi otuz yanlış bulunan *Himmetü'l-Himam* risalesini yazmağa benzemediği gibi, te'lif diye teşhir olunan asar-ı müterceme-i muharrefeyi karalarken tercemede her mukabilini bilemediği kelimeyi lisan-ı mütercemü'n minhin ayne'n kelimesini kullanmak da hüner ve ma'rifet değildir."

Muallim Naci, bu yazının altına eklediği cevapta şöyle diyor:

"Gerek tefernüc erbabı ve gerek taassub eshabı, tabiriniz vechile "Türkoğlu Türk" olan Muallimin kavlince ifrat ve tefrit temayülâtından bir türlü azade kalamadıklarından, bu gidişle uyuşamayacaklarına hükmedilmekte olmasına mebni, tarafeynin yekdiğere atfeylemekte oldukları nigâh-ı gazubaneye bîtarafane bakıp tebessümle iktifa etmek meslek-i memduh-ı i'tidale gitmek demek olur."

Şemsettin Sami, *Terceman-ı Hakikat*'e gönderdiği 1885 (23 kasım 1301) tarihli yazıda Necib Nadir'e cevap vererek, batı dillerinin çocuk oyuncağı olduğu, Arapça'nın bunlara benzemediği, Türkçe'nin kuralları olmadığı, Arap dilini iyice bilmeden doğru Türkçe yazılamayacağı iddiası üzerinde duruyor ve Arapçanın fen terimleri bakımından eksik olduğunu söylüyor.

Bu yazı üzerine Abdüllatif adında biri, *Saadet* gazetesine gönderdiği 1885 (25 kasım 1301) tarihli kısa bir yazıda: "Esas-ı maddeye kat'ıyye'n müdahele etmeyerek mücerred ifa-yı farîza maksadıyle Sami Bey'in lisan-ı Arab hakkında ettiği tefevvühata karşı şu birkaç satırı tahrirden çekinmedim" diyerek, Kur'an dili olan Arapçanın kutsallığını ileri sürüyor.

Saadet'in ertesi günkü sayısında "Çarşamba talebesinden bir muhibb-i millet" imzasıyle çıkan bir yazıda, Sami'ye "Behey yadigâr", "Romancı efendi", "Sen romanlarının beher kıt'asından beşer altışar kuruş para alıyorsun, işine bak" gibi sözlerle saldırılıyor.

Gazetenin 27 kasım tarihli sayısında, Abdullah imzasıyle çıkan "Varaka" başlıklı yazıda, Necib Nadir için : "Aklının idrak ettiği ve etmediği her söze karışıp ba'zı nâmünasib ta'birat isti'mal etmekte olduğunu inkâr edemeyiz." denilmekle birlikte, Sami için de: "Sami Bey'in varaka-i cevabiyyesinde lisan-ı Arabiyyet hakkında isti'mal eylediği

lisan-ı istihfaf-kârane ne kadar calib-i teessüf ise o kadar da nâbeca ve gayr-ı musibdir." cümlesi kullanılıyor.

Bunun üzerine *Terceman-ı Hakikat*'ın 1885 (28 kasım 1301) tarihli sayısında Ahmet Mithat'ın "Meram Anlaşılmıyor" başlıklı bir yazısı çıkıyor. Ahmet Mithat bu yazısında, tartışmaya değinerek Necib Nadir'e çattıktan sonra, sözlerine şöyle devam ediyor:

"Sami Bey lisan-ı Arabî hakkında bihakkı'n fâzılâne tedkikatta bulunması üzerine *Saadet*'e derc olunan iki varakada bîçare Sami tahkirat-ı bîedebaneye uğratılmıştır. Bu tahkiri edenlere sorunuz ki, Arabça bilir mi? Bilseler Sami'yi sîgaya çektirmek gibi rezilâne edebsizlikle bahsetmezler. Vâkıfane bahsederler. Ya Sami Arabça bilmediği için bahiste hata mı ediyor? Buna da kocaman bir heyhat! Sami Arabça te'life muktedir olduğunu son te'lif-i Arabîsiyle göstermiştir. Fakat echelcesine bir taasssub-ı eblehaneden başka bir sermaye-i kelâmları olmayan âdemler için bu suret-i rezilâneden başka bahse imkân bulunmaz ki, başka türlü söz söyleyebilsinler."

"Arab lisanı mukaddes imiş: Neden? Dünya ve ahirette bâis-i necatımız olan Kur'an-ı azîmü'ş-şan o lisanda nâzil olduğu için. Pekâlâ! Yalnız güruh-ı cühelâ Müslüman değiller ya? Hep Müslümanız. Hem de gayret-i İslâmiyyemizin anlardan pek çok ziyade olduğunu bi'l-fiil hidmetimizle isbat eden Müslümanlardanız. Geliniz düşünelim bakalım ki, mukaddes olan Arab lisanı mıdır? Yoksa kudsiyyet asıl fürkan-ı akdesde midir? Bunun için dahi teemmül edeceğiz ki, Arab lisanıyle yazılan herşey mukaddes midir? Yok! "

Ertesi günü, *Terceman-ı Hakikat*'ın 29 kasım 1301 tarihli sayısında Necib Nadir'in "Saadetlu Ahmet Mithat Efendi Hazretlerine" başlığı altında şu kısa mektubu görülüyor:

"Mademki meram anlaşılmıyor ve mademki her birimiz vatana millete hidmet etmek istediğini iddia ediyor,

gazeteci meslek-i hakikîsinden çıkmamayı iltizam ile şahsiyyata girişmemeyi vadeder ve meram anlatabilecek surette gazetenize yazacağım mukabelelerin dercini kabul buyurursanız yazayım, baki iltizam-ı âdabdır."

Yazının altında Ahmet Mithat şu cevabı veriyor:

"Şahsiyyata girişenler erbab-ı tefernücü icad edenlerdir. *Terceman-ı Hakikat* bizim aleyhimize gelecek evrak için bile ibtida-yı teessüsünden beri açıktır, sonuna kadar da açık bulunacaktır."

"Eğer vatana millete hidmet arzunuz ciddî ise biraz sabrediniz de gelecek pazartesinden bed' (ile) bir "Tarih-i Teceddüdat-ı Lisaniyye ve Edebiyye" neşrine başlanacaktır. Anı görünüz. Bahis anladığınız gibi dünkü bahis değildir. On beş seneliktir. Şimdiye kadar suret-i cereyanını öğrenerek gereği gibi vukuf hasıl eyledikten sonra, efkârınız ne ise yazınız. Baki, harekâtınızda hürriyyet!"

Bu yazının altında, Şemsettin Sami'nin "Muharrir Efendi Hazretleri" başlığı altında uzunca bir mektubu çıkıyor. Sami şu satırlarla yazısına başlamaktadır.

"Dünya da iki şey vardır ki onlarla uğraşmak nafile yere yorulmak demektir. Bunlardan biri bedâheti isbata çalışmak, ve diğeri söz anlamaz âdeme söz anlatacağım diye çene yormak hususlarıdır."

"*Saadet* gazetesine Necib Nadir imzasıyle bir varaka derc ettirilerek bunda mükemmel Arabî bilinmedikçe Türkçe yazmak mümkin değildir ve Avrupa lisanları Lisan-ı Arabîye nisbete'n çocuk oyuncağıdır. Ve mubalâga enva'-ı belâgatın en makbulüdür gibi, hakikate mugayir ve namus-ı millîmizi muhil birtakım türrühat sırasında, asar-ı âcizanemin birine de bilâ-sebeb bigayr-ı hakkı'n ta'riz edilmiş olduğundan, beyan-ı hakikat zımnında mu'teber ve terakki-perver gazetenize bir makale yazmıştım ki, geçen cumartesi günkü nüshanıza dercine lûtuf buyurmuşdunuz."

Sami bu satırlardan sonra, *Saadet* gazetesinin birtakım sahte varakalar tertipleyip yayınlamayı huy edindiğini yazarak gazetenin bu meseleğine çatıyor, bu gibi hezeyanlara cevap vermenin gereksiz olduğunu söyledikten sonra, şu satırları ekliyor: "...taassub perdesi altında nefsaniyyet-i hasudanelerini ızhar eden yadigârların sükûtumu adem-i tenezzülüme vermeyip aciz ve ilzamıma vererek, birkaç akşam bezm- hanelerinde kemal-i tefahhurla idare-i akdah edeceklerini bildiğimden, birkaç söz söylemeye mecbur oldum."

Sami bundan sonra, *Saadet* hazetesinde yazıları çıkan Abdüllatif ile ötekini hırpalıyor ve "Lisanların dini yoktur. Ancak bir lisanla mütekellim olan halk ne dinle mütedeyyin iseler o lisan dahi o dine nisbetle yad olunmak âdet olmuştur. Meselâ lisan-ı mâder-zadımız ve nân-ı ni'metiyle perverde olduğumuz devlet-i metbua-i mufahhamamızın lisan-ı resmîsi olan lisan-ı Türkî ile mütekellim bulunan akvam-ı Türkiyye..." dedikten sonra, Arap dilinin kutsallığını onbeş yıl önce yazdığı bir yazıda da belirtmiş olduğunu söylüyor. Arabçanın fen terimlerindeki yetersizliğini tekrarlayarak, Fransızca birkaç terim sayıyor. Bunların Arapçalarının bulunmasını istiyor.

Sami, medreselerimizde okunan Arabînin hiç bir işe yaramadığını söyledikten sonra yazısına şöyle devam ediyor:

"Bir de medreseli efendi kıyas-ı nefs buyurarak, bizim yuvarlattığımız lokmaları sayıyor. Cenab-ı Hakk'a bin kere hamdolsun, Arapların sadakasından mütehassıl lokmalar yutmuyoruz. Suriye'de, Hicaz'da cerrarlık de etmedik. Biz mücerred padişahımızın ve devletimizin sayesinde ve kendi sa'yimizin semeresiyle geçiniyoruz. Fakat kendisi medresede yuvarlattığı fodlaların Hacı Babaların sadakası olmayıp bir Türk devletinin sadakası olduğunu bilmeli de bu hey'et-i celileyi tahkir ve istihfafa cür'et gibi bir

küfran-ı ni'mette bulunmamalı idi. Bilmeli idi ki, yedi sekiz yüz seneden beri İslâmı himaye ile fîsebili'llah ictihad eden Arablar olmayıp o beğenmediği Türklerle, onlara mülhak ve tâbi' akvamdır. Arabların ekserisi ise o vakitden beri Osmanlı mücahidlerine hâşâ "Nasrânî" demek ve huccacı soyup cehalet-i bedeviyyelerinde sebat etmekten başka bir şey yapmıyorlar."

"Lisan-ı Arabînin kitablarda fasih ve tekellümde bozulmuş olduğunu beyan edişimiz dahi hiddeti mucib olmuş. Arabî bozulmamış ve bozulmayacakmış. Arabî'nin bu derece taraf-darı olan bu zat, Mısır, Şam, Trablus gibi bir Arab memleketlerine gitmek külfetini ihtiyar edemedi ise, Tahtakale'ye kadar gitmek zahmetine de mi katlanmadı."

Görülüyor ki, Sami *Saadet* gazetesinde çıkan yazıların Naci tarafından yazıldığını, ya da yazdırıldığını sanmaktadır. Ahmet Mithat da bu kanıdadır. Bu yazıda asıl dikkati çeken bir nokta da, Sami'nin Türk dilinden bahsederken "lisan-ı mâder-zadımız" demesidir.

Saadet gazetesinin 1 aralık 1301 tarihli sayısında "Sami Bey'de saf-derunluk, yahud mütehevvirde perde-bîrunluk" başlığı altında gazetenin bir cevabı görülüyor. Bu yazıda, Sami'nin *Saadet* gazetesi için söyledikleri reddedilmekte ve Sami hakkında alaylı bir dil kullanılmaktadır. Bu imzasız yazıyı Naci'nin yazdığına şüphe yoktur.

Bu yazının altında "Hakkı imzasıyle vârid olan varakanın aynıdır" başlıklı bir yazı daha görülüyor. Bu yazıda, Sami ile Ahmet Mithat'ın sözleri arasında çelişme bulunduğu söylendikten sonra Sami'ye çatılıyor[1]. Yazının sonunda "bakiyyesi yarın" denildiği halde arkası çıkmıyor.

[1] Bu yazının bir yerinde, bahsimizle ilgili olmayan şöyle bir haber geçiyor: "Bu lisan mubahasesine bundan on sekiz sene evvel tagyir-i hat ve imlâdan başlanılmış idi ki, mubahislerden bir güruh, hat ve imlânın lüzumı-ı tagyirinde israr edip muhasımları anları red ve cerh etmiş idi. Tagyir-i hat ve imlâdaki mazarrat birkaç kişiden başka amme-i nâsın ma'lûmu olduğundan, o müddeîler bu davalarından bi'z-zarure feragat eyleyüp sükûta mecbur olmuşlar idi. Tâ ki

Hangi-Hangı Tartışması: Şemsettin Sami, yazılarında "hangi" kelimesi yerine "hangı" yı kullanmaktadır. *İkdam* gazetesinde "Ansiklopedi yahud Muhitü'l-Maarif" başlığı aldında, Ahmet Cevdet'in yayınlamak istediği *Muhiti'l Maarif*'e hazırlık olmak üzere imzasız yazılar çıkmaktadır. Bu yazıların sahibi Emrullah Efendi'dir. Emrullah Efendi *İkdam*'ın 24 temmuz 1314 tarihli sayısında çıkan "Ulûm-ı Lisaniyye" başlıklı yazısında, Türkçe imlâ kurallarına değindikten sonra şöyle diyor:

"Bu kaideye nazara'n daima kullandığımız "hāngi" kelimesini "ḥāngı" suretinde yazmak icabedecektir. Çünkü burada birinci harf "h" değil "ḥ" dır. İmlâmızdaki ıttıradsızlığa bakınız ki bu kelimeyi bir vakit "ḳanġı" yazarlar idi. Zahir Öyle telâffuz ederler imiş. Şimdi de öyle yazanlar var a. Hele Cevdet Paşa merhumun o kadar ilm ü faziletiyle beraber o imlâ-yı kadîmi o kadar musirrane iltizam edişi hakikate'n garib bir muhafaza -kârlıktır. Fakat zamanımızda o kelimenin daha garib bir imlâsı görülüyor. Görülüyor değil, garibane bir tavır ile gözlere çarpıyor. "Ḳanġı-" yı iltizamda hiç olmazsa bir sebeb gösterilebilir, kadîme riayet gibi bir kaidenin himayesine güvenilir. Fakat zamanımızın en büyük bir muharriri, bir üstadı "ḥāngı" imlasını ne ile müdafaa edebilecek? İştikaka aslına riayet ise asar-ı kadîmede "ḳanġı" çok ama "ḥāngı" var mı bilemiyoruz. Telâffuza riayet ise bu da değil. Çünkü mi'yar-ı fasahat olmak lâzım gelen İstanbul dilinde "ḥāngi" lâfzının öyle bir garib telâffuzunu kimse işitmemiştir. İstanbul'da değil, Konya'da, Yanya'da da işitilmemiştir.

Sami, *Sabah* gazetesinin 10 ağustos 1314 tarihli sayısında çıkan "Lisan-ı Edebîmizin İntihabı" başlıklı yazısında

bundan üç sene evvel, ismi lâzım değil, bir zat zuhur eyleyip hat ve imlâmızın Ermenice'ye tahvili fikrini her nasılsa meydana koymuş ise de, bi'l-âhıra ol dahi suret-i müessirede (bir kelime eksik) uğrayarak hayli nedamet çekmiş idi." Önemli olan bu iddia ayrıca incelenmeye değer.

edebî dilimizin nasıl olması gereğini incelerken şu soruları soruyor: Edebî dilimiz hakkında karar verirken, uzaklarda bulunan Türk kardaşlarımızdan ayrılıp da yalnız kendimize özgü edebî bir dil mi kabul edeceğiz?" Sonra şunları söylüyor: "Türkçenin tahriri dahi öyle iki üç asırlık birşey değildir. Huruf-ı Arabiyye ile yazılmadan evvel süryancadan me'huz Uygur hattıyle ve ondan evvel kendine mahsus diğer bir hatla yazılıdır. Uygur hattıyle yazılmış bin beşyüz senelik ve daha kadim Türkçe asar vardır; bulunmuş, meydana konmuştur." Yazının sonlarına doğru "hangi-kangı" kelimelerine geçerek şu cevabı veriyor:

"Ma'lûmdur ki elsine-i Turaniyyenin müşterek bir kaide-i umumiyyesi vardır ki, o da ahenge riayet kaidesidir. Bu lisanların cümlesinde huruf-ı sadaiyye hafif ve sakil olarak iki takıma munkasim oldukları gibi, ba'zı huruf-ı gayr-ı sadaiyyenin de hafif ve sakilleri vardır.

"Meselâ "k" sakil, "kâf-ı Arabî" onun hafifi ve "g" sakil, "kâf-ı Farisî" onun hafifidir. Elsine-i Turanî'de ve bi'l-hassa Türkçe'de hecalarının biri sakil biri hafif olamyıp, ya cümlesi sakil veya cümlesi hafif olur. Ve kelimelerin âhırına ilave olan edatlar dahi kelimenin hafif veya sakil hecalardan mürekkeb olduğuna göre tahallüf eder."

"Bu kabilden olarak "ḳangı" kelimesi "k" ve "g" gibi iki sakil harf ve yazılmayıp telâffuz olunan "a" ve "ı" gibi iki sakil harf-ı sadadan ve'l-hasıl iki sakil hecadan mürekkeb bir kelime iken, elifine dokunulmaksızın ve belki meydana çıkarılarak "ḳ" "ḫ" ve "ġ" "g" ye tahvil edilerek "hāngi" gibi lisan-ı Türkîye ve hiç bir lisan-ı Turanîye giremeyecek bir u'cube vücuda getirilmiştir. Eğer elifi de kaldırıp, "hengi" yazaydılar, belki tecviz olunurdu. Lâkin "a" baki olunca, aheng kaidesince "ı" dahi sakil okunacak ve sakil harekelerle "g" imtizaç etmeyip mutlaka "ġ" olacaktır. Eğer "ḳ" yı eski halinde okumak istemez isek kaide-i umumiyyesine tevfika'n "ḫ" ye tebdil edebiliriz, o halde "ḳangı"

yerine "ḫāngı" yazıp İstanbul şivesine tekarrub etmiş oluruz, yoksa "hāngi" yazıp da yalnız Türkçenin değil, bütün elsine-i Turanînin tabi oldukları aheng-i umumî kaidesini berbad etmek üdebanın asıl muvazzaf oldukları vazifeyi bilmemek demektir. Zira üdebanın vazifesi lisanı bozulmaktan vikaye etmektir. Yoksa avamın tekellümdeki her galatını tesdik etmek lâzım gelse, o vakit edebiyyat kitablarıyle kütübhaneler doldurmak icabetmeyip, herkes yalan yanlış nasıl söylerse öyle yazabilir. Arabî kelimelerin aslına riayet edip meşhur'u menşur yazmadığımız halde Türkiyyü'l-asıl olan kelimelerin kaide-i asliyye ve umumiyyesine riayet etmeyelim ? Mademki şu hangi kelimesinde sakil olduğuna şübhe edilmeyen bir "a" vardır, "ı" dahi bi't-tabı' sakil okunacak ve o halde bu kelimeye ne "h" ve ne de "g" girebilecektir. Çünkü bunların ikisi de huruf-ı hafifedendir. "ḳ" nın ise "ḫ" ya tahvilî mer'î kaidedir. "Akşam ve ahşam" "yoksa ve yohsa" denilir. Ha-i mühmele ile "ḥangi" yazmaktan ise hiç bahsedemeyiz. Çünkü "s̱", "ḥ", "ẕ", "ż", "ẓ", "'a" harleri sırf Arabîye mahsus olup, Türkçe veya Farisî ve ecnebî bir kelimenin "ḥ" ile yazılması abestir, ve ebedî yazılmamıştır."

Emrullah Efendi, *İkdam* gazetesinin 17 ağustos 1314 tarihli sayısında çıkan "Fâzıl-ı Şehir Sami Beyefendi Hazretlerine" başlıklı yazısında buna şöyle cevap veriyor:

"Mizac-ı selimin bir insiyak-ı tabiîsi ile Türkçemizde sakil hecaların yine sakiller ile hafif hecaların da hafifler ile imtizacı mu'tena bir kaide-i aheng tahtında cereyan eder, buna şübhe yok, hecaların usul-i terkib ve te'lifi bunu isbat eder. Ancak bu kaidenin teşkil-i kelimata tatbikı öyle hususiyyetler icab ediyor ki, bu babda mutlak bir surette lisanımızda sakil bir hecanın hafif bir heca ile tertib edilmiş hey'eti yoktur demek, hanun-ı ahengin tatbikat-ı lâfziyyesinde kasr-ı tedkikata delâlet eder. Bugün Türkçemizi, Türkî-i edebîmizi, memleketimizin uleması, üdebası alc'l-

umum erbab-ı dirayeti beyninde mütelâffız ve mütedavil olan Türkçemizi bu haliyle bu hal-i terakkisi ile, beşikte bıraktığı hem-zadlarıyle hem-hal addetmek, Çağatay, Kırkız lisanlarının bin yıllık ahkâm-ı telâffuzlarını, kabil-i ikmal olan nevakısıyle beraber elsine-i medeniyye arasında bir mevki'-ı mümtaza kesb-i ehliyyet eden lisanımıza harfi harfine tatbik eylemek hiçbir surette kabul edilemez. Ma'rifetin, medeniyyetin insanın yalnız ruhu üzerinde değil, cismi üzerinde de te'siri vardır. Madem ki biz ma'rifette, medeniyyette, hükûmette hem-aslımız olan akvam-ı saire-i Turaniyyeye faikız, galibiz, elbette bu günkü lisan-ı edebîmiz de onların lisanlarına faik ve hâkimdir. Cümlesinden mükemmel ve müterakkidir. Bu halde lisanca, telâffuzca, imlâca biz onlara tâbi' olmamalıyız. Onlar bize ittiba' etmelidir. Hal-i müterakki, mazi-i ibtidaiyyeye tebaiyyet edemez. Şimdi Türkçede hecaların te'lif ve terkibine hâkim addedilen kaide-i ahengin suret-i tatbikı tedkik edilecek olursa aheng-i elfaza halel gelmeyerek sizin sakil dediğiniz hecaların hafif hecalar ile imtizac ettiği görülür. Meselâ "nârin" kelime-i Türkiyyesinde "na" heca-yı sakili "rin" heca-yı hafifiyle pek güzel imtizac etmiş. "Bâri birşey söylese idim" cümlesindeki "bâri" kelimesi de böyledir. Yine Türkçede "şeftali" kelimesi "şef", "ta", "li" gibi üç hecadan mürekkebtir. Halbuki görülüyor ki hecaların biri sakil diğer ikisi hafif, bu kelimeyi "şeftelü" diyecek olursak bile yine madem ki "şaftalu" demiyoruz, mutlak bir surette beyan ettiğiniz kaide-i aheng bu kelimelere tatbik edilmiyor. Türkçe "mavi" kelimesi de bu kabildendir. Böyle kelimeler daha da vardır".

Emrullah Efendi, gösterdiği bu örneklerle, kelimelerin söylenişinde her zaman ahenk kuralına uyulmadığını bildiriyor. "Hāngi"yi İstanbul şivesinin yarattığını, "kangı" dan daha "fasih" olduğu sonucuna varıyor.

Sami, *Sabah* gazetesinin 24 ağustos 1314 tarihli sayısında çıkan "İzah-ı Meram" başlıklı yazısında, İstanbul Türk-

çesinin edebî dil olmaya lâyık olduğunu kabul etmekle birlikte, fazla incelmiş bulunduğunu, edebî dilimizi seçmekte yalnız İstanbulluların kararı yetmeyeceğini söyledikten sonra şöyle diyor:

"Ben isterim ki yazacağımızı Kâşgarlı, Taşkentli, Kırımlı, Tebrizli de anlasın. Onların yazdığını da biz anlayalım. Siz istersiniz ki yazdığınızı İzmitli anlamasın. Ve siz onun sözünü anlamayasınız."

Daha sonunda da söyle söylüyor:

"Ne Arabız, ne Acemiz, Türkoğlu Türküz; Ve kâffe-i Türklerle hem-cins ve hem zebanız." Daha sonra yine ahenk kurallarında israr edip İstanbul Türkçesi hakkında şu yargıya varıyor: "İstanbul Türkçesi zariftir, lâtiftir. Lâkin söz beynimizde, pek o kadar fasih ve doğru değildir."

Emrullah Efendi, *İkdam* gazetesini 7 eylül 1314 tarihli sayısında çıkan "Tebyin-i Garaz" başlıklı yazısında, ortaya attığı "nârin, bâri, şeftali, mavi" gibi kelimelerin üzerinde durarak eski söylediklerini tekrarlıyor.

Ahmet Mithat, *Tercemân-ı Hakikat* gazetesinin 10 eylül 1314 tarihli sayısında çıakan"İmlâ Meselesi" başlıklı yazısında : "kangı" suretinde yazılan kelimeyi "hangi"ye ilk tahvil eden ben oldum." diyerek Sami'yi destekliyor.

Ebüzziya Tevfik, Ahmet Mithat'ın bu yazısını *Mecmua-i Ebüzziya*'ya alarak (sayı 77), yazının sonuna eklediği "İlave-i Tâbi" başlığı altındaki fıkrada şu düşüncesini kaydediyor: "Meselâ biz bundan otuz sene evvele gelinceye kadar "ahşam", "yohsa", "kani ve kangı" suretinde yazılan kelimeleri "akşam, yoksa, hani ve hangi", yani söylendikleri gibi yazmağa başlamıştık. Bu tagyiratımız ise göze batmamış ve bi'l-akis kabul-i ammeye mazhar olmuştu."

Sami, *Sabah* gazetesinin 14 eylül 1314 tarihli sayısında çıkan "Isbat-ı Müsbet" başlıklı yazısında, yine "hangi- hangı" kelimelerine değindikten sonra "mavi, bâri" kelimelerinin

Arapça, "şeftali" kelimesinin Farsça olduğunda israr ediyor. Yazısının sonlarına doğru şöyle diyor:

"Edebiyyat-ı hazıramıza, kullandığımız lisan-ı edebîye mükemmel nazarıyle bakmak ve bu babda avamın şive-i telâffuzuna tamamı tamamına pey-revlik etmekten başka edilecek bir hidmet olmadığına inanmak ve hodbinlik ederek, Çağatayca, Kırkızca vesair Türkçelere nazar-ı hakaretle bakıp da bizim Türkçeyi o zümreden saymayı bais-i zillet ve hakaret addetmek hususlarında "İkdam muharririyle hem-fikir olamayacağız."

Sami, sonunda Necip Asım'la Velet Çelebi'nin de bahse karışmalarını istiyor.

İkdam gazetesinin 18 eylül 1314 tarihli sayısında "Mebahis-i Lisaniyye, *İkdam*'ın ulum-ı lisaniye muharrir-i fazılına, kangıya dair" başlıklı imzasız bir yazı görülmektedir. Bu yazıda: "Dil kangıyı hangi, kaniyi hani yapıyor" denilmekte, bununla birlikte *Kamusu'l-A'lâm*'dan ötürü Sami övülmektedir.

Bu sıralarda iki kişinin daha bahse karıştığı görülüyor. *Terceman-ı Hakikat* gazetesinin 16 eylül 1314 tarihli sayısında Menemenlizade Ethem ve Abdurrahman imzalarıyle "Hangi-Hangı" başlıklı yazıda ahenk kurallarını savunan Şemsettin Sami'ye hak verilmekle birlikte, yazı şu ibareyle son buluyor:

"... Hangı şeklinin fasih olduğunu hatırdan çıkarmamakla beraber, zarafeti aşikâr olan İstanbul telâffuzunu muhafaza etmek maksadıyle hangi yazmayı tercih ederiz".

Emrullah Efendi, *İkdam* gazetesinin 25 eylül 1314 tarihli sayısında çıkan "Son Söz" başlıklı 6 sütun tutan çok uzun yazısı ile, Sami'nin "İsbat-ı Müsbet" yazısını karşılıyor. Sami'nin yukarıya aldığımız parçası üzerinde durarak, kendisinin böyle söylemediğini isbata çalıştıktan sonra, "bâri, nârin, mavi, şeftali" kelimelerinin Türkçe olduğunu söyleyerek "hangi" yerine "hangı" denilemeyeceğini tekrarlıyor.

Sami *Sabah* gazetesinin 5 ekim 1314 tarihli sayısında çıkan "Yine Lisan ve İmlâmız" başlıklı yazısında kendi düşüncelerini "kasr-ı tedkikat" olarak kabul eden Emrullah Efendi'nin verdiği örnekleri "Arabî ve Farisî lisanlarındaki "noksanî-i mutaleatına delil" sayıyor. Bundan sonra "hângi-ḫângı" kelimelerine dönerek, Emrullah Efendi'nin düşüncelerini tekrar eleştiriyor. Daha sonra "Lisanımız Türk lisanıdır" diyerek Çağatayca dediğimiz doğu Türkçesiyle Osmanlı dediğimiz batı Türkçesi üzerinde duruyor. Bugün söylediğimiz Türkçenin yabancı kelimelerle karışmış olduğunu, bunların dilimizi bozduğunu, Türkçeleri bulunan kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını bırakmamızı, gerekirse doğu Türkçesindeki kelimeleri diriltmeye çalışmamızı bir kez daha salık veriyor.

Yazının sonunda 20 yıl önce çıkardığı *Hafta* dergisinde bu düşünceleri ortaya attığı zaman, birçoklarının kendisine saldırarak susturuncaya kadar bağırdıklarını, "Çağatayca ile bizim ne işimiz vardır? Türklerle bizim ne münasebetimiz vardır? Biz Arabız!" diye haykırdıklarını söyledikten sonra sözlerini şöyle bitiriyor:

"Hamdolsun o vakitten beri zaman efkârı çok değiştirdi. O vakit namını bile işitmek istemediğimiz Çağataycayı ve Uygurcayı bugün sermaye-i iştigal ittihaz etmiş Necip Asım Bey gibi mütehassısın-i ulemamız, elsine-i Turaniyye ile uğraşır lisaniyyunumuz vardır. *İkdam*'daki muaraza, efkâr-ı atîkanın bakıyyesi eseridir. Eminiz ki zaman ve lisanımızın ahval-i maziyye ve asliyyesi hakkında edilecek tedkikat ve bu sayede meydana çıkarılacak hakayık âkıbet onları da kandıracaktır; ve belki bir gün bizim yerimizde olanlar bu maksad-ı mukaddesi iltizam edeceklerdir."

Sabah gazetesinin 14 ekim 1314 tarihli sayısında, Necip Asım'ın, "Saadetlu Ş. Sami Beyefendi Hazretlerine, Ma'lûmu İ'lâm" başlıklı bir yazısı görülüyor. Necip Asım, Sami'nin yazılarını dikkatle izlediğini ve bu konudaki dü-

şüncesini *Ma'rifet*'in 19 ağustos tarihli sayısında çıkan bir yazı ile bildirdiğini söyledikten sonra, Türkçenin ahenk kurallarından söz ederek şu yargıya varıyor:

"Hangi esas itibariyle hiç bir vakitte doğru olamaz. Çünkü asıl Türkçede "h" yoktur. Müsaade-i nihriranelerine magrure'n "ḫāngı"yı da münasib göremiyorum. Çünkü birçok kelimelerin "ḫ" larını "k" ya tebdil etmişiz. Bu suretle ona muhalefet edilmiş olur. Bendenize kalırsa aslını muhafaza etmeli, 'kangı' yazmalıdır".

Emrullah Efendi'nin *İkdam* gazetesinin 15 ekim 1314 tarihli sayısında "Birkaç Söz Daha" ve 20 ekim 1314 tarihli sayısında "Lisanî-i Şehir Necip Asım Efendi'ye" başlıklı birer yazısı çıkıyor. Emrullah Efendi bu yazılarında Sami ile Necip Asım'ın düşüncelerini karşılıyor.

Daha sonra, *İkdam* gazetesinin 21 ekim 1314 tarihli sayısında Velet Çelebi'nin Bahaî imzasıyle yazdığı "Aheng-i Tedricî" başlıklı bir yazısı görülüyor. Velet Çelebi, birçok kelimeleri sıralarken Sami Bey'le Emrullah Efendi'nin yazılarında geçen "bâri, mavi, nârin, şeftali" kelimelerini birer birer ele aldığı gibi, "hangi" kelimesi üzerinde de duruyor ve şu açıklamada bulunuyor.

"Hangi" de bizim şubeden değildir. Türkmencede "kankı"dır ki, tam aheng-i tedriciye muvafıktır. Çağataycası "kaysı"dır. Azerbaycancası "hansi"dir, "hansı"da derler, Türkmencenin "kande, kani, kandan" gibi istifhamlarını Azebaycanlılar "harde, hani, handen, handan" derler. İhtimal ki bu "hangi, bize Azerbaycan şubesinden gelmiştir."

Sabah gazetesinin 26 ekim 1314 tarihli sayısında Sami'nin "Hall-i Mes'ele" başlıklı son bir yazısı çıkıyor. Sami bu yazısında düşüncelerini yeniden savunduktan sonra Necip Asım'la Velet Çelebi'nin yazılarına değinerek şöyle söylüyor:

"Vâkıa ḫāngı imlasını takdir etmediler, lâkin hangi imlasının da kaide-i esasiyye-i lisana ve Türkçemizin fesa-

hatına mugayir ve binae'n aleyh galat olduğunu da beyan ettiler. Bize bu kâfidir."

Emrullah Efendi'nin bundan sonra iki yazısı daha görülüyor. *İkdam*'ın 30 ekim 1314 tarihli sayısında "Fasl-ı Dava" ve 13 kasım 1314 tarihli sayısında çıkan "Ülûm-ı Lisaniyye" başlıklarını taşıyan bu yazılarda yine Sami'ye çatmaktadır [1].

Mefharî, *Tarik* gazetesinin 25 kasım 1314 tarihli sayısında çıkan "İmlâ yahud Resm-i Hat 3" başlıklı yazısında, "kangı ve hangi" kelimelerine değinerek şöyle diyor: "Kangı hangi olmuştur. Farzedelim ki olmamalı idi. Ne çare ki olmuş. Hal-i sâbıkına iade etmek de kimsenin elinde değildir."

Eski ve yeni edebiyat tartışması : Sami 1880'de *Hafta* dergisinde Türk dili üzerine yazdığı ilk yazıdan sonra, fırsat düştükçe Türk dilinin çeşitli sorunlarını ele almış, Arapça ve Farsça'nın gereğini kabul etmekle birlikte, Türkçenin bu dillerin baskısından kurtularak bağımsızlığına kavuşmasını savunmuştur. Ayrıca 1898 (R. 1314) yıllarında ve daha sonraları *Sabah* gazetesinde yayınladığı yazılarla edebiyat-ı cedide'yi tutmuş, her bakımdan gençlere destek olmuştur.

Sami'nin Arap dili hakkında yazdıkları belirli çevrelerde hoş karşılanmadığı, hatta zaman zaman saldırılara uğradığı gibi, "Dekadanlar" diye küçümsenip alay edilen gençlere arka olması da, eski edebiyata bağlı olanları öfkelendiriyordu.

Zamanın gençlerinden, eski yolda gazeller yazan İbn-i Rıf'at Samih ile Sami arasındaki tartışmaların konusu da budur.

---

[1] Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Sami'nin Ebüzziya ile de "hangi-hangı" kelimeleri üzerine bir tartışması olduğunu, Hüseyin Cahit'in onu savunduğunu söylüyorsa da (bkz. *Şemsettin Sami*, s. 22) ben böyle bir tartışmaya rastlamadım.

Sami, *Sabah* gazetesinin 26 kasım 1314 tarihli sayısında çıkan "Şiir ve Edebiyyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz" başlıklı yazısında, eski edebiyatımızın kusurlarını belirterek divan şiirini kınıyor: "Fatin tezkiresini gözden geçiren şiir okumağa "tevbe-kâr" olur. Nesirde Şakir, Subhi, Sami gibi vak'a-nüvislerin tarihleri bir "nümune-i tedennîdir." diyor. Buna karşılık yeni şairleri övüyor ve sonunda dillerinin Arapça ve Farsça gereksiz kelime ve tamlamalarla yüklü olduğunu söyleyerek, edebî dilin sadeleştirilmesini diliyor.

Samih, *İkdam* gazetesinin 29 kasım 1314 tarihli sayısında çıkan "Vakayi'-i Edebiyye" başlıklı yazısında Tevfik Fikret'e çattıktan sonra, Sami'nin bu düşüncelerine cevap vererek, bu şiirlerin tasavvuf neşvesiyle kaleme alındığını, mutasavvıf şairler arasında Mevlânâ gibi, İbnü Fârız gibi büyük şairler bulunduğunu, Sami'nin edebiyatta muhafaza-ı milliyyet taraf-darı olan gençler aleyhinde gizli gizli hücumlar" ettiğini, bu yazısıyle de yenileri savunduğunu, Servet-i Fünuncuların batıyı taklit ederek "edebiyyat-ı milliyye"mizi tarumar ettiklerini söylüyor.

Sami, *Sabah* gazetesinin 9 aralık 1314 tarihli sayısında çıkan "Şiir ve Edebiyyat-ı Cedidemiz" başlıklı yazısında buna cevap vermektedir. Sami yazısına şöyle başlıyor:

"Lisan ve edebiyyatımız hakkında âcizane ba'zı mutaleatı havi bir sıra makalelere bed' ettiğim vakit, lisanımızın islâhına ve daha doğrusu uğradığı fesaddan tahlisiyle bundan sonra dahi bozulmaktan vikaye olunmağa olan eşedd-i ihtiyacını düşünerek, bu mes'elenin bizce pek büyük ehemmiyyeti olduğunu beyan ve edebiyyat-ı milliyyemizde kudret ve kuvveti müsellem olan erbab-ı kalemi bu mubahasata davet etmiştim."

Sami, "Şiir ve Edebiyyatımızdaki Teceddüd-i Ahîrimiz" başlıklı yazısı üzerine, geçen hafta lehte ve aleyhte birkaç yazı çıktığını, bunlardan Hüseyin Cahit'in yazısıyle Ahmet

Mithat'ın yazısını anarak bunların kendisini desteklediğini söyledikten sonra, Ahmet Mithat'ın "Dekadanlar" yazısına değinerek, bu yazının bütün gençlere değil, Fransızcadan çevrilmiş yersiz deyimleri kullananlara ait olduğunu söylüyor.

Bundan sonra, Samih'in *İkdam*'da çıkan yazısına değinerek şöyle devam ediyor:

"Ma'lûmdur ki millet demek din demektir[1]. Hattâ ilm-i hallerimizde bile din ile millet bir olduğu beyan olunuyor. Bu halde milliyyet demek diyanet demek iktiza ediyor. Edebiyyatta muhafaza-i milliyyet demek ne demektir? Böyle mübhem ta'birat kullanmaktan ise, maksad açık söylense, daha iyi olmaz mı?"

"Sahib-i varaka elbette Osmanlı milliyyeti veya Türk milliyyeti ta'birlerini tecviz edenlerden değildir; kavmiyyet ve cinsiyyet başkadır; milliyyet başka. Bizim hakkımızda milliyyet denilince, elbette İslâm denilmek isteniyor. Eş'ar-ı kadîmemizin mey ve meyhaneleri mi, pîr-i muganları mı, mugbeçeleri mi, hangı mebnâ aleyhleri âdab-ı İslâmiyyeye mutabıktır, da yeni eş'arda o mutabakat bulunmuyor? Edebiyyatta muhafaza-i milliyyet taraf-darı olan gençler, her kimler ise, şiirin yeni tarzıyle, sade ve mani-dar ifadesiyle, yeni usule uygun vezin ve kafiyesiyle milliyyetlerini niçin muhafaza edemiyorlar? Muhafaza-i milliyyet lisanımızın şive ve suret-i telâffuzuna aslâ uymayan ve Farisîye mahsus olan - o ma'hud vezinlerin muhafazasına mı, yoksa mey ve meykededen ve pîr-i mugan ve mugbeçelerden ayrılmamaya mı merbut ve muallaktır."

[1] Arapça ve Osmanlıca sözlüklerde "millet", "din ve şeriat" kelimeleriyle tanımlanmıştır. Hatta Naci ve Salahî sözlüklerinde: "Bizce din ve millet birdir" denildikten sonra "nation kelimesi karşılığında millet ve ümmet kelimelerini kullanmak doğru olmaz." kaydı da bulunmaktadır. Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*'de "millet" kelimesini böyle tanımlıyor. Vefik Paşa bu kelimeyi hiç anmıyor. Daha sonraları Muallim Cudi ve Hüseyin Kâzım "millet" i, "din ve şeriat" diye tanımlamakla birlikte, "nation" karşılığında da kullanıyorlar.

"Rıf'atzade veya İbnü'r-Rıf'a Samih Beyefendi, edebiyyat-ı cedideyi milliyyet namına red ve cerha çalışacağına, kendisinin bu edebiyyattan haz etmediğini, ve edebiyyat-ı kadîme asarını tercih ettiğini beyan edeydi, kimsenin diyeceği olmazdı; zira herkes fikir ve mesleğinde hürdür."

"Bizim eskiden beri sırf Türkçe şiir ve edebiyyatımız yoktur, yahud var idi de kaybolmuştur. Anadolu'da birtakım Köroğlu hikâyeleri, şarkılar, masallar vardır. Onları eskiden ıslâha ve edebiyyat kisvesine bürümeğe hidmet etmiş olaydık, belki mürur-ı zamanla şimdiye kadar kendimize mahsus şiir ve edebiyyatımız olurdu".

"Sahib-i varaka asar-ı cedideyi okumadığıma ve okudumsa anlamadığıma, ve asar-ı kadîme hakkındaki mutaleatımda dahi noksan ve hatalarım olup olanları da Mefharî Beyefendi ikmal etmiş olmasıyle, edebiyyat-ı kadîmeden dahi bîgâne olduğuma hükmediyor. Bendeniz sair meşagıl-i ciddiyye ile meşgul bulunduğumdan, ve kudema-yı şuaramızın bir kütübhane dolusu mıkdarında olsa, yine mealleri bir incir çekirdeğine sığan divanlarını okumaktan da telezzüz etmediğimden, daima onların mutaleasıyle meşgul olmadığım gibi, yeni şuara ve üdebamızın asarını da pek ziyade tetebbu' etmiş değil isem de, her iki takımdan da birer mıkdar okudum".

Görüldüğü gibi, düşüncelerini sağlam esaslara oturtabilen Sami, "millet ve milliyyet" kelimelerinde eski anlayışa uymakla, kendisini karşılayanın eline bir silah vermiş oluyor.

Ayrıca "İbn-i Rıf'at" tamlamasına takılmakla da konuyu aşmış, gereksiz bir tartışmaya girişmiş oluyor.

Samih, *İkdam* gazetesinin 27 aralık 1314 tarihli sayısında çıkan "Dekadanlar ve Te'kid-i Muahazat" başlıklı yazısında, yenilerin "havf-ı mâi" gibi tamlamalarına takıldıktan sonra şöyle diyor: "Sami Bey yeni edebiyyat-ı cedideyi müdafaadan feragat buyurduklarını söyleyinceye kadar bahiste devam edeceğiz."

Sami, *Sabah* gazetesinin 11 ocak 1314 tarihli sayısında çıkan "Redd-i İ'tiraz" başlıklı yazısıyle cevap veriyor. Yazıda şu cümleler dikkati çekiyor:

"Gerek İbnü'r-Rıf'a (burada Sami parantez içinde İbn-i Rıf'at tamlamasının yanlış olduğunu söylüyor) ve gerek *Müdafaa*[1] ünvanlı risalenin sahibi Süleyman Faik Efendi bir siper-i taassub altından ok atıyorlar."

"Millet kelimesnin ma'na-yı sahih ve hakikîsini şimdiye kadar Arabî ile adem-i tevaggulünden dolayı öğrenememiş; ve lisan-ı avamda millet kelimesinin ümmet ve ümmet ta'birinin millet manasında kullanılıp galat-ı meşhur olduğuna ve tashihi lüzumuna dair vaktiyle üdebamız miyanında dûr u dıraz mübahaseler cereyan ettiğini olsun işitmemiş de bize Eşref Paşa'nın bu kelimeyi galat-ı meşhur olan ma'na-yı âmiyanesiyle isti'mal etmiş olduğunu delil makamında göstermek istiyor."

"Ragbet-i umumiyyeye adam-i mazhariyyetinden dolayı neşredemediğim bir mufassal kavaid-i Arabiyye'm ve diğer birkaç kitabım da vardır. Ahîre'n *Kamus-ı Arabî* neşrine dahi ibtidar edip....."

Samih, *İkdam* gazetesinin 14 ocak 1314 tarihli sayısında çıkan "Miharrir-i Şehir-i Ruşen-zamir Şemsettin Sami Beyefendi Hazretlerine" başlıklı yazısında Sami'ye şiddetle çatıyor:

"Sizi en ziyada ıgzab eden, daha doğrusu aleyhimde serâ-pâ mücessem bir lehîb-i ta'riz u tehekküm haline getiren sebeb-i mücbirin neden ibaret bulunduğunu pekâlâ anlıyorum. Zat-ı âliniz vaktiyle fikrinizden daha perişan olan üslûb-ı ifadenizle öteden beri ba'zı kitablar terceme buyurmuş idiniz, bu sayede bi't-tabı, az çok nail-i ma'rufiyyet oldunuz, sizi medh ü sitayişe lüzum gören ba'zı zevat arasıra isminizin bâlâsına üstad-ı hakim, muharrir-i şehir tarzında muhteremane ünvanlar ilâvesinde beis görmeyince

[1] Süleyman Faik'in *Müdafaa* risalesini göremedim.

kendinizi hakikate'n tabakat-ı iştiharın nokta-i münteha-i kemalinde farzetmeye çalıştınız. Şimdi bizim gibi gençlerden biri ufak bir sözünüze i'tiraz eder etmez derhal nefsinizde tevehhüm eylediğiniz şan-ı üstaziyyete halel getirildiğine hükmederek bütün kudret-i ifadeniz, bütün galeyan-ı tab'ınız, bütün şiddet-i muhakematınızla bir lücce-i huruşan-ı tehevvür halinde köpürüyorsunuz. Şu haliniz hakikate'n seza-var-ı teessüfdür."

"Zat-ı âliniz evvelce mey'den, mugbeçe'den, pîr-i mugan'dan bahis olan şiirlerin kâmile'n, evet hiç bir kayd-ı istisnaîye merbut olmaksızın âdab-ı İslâmiyyeye mugayir olduğunu söylemiş idiniz. Bendeniz de o zaman bunların içinde Hazret-i Mevlânâ gibi, İbnü Fârız gibi ba'zı peygamber-sîretan-ı ırfanın asarı da mevcud olduğunu, binae'n-aleyh bütün eş'ar-ı mey-perestanenin öyle bir ithama ma'ruz bulunamayacağını beyan etmiş idim. Siz bu def'a sözü mugaletaya bozarak her şairin, her şiirini tasavvufa hamletmek elimizden gelmediğini gûya redd-i i'tiraz makamında serdediyorsunuz. Teessüf olunur. Biz böyle tuhaf bir iddiada bulunmuş mu idik."

Yazar, bundan sonra, Sami'nin yazılarında görülen yanlışları sıralamakta, çevirilerindeki kusurları belirtmekte, Arapçadaki bilgisi hakkında şunları söylemektedir.

"Bu babdaki vukuf ve ma'lûmatımız da sâika-i hevesle *Himmetü'l Himam* namına ufak bir risale yazmaktan ziyade bir eser-i muvaffakıyyet göstermenizi mucib olamaz. Daha üç gün evvel yazdığınız bir kitabın "Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye"den ne kadar garib bir surette reddolunduğunu ve size Arabça birkaç kelime öğrenir öğrenmez bu gibi mebahise karışılamayacağı ihtar edildiğini unuttunuz mu? Yoksa herkes bunu bilmiyor mu sanıyorsunuz? Keşke siz o tahammü'l-fersa tahkiratta bulunmamuş olsaydınız da ben de bunları yazmağa lüzum görmeseydim[1]."

[1] Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye'de deddedilen eser, "Kuran çevirisi"dir.

Daha sonra da yazar "millet" kelimesi üzerinde durarak şöyle diyor:

"Vaktiyle buna dair dûr u dıraz mubahaseler cereyan etmiş olması millet'in mutlaka din manasında kullanılması lâzım geldiğine huccet-i sübut olamaz. Biz Türküz. Arabçadan aldığımız kelimatı vaktiyle ne suretle kabul ve isti'mal etmiş isek öyle kullanırız."

Bu yazı üzerine, Hüseyin Cahit *Servet-i Fünun* dergisinde çıkan (12 ocak 1314, c. 16, sayı 412, s. 340) yazısında Samih'e şiddetle çatmaktadır.

Samih, sonradan kimi noktalarada haksızlığını kabul etmiştir[1].

Tartışma niteliğinde olmayan bir yazışmayı da buraya eklemeliyiz. *İkdam* gazetesinin 7 ocak 1317 tarihli sayısında "Türkçenin sadeleştirilmesi, Ş. Sami Beyefendi Hazretlerine" başlıklı bir yazı görülüyor. Yazar dört beş yıl önce yine yazdığı gibi sadelikten yana olduğunu söyledikten sonra düşüncelerini şöyle belirtiyor: Kullandığımız yabancı kelimelerin hepsini dilden çıkaramayız. Bunları Osmanlıca olarak kabul etmeliyiz. Dilbilgisi kurallarını da değiştirmek gerekir. Kuralları birbirine karıştırarak hepsine Osmanlı kuralları gözüyle bakmalıyız. Mutabakat kurallarını bir yana atalım: Mevki'-i lâtif, mevakı'-ı lâtife, mevkı'-i lâtife, mevakı'-ı lâtif, lâtif mevkı', bunların hepsini doğru olarak kabul edelim.

Yazar şöyle devam ediyor: "Bugün duhter-i muazzez terkibini garib ve gayr-ı me'nus gören bir zat yarın kız-ı muazzez terkibini meydana fırlatacaktır. Herkes istediği gibi söylemeledir." Bu yazı Halil Rüştü'nündür.

İkdam gazetesinin 13 ocak 1317 tarihli sayısında, bir okuyucu imzasıyla "Lisanımızın Sadeleştirilmesi" başlıklı

[1] bkz., *Ati* gazetesi 6 ve 9 şubat 1334= 1918, Süleyman Nazif'in bir yazısına cevap. Bu konu için ayrıca bkz., Sadettin Nüzhet Ergun, *Samih Rıf'at* 1934.

bir yazı daha görülüyor. Okuyucu, Sami'nin, *İkdam*'ın 2 aralık ve 3 ocak 1317 tarihli sayılarında çıkan "Kamus-ı Türkî" başlıklı yazısında ortaya koyduğu gerçeklerden ötürü Sami'ye teşekkür ettikten sonra, onun "bu kabahat sırf üdebamıza, münşilerimize, lugaviyyunumuza aiddir" dediğini, oysa ediplerimize, münşilerimize, lugat müntesiblerimize daha iyisi lugatçılarımıza demesi gerektiğini söylüyor. Böyle demiş olsaydı daha güzel bir Türkçe olmuş ve kendi iddiasına daha uygun düşmüş olurdu, düşüncesinde bulunuyor.

Sami, her iki yazıya *İkdam*'ın 14 ocak 1317 tarihli sayısında çıkan "Lisanımızın Sadeleştirilmesi" başlıklı yazısıyle cevap veriyor. Önce bu yazıyı ele alarak: Doğrudur, ama doğrusu budur, isteyen bize tabi' olsun, demedik. Biz en sade yazanlardanız. Bununla birlikte alıştığımız yazı dilini ne birdenbire ne de büsbütün değiştirebiliriz. Fakat gittikçe sade yazmalı, gereksiz Arapça ve Farsçaları atmalıyız. Sadeleştireceğiz diye dilimizi kabalaştırmaktan sakınmalıyız. Üdeba yerine edibler, şuara yerine şairler diyebiliriz, ama lugaviyyun yerine lugatçılar demek fikrinde değilim. Bu kaba bir deyimdir. Şimdilik yabancı kelimelerin büsbütün gereksiz olanlarından vazgeçelim, dilimizi sadeleştirelim. İleride bir kat daha sadeleştirilir.

Daha sonra Halil Rüştü'nün yazısına cevap vererek: "Bint-i muazzeze" ve "duhter-i muazzez" deyimlerini kaldırıp "kıymetli kız" diyelim. Hiç olmazsa "muazzezz kız" demekle yetinelim. Ama "kız-ı muazzez" denilemez. Türkçe değildir, diyor[1].

İşte, kişiliğini belirten eserleri, düşünceleri, inançları ve karakter özellikleriyle Şemsettin Sami budur.

[1] Halil Rüştü, Meşrutiyet devrinde de bu iddiayı tekrarlıyor. Önce yazdığı yazı *Neyyir-i Hakikat*'te çıkıyor. *Tasvir-i Efkâr*'da Süleyman Nazif, *Sırat-ı Mustakim*'de Kazanlı Ayaz, *Servet-i Fünun*'da Ali Nusrat, *Tasvir-i Efkâr*'da Halil Edip bu iddiayı karşılıyorlar. Son olarak *Servet-i Fünun*'da Celal Sahir "Lisanımız" başlıklı yazı ile cevap veriyor (13 ağustos 1325, c. 37, sayı 951). Bu yazarların hepsi de, vaktiyle Şemsettin Sami'nin söylediği gibi böyle bir iddianın çok saçma olacağı yolundadır.

SAMİ'YE MALEDİLMEK İSTENİLEN ARNAVUTÇA ESER

Sami, eserlerini sıralarken açıkladığımız gibi, Arnavut alfabesiyle dilbilgisi de hazırlamıştır. Onun bu eserleri kaleme almış olması çok doğaldır. Arnavut aydınlarının bu amaçla açık bir dernek kurup hazırlığa giriştikleri sırada, Sami'nin böyle bir ulusal çalışmaya yabancı kalması, kişiliğini gölgeleyen bir kayıtsızlık olurdu. O da elbet bu çalışmalara katılacak, ırktaşlarına yararlı olmak isteyecek, onlar için, az da olsa, bir zaman ayıracaktı.

Kimi kaynaklarda Sami'nin bir de "Arnavutluk ne idi, nedir ve ne olacak?" adlı Arnavutça bir eserinden söz edilir[1]. Vaktiyle bu konu bizde de ortaya atılmış ve tartışılmıştır. İddianın dayanağı şudur: 1943'de *Çınaraltı* dergisini çıkaran Orhan Seyfi Orhon'a bir kitap getiriliyor. Kitabın kapağı üstünde *Arnavutluk Ne İdi, Nedir ve Ne*

[1] Özellikle yabancı kaynaklar, örneğin bk.., *Grand Larouse encyclopedique*, Paris 1962, c. 5, s.253 "Frasherî maddesi"; Kristo Frashëri, "Şemsettin Sami Frashëri, İdeologue du vouvement National Albanais", *Studia Albanica* 1, III. année 1966, Tiran, s. 105.

Olacak başlığı, bu başlığın altında "Vatan-ı mukaddesimiz olan Arnavutluğu ihata eden tehlike ve muhataralardan tahlisine dair efkâr ve mutaleat" ibaresi, bunun altında da "Ş. Sami Fraşerî" adı, daha altında ise "Arnavutçadan harfiyye'n mütercemdir" cümlesi ve "mütercimi Şahin Kolonya[1]" imzası bulunmaktadır.

Orhan Seyfi Orhon, kitabın klişesini dergiye koyduğu gibi, "Koynumuzda Beslediklerimiz" ve "Bir Hıyanet ve Nankörlük Vesikası" başlıkları altında Sami için çok ağır bir yazı yazıyor. Kitabın üzerinde tarih ve basıldığı yer yoktur. Yalnız yazıda, 1899'da Meşrutiyetin ilânından dokuz yıl önce basılmış, 165 sayfalık bir ihtilal risalesi olduğu bildirilmektedir (Ancak basılan hangisi? Eserin aslı mı, yoksa bu çevirisi mi? Cümleden bu açıkça anlaşılmıyor. Oysa 1899'da basılan, eserin Arnavutça'sı, 165 sayfa olan da çevirisidir). Ayrıca kitaptan parçalar da alınmaktadır.

Derginin 107. sayısında (9 ekim) kitaptan alınan parçalar devam ediyor. 108. sayısında (16 ekim) parçalara devam edilmekle birlikte, bu konuda gönderilen bir mektuptan söz ediliyor. Mektubu yazan, Sami'nin, kardaşlarının çok eziyet çekmesi, kendisinin Arnavut olması ve Arnavutları sevmesi ve o zamanki yönetimin kötülüğü yüzünden bu kitabı yazdığı bildirilmektedir.

Vâlâ Nurettin, *Akşam* gazetesinde (15 ekim) "Şemsettin Sami Sinsi Bir Türk Düşmanı mıydı? Hâşâ !" başlıklı yazısında, Sami'nin bu kitabı yazmış olamayacağını söylüyor. Vâlâ'nın bu yazısından öğrendiğimize göre, Şahin Kolonya Meşrutiyet devrinde mebus olarak Meclis'e girmiş, kendisine "Arnavut mültecisi" denirmiş. Bu çeviri Meclis'de de söz konusu olmuş, Sami'nin hatırasını kirletmeye çalıştığı için Kolonya çok hırpalanmış.

[1] *Çınaraltı*, 1943, ilk yazının çıktığı sayı 106 (üzerinde yazılı olmamakla birlikte, bu sayının tarihi 2 ekim'dir).

Orhon"un cevabı *Akşam*'da (20 ekim) çıkıyor. Vâ-Nû bu mektuba aynı sayıda cevap vererek, bu kitabın Sami'ye ait olamayacağını tekrarlıyor. Derginin 109. sayısında (23 ekim) Orhon'un bu konu ile ilgili bir yazısı daha görülüyor. Bu yazıda *Vakit* gazetesinde "Türke hizmet edenlere saygı" başlığı altında bir yazı çıktığı, bir okuyucunun da, eserin Arnavutçasının daha ılımlı olduğunu söylediği bildirilmektedir.

Yine 23 ekim 1943'de *Tanin* gazetesinde Sedat Oksal imzasıyle bir yazı çıkıyor. Yazar: "Türk diline aşk derecesine varan bir sevgi ve bağlılığın en güzel örneği *Kamus-ı Türkî*'nin önsöz'ü olduğunu" söyleyerek Sami'yi savunuyor. Bu kitap (yani çeviri), 1908'den sonra Yıldız Sarayında ele geçirilen jurnaller arasında bulunmuş.

Orhon, *Çınaraltı*'nın 110. sayısında (30 ekim) Vâ-Nû'nun ikinci yazısına cevap veriyor. Derginin 113. sayısında (20 kasım), Dr. N. Pasinli'nin Adana'dan gönderdiği mektubu çıkıyor. Doktor bu mektubunda, bu kitabın Sami'ye ait olamayacağını yazdıktan sonra, kitabı Sami'nin değil, kerdeşi Naim'in yazdığını, bunu Amerika'da iken Abdül Bey'in oğlu Mithat'ın kendisine söylediğini anlatıyor.

Anlaşılıyor ki, bu konuda yazanların hiç biri eserin Arnavutça aslını görmöş değildir. Yalnız, "Arnavutçasının daha mu'tedil" olduğunu söyleyen, eserin aslını da, çevirisini de okumuş demektir. Bütün yargılar eldeki çeviriye dayanmaktadır.

Ben bu eseri yazarken kitabın Arnavutça aslını araştırarak buldum. Bu, küçük boyda 96 sayfa tutan bir kitaptır. Üzerinde yalnız kitabın Arnavutça adı, altında da, Bükreş 1899 tarihi bulunmaktadır. Yazar adı yoktur. Boş bırakılan bu yere sonradan yazı kalemiyle "Sami Fraşerî'nin eseridir" cümlesi yazılmıştır. Okuyanların söylediğine göre, kitapta Osmanlı yönetimindeki Arnavutluğun halinden, Arnavutların katlandığı zulümden söz edilerek, Osmanlı yönetimine

ve Arnavut topraklarına saldırmağa çalışan Yunanlılarla Sırplara çatılıyor; bağımsız bir Arnavut devleti kurulması zorunluğu anlatılarak, kurulacak Arnavut devletinin muhtaç olduğu örgütler sıralanıyormuş.

Sami bu eseri yazmış olabilir mi? Dr. N. Pasinli'nin söylediği gibi, bu kitabı Şemsettin Sami'nin kardaşı Naim yazmıştır. Bugün Sami Bey'in ailesinden olanlar da bunu söylemektedirler. Sami, bu eseri kendisine okudukları zaman öylesine üzülmüş ve sarsılmış ki, üç gün yemeğe inmemiş.

İşin aslı şudur : Şahin Kolonya adında biri, Arnavutça yazılmış ve yazarın adı açıklanmayarak 1899'da Bükreş'de basılmış olan 96 sayfalık bu küçük kitabı Meşrutiyetten önce Türkçeye çevirmiş, yalnız çevirmekle kalmayarak değiştirmiş, kendi kanısına göre eklemeler yaparak ve daha da ağırlaştırarak 165 sayfaya çıkarmış, üzerine de "Ş. Sami Fraşerî" adını koyarak bastırdıktan sonra, bir nüshasını, yazdığı bir jurnala ekleyerek Abdülhamit'e sunmuştur.

Şahin Kolonya, üzerinde basıldığı tarih ve yer adı bulunmayan bu çeviriyi acaba ne zaman bastırmıştır? Eğer Sami'nin ölümünden önce bastırıp Abdülhamit'e sunduysa, Sami'ye hiç bir şey yapılmadığına göre, Abdülhamit durumu inceletmiş, eserin Sami'ye ait olmadığını anladıktan sonra, kendisine gönderilen jurnallar arasına atmış, demektir. Yoksa Sami'yi rahat bırakmaz, hatta İstanbul'da tutmazdı. Şahin Kolonya'nın bu eseri Sami'ye maletmesi, onu Abdülhamit'in gözünden düşürmek ve padişahtan ihsan koparmak gibi nedenlerle yorumlanabilir. Eğer Şahin Kolonya, bu tarihsiz çeviriyi Sami'nin ölümünden sonra saraya sunduysa, Sami'nin sağlığında bunu yapmaya cesaret edememiş, demektir. Bu durumda umduğu da, bir yandan ihsan koparmak, öte yandan da Sami'nin güçlü kişiliğinden yararlanarak, Arnavutlara, onu böyle bir eserin sahibi göstermek çabası olabilir.

Krısto Frashêri, yazısında, söz konusu eserin başka dillere yapılmış çevirilerini sıralarken, Şahin Kolonya'nın çevirisinin tarihini 1904 Sofya olarak göstermektedir. Demek ki *Çınaraltı* dergisinde kapağının klişesini gördüğümüz tarihsiz baskıdan başka, eserin 1904'de Sofya'da yapılmış bir baskısı daha vardır. Yazıda tarihsiz baskıdan söz edilmemektedir[1]. Anlaşılıyor ki Şahin Kolonya, hazırladığı çeviriyi Sami'nin ölümünden önce, tarihini ve basıldığı yeri bildirmeyerek belirli sayıda bastırdıktan sonra Abdülhamit'e sunmuştur. Sami 1904'de ölünce artık korku kalmadığından yeri ve tarihiyle yeniden bastırmakta bir sakınca görmemiştir.

Bu çeviri işi, Sami'yi Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmağa çalışan Arnavut milliyetçisi olarak göstermek isteyenlerin kendisine oynadıkları çok çirkin bir oyundur. Gerçekte, *Grand Larouse encyclopedique*, deki "Frasherî" maddesini yazıp ansiklopediye gönderenler de bunlardır.

Bu maddede Abdül, Naim ve Sami Frasherî'den bahsedilirken Sami'nin ancak Arnavutça alfabesiyle dilbilgisi, bir de bu kitap kaydedilmektedir. Sami bu mudur? Onun 50'yi aşkın Türkçe eserleri dururken, hiç birinden söz edilmemesi başka neye verilebilir? Kendisine gönderilen bir yazıyı hiç bir araştırma yapmadan olduğu gibi basmak, *Grand Larouse encyclopedique* için büyük bir kusurdur. Maddenin bu hali ise, onu kaleme alanların niyetlerini açıkça gösterir.

Arnavutlukta Sami üzerine yazılan çeşitli eserler, hep bu çabanın ürünüdür. Bunlar Sami'yi İstanbul'da 1880'de kurulan gizli komitenin başkanı olarak göstermekte, onun bu sıfatla oynadığı rol bir masal havası içinde anlatılmaktadır[2].

---

[1]– Krısto Frashêri "Şemsettin Sami Frashêri, İdeologue du Mouvement National Albanais", *Studia Albanica* 1, III. année 1966. Tiran s. 105, not 43.

[2]– Krısto Frashêri, aynı yazı, s. 105. Bu sayfanın altındaki 42. notta Sami'ye maledilen Arnavutça eserin ilki, Bükreş'te 1899'da, sonuncusu da Tiran'da 1952'de olmak üzere altı baskısı bulunduğu söyleniyor. Ancak 1899'daki Bükreş baskısının üzerinde Sami adı bulunmadığı bildirilmiyor.

Sami'nin karakteri, eserleri ve yazılarında sık sık ileri sürdüğü düşünceleri, bütün bu idddiaları yalanlamaktadır. Kaldı ki, hafiyelerin kimseye göz açtırmadıkları Abdülhamit devrinde, Sami gibi her an baskı altında bulunan, uturduğu evi ve kendisinin her davranışı gözetlenen bir kişinin, kuşku uyandırmadan gizli bir derneğin başkanı olarak tehlikeli roller oynayabileceğine inanmak, Abdülhamit devrini hiç tanımamak demektir. Sami'nin çalıştığı dernek 1879'da kurulan "Cem'iyyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye"dir. Abdülhamit, Sami'yi 1880'de (yani gizli komiteye başkanlık ettiğini söyledikleri tarihte) Mabeyn'de kurulan komisyona kâtip olarak almıştır. Yalnız bu durum, iddianın asılsız olduğunu anlatmağa yeter.

SONSÖZ

Sami, Osmanlı İmparatorluğu'nun Konya ve Adana gibi önemli illerinden biri olan Yanya'nın küçük bir kentinde doğmuştur. Osmanlı ülkesinde yaşayan her tanınmış aile gibi, Fraşerî ailesi de, çocuklarını birer Osmanlı aydını olarak yetiştirmiş, ileride devlet hizmetinde görev alacaklarını düşünerek, onlara her şeyden önce Osmanlı eğitimi vermek, bu eğitimin temeli olan Arapçayı ve Farsçayı öğretmek istemiştir.

Ümmet çağında ırk ayrımı gözetilmeksizin her Müslüman eşit sayıldığından, Arnavut gençlerinden birçoğu bu amaçla yetişmiş, sadrazamlık, vezirlik, komutanlık, şeyhülislâmlık, kazaskerlik gibi en yüksek aşamalara erişmiştir. Şüphesiz kendilerinden beklenen hizmeti göremeyenler, yoldan sapanlar da vardır; bunların sayıları da hayli kabarıktır. Ancak bir Türk yurttaşı olarak büyük hizmetlerde bulunanlar ve yararlık gösterenler çoktur.

Edebiyat tarihçisi, kişileri eserleriyle ölçmek ve yargılarını ona bağlamak zorundadır. Bu açıdan bakılınca

görülür ki, Sami, yazı hayatına atıldığı günden beri, sayısı 50'yi aşan eserleriyle, Türk kültürüne ömrünün sonuna dek büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bu arada ırkdaşları olan Arnavutları da unutmamıştır. Irkını düşünmek ve ona yararlı olmağa çalışmak herkesin hakkı ve görevidir. Sami bu görevi *Arnavutça Alfabe*, *Arnavutça Dilbilgisi* kitaplarını hazırlamakla yapmıştır. Arnavut aydınlarının ulusal bir alfabe meydana getirmek yolundaki çalışmalarının yoğunlaştığı devirde, Sami'nin bu çalışmalara katılmayarak görevden kaçınması elbet kendisinden beklenemezdi. Sami bu yolda da ırkdaşlarına yararlı olmuştur. Sami'nin Anavutça şiirleri de vardır.

Ancak o, bu hizmetin üstünde, bütün varlığını Osmanlılığa bağlamış, arka arkaya verdiği eserlerle asıl Türklüğe yararlı olmak istemiştir. Sami'nin otuz dört yıl süren yazı hayatı içinde bu denli çeşitli konulara el atmağa vakit bulabilmesi, bir yandan büyük eserlerini hazırlarken, öte yandan gazetelere Türk kültürüyle ilgili önemli yazılar yetiştirmesi, tartışmalara girişmesi, hele *Kamusü'l-A'lâm* gibi altı ciltlik büyük eseri tek başına meydana getirebilmesi, şaşırtıcı bir çaba, kolay elde edilemeyen bir başarıdır.

Sami, ayrıca *Kamus-ı Fransavî* ile zamanında büyük bir boşluğu doldurmuş, *Kamus-ı Türkî* ile yeni bir çığır açmış, Türk dili üzerinde incelemelere girişerek o zamana dek kimsenin söyleyemediği gerçekleri, korkmadan ve gerici çevrelerde uyandırdığı yankılara ve tepkilere aldırmadan ortaya atmış, "Lisan-ı Osmanî" deyiminin bütün çevrelerce sürümde olduğu bir devirde "Dilimiz Türk dilidir" demiş, Türkçenin bağımsızlığını savunmuş, bu ileri görüşüyle, Meşrutiyet devrindeki dil hareketlerine ışık tuttuğu gibi, Cumhuriyet devrindeki dil devrimine de yol açmıştır.

Sami, ömrünün son yıllarını büsbütün Türklüğe vermiştir. O tarihlerde ancak sayılı birkaç kişinin bildiği "Kutadgu Bilig", "Orhun Abideleri", Et Tuhfetü'z-Zekiyye", "Lehçe-i

Türkiyyye-i Memalik-i Mısır" gibi eserler üzerinde çalışma gücünü ona veren hangi bağlılıktır? Kendini bu konularla uğraşmağa zorlayan hangi duygudur? Yusuf Akçura'nın *Türk Yılı* 1928 adlı eserinde Sami için "Türklüğü ve Türkçeciliği ilk savunanlardandır" demesi bundandır.

İşte bunun içindir ki, Sami ölmez eserleri, Türklük ve Türk dili üzerindeki düşünceleri, Türklerin eski çağlarını aydınlatan dil kalıntıları üzerindeki çalışmalarıyle çağdaş Türk kültürünün başlıca temsilcisi olarak, Türk edebiyatı tarihinde, daha da geniş olarak Türk kültür tarihinde önemle yer almağa hak kazanmıştır.

Bu düşünce ve anlayışladır ki, Sami çocuklarına ve torunlarına Arnavutça öğretmeyi düşünmemiş, ana dili olarak Türkçeyi öğretmiş ve onları, toplumda yer alacak bir Türk aydını olarak hazırlamıştır.

Orta Asya'daki Türklerden söz ederken "hem-cinslerimiz, ecdadımız"; Türkçeden söz ederken "lisan-ı millimiz, lisan-ı mâder-zadımız"; daha sonra da "ne Arabız ne Acem; Türkoğlu Türküz" diyen Sami'ye, "Türk"den başka bir sıfat verilemez. Bu niteliği ondan ve ailesinden hiç kimse alamaz.

ŞEMSETTİN SAMİ'DEN SEÇMELER[1]

LİSAN-I TÜRKÎ "OSMANÎ"

Hafta *dergisinin (10 zi'l-hicce 1298 tarihli 12. sayısında çıkmıştır:*

Söylediğimiz lisan ne lisanıdır ve nereden çıkmıştır? Osmanlı lisanı ta'birini pek de doğru görmüyoruz; çünkü bu unvan selâtın-i Osmaniyye'nin birincisi fatih-i meşhurun nam-ı âlîlerine nisbetle müşarü'n-ileyhin te'sis etmiş oldukları bir devletin unvanıdır; halbuki lisan ve cinsiyyet müşarü'n-ileyhin zuhurundan ve bu devletin teessüsünden eskidir. Asıl bu lisanla mütekellim olan kavmin ismi "Türk" ve söyledikleri lisanın ismi dahi "lisan-ı Türkî"dir. Cühelâ-yı avam indinde mezmum addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine ıtlâk edilmek istenilen bu isim, intisabiyle iftihar olunacak bir büyük ümmetin ismidir. "Osmanlı" ile "Türk" isimleri beynindeki nisbet, tıpkı

[1] Yalnız Türkçe kelimelerde imlâ kurallarına uyulmuş, Ararça ve Farsça kelimeler, o günkü söylenişe ve imlaya göre saptanmıştır.

"Avusturyalı" ile "Alman" isimleri beynindeki nisbet gibidir. "Avusturyalı" unvanı Avusturya devletinin taht-ı tâbiiyyetinde bulunan kâffe-i akvama ve onların biri ve ümmet-i hâkimesi olan Avusturya Almanlarına ıtlâk olunduğu halde "Alman" ismi bu ümmet-i azîmenin gerek Avusturya'da, gerek Prusya ve Almanya'da ve gerek İsviçre ve Rusya ve sair taraflarda bulunan kâffe-i efradına ıtlâk olunur. Devlet-i Osmaniyye'nin zîr-i tâbiiyyetinde bulunan kâffe-i akvam efradına dahi "Osmanlı" denilip, "Türk" ismi ise Adriyatik denizi sevahilinden Çin hududuna ve Sibirya'nın iç taraflarına kadar münteşir olan bir ümmet-i azîmenin unvanıdır. Bunun için, bu unvan, şayan-ı tahkir olmak şöyle dursun, müstevcib-i fahr ü mesâr olmak iktiza eder. Memâlik-i Osmanniyyede söylenilen lisanların cümlesine "elsine-i Osmaniyye" denilmek caiz olabilirse de, bunların birine ve hususiyle ekseriyyet-i efradı bu memâlikin haricinde olup bu devletin teessüsünden çok daha eski bulunan bir lisana "lisan-ı Osmanî" denilmek tarih ve ensâb-ı elsineye aslâ tevafuk etmez.

Memâlik-i Osmaniyye'nin Avrupa ümemi indinde ismi "Türkiye" olup, bu kelimenin âhırındaki "ye" edatı da tamamıyle "sitan" edatının müterâdifi olduğundan, bu kelime "Türkistan" ma'nasına gelir. Halbuki biz haritada diğer bir Türkistan daha görüyoruz ki, o da Asya-yı vasatî ve şimalînin bir cüz'ü olup İran ve Efganistan'ın cihet-i şimaliyyesinde, Rusya'nın cihet-i şarkiyyesinde ve Çin'in cihet-i şimalliyye-i garbiyyesinde bulunur bir kıt'a-i vâsiadır. Bizden hayli uzak olan o Türkistan'la bizim Türkiye beyninde ve oranın Türkleriyle bizim aramızda acaba bir münasebet ve irtibat var mıdır? Bu isim iştiraki nereden geliyor? Eğer oranın ahalisiyle olan münasebetimiz yalnız isim iştirakinden ibaret olaydı, belki bu iştirak bize it'âb-ı zihin ettirebilirdi, lâkin lisanca olan iştirak ve tarihin verdiği ma'lûmat bu babda hiç-

bir şübhe ve tereddüde mahal bırakmıyor. Buhara, Hıyve ve Kâşgar Türklerinden pek çok efrad görmüşüzdür; her ne kadar ki bunların Türkçesi biraz başkaca olup, hususiyle telâffuzları bize garib gelirse de, böyle farklar iki ayalet ahalisinin söyledikleri lisan beyninde dahi bulunduğundan, bu fark-ı cüz'î bizim söylediğimiz lisanla Kâşgarlıların söyledikleri lisanın bir lisan-ı vâhid olmasına ve bizim dahi onlar gibi Türk olmaklığımızla, söylediğimiz lisanın dahi onların lisanı gibi, Türkçe olmasına mâni' olamaz. Bizim söylediğimiz Türkçeye "lisan-ı Osmanî" unvanı ne kadar yakışmazsa Mâveraünnehir'de ve Çindeki hem-cinslerimizin lisanına dahi Çağatay unvanı o kadar yakışmaz, çünkü Çağatay akvâm-ı. Türkiyyeden yalnız bir kavm-ı sagîrin ismidir.

Bize kalırsa, o aktâr-ı baîdedeki Türklerin lisaniyle bizim lisanımız bir olduğundan, ikisine de "lisan-ı Türkî" ism-i müştereki ve beyinlerdeki farka da riayet olunmak istenildiği halde, onlarınkine "Türkî-i şarkî" ve bizimkine "Türkî-i garbî" unvanı pek münasibdir. Bu lisan-ı müşterekin şu iki şubesi arasındaki fark tasrifatça veya suret-i ifadece olmayip, ikisinin kavaid ve tarz-ı ifadesi bir olmakla fark-ı vâki', ancak suret-i telâffuzdan ve ba'zı kelimelerin şu'beteynden birine mahsus olmasından ibarettir. Bu da bu taraflara gelen Türklerin vatan-ı aslîleriyle irtibat ve münasebetlerini kesıp, o vakitten beri eski vatan-daşlarıyle pek az ihtilât ettiklerinden ve edebiyyatlarını dahi ayırıp, lisanlarını başka bir imlâ ile yazdıklarından ileri gelmiştir. Türkistan-ı şarkîde yazılmış bir kitab elimize geçtiği vakit, okuyup anlamaklığımızı işkâl eden şey lisanın farkından ibaret olmayıp, başlıca imlâ onu okumaklığımıza mani' olduğunu görürüz. Zannolunmasın ki lisan-ı Türkî'nin imlâsı birinci def'a olarak, devrimizde ve yeni yetişen üdeba tarafından, değiştirilmek isteniliyor; ecdâdımız Mâveraünnehir'den beri tarafa gel-

dikleri vakit edebiyyatlarını ve lisanlrının imlâsını dahi beraber getirmeyip, muahhara'n kendiliklerinden bir imlâ uydurmuş ve onu da devirden devire ıslâh ve tebdil edegelmişlerdir. Şark Tükleri, lisanlarını telâffuz ettikleri gibi yazmağa daha ziyade dikkat edip "ط" ve "ص" gibi lisan-ı Arabîye mahsus hurufu isti'malden tevakki etmiş oldukları halde, garba gelen hem-cinsleri imlâlarını lisan-ı Arabîye tevfik ederek, bu iki harfle lisan-ı Arabîye mahsus olan huruf-ı sâireyi nâbemahal isti'mal ettikleri gibi, huruf-ı imlâyı dahi az kullanmışlardır; meselâ eski vatandaşların "سو" ve "سوگره" imlâlarını "صو" ve "صوگره" ya çevirmişlerdir. Bu da ihtiyarî bir şey olmayıp, bu taraflara gelen Türklerin cengâver ve asker takımından bulunmasiyle, yazı ile iştigal etmediklerinden, ve muahhara'n ahfadları lisanlarını yazmayı murad ettiklerinde, bunun imlâ-yı aslîsinden bîhaber olmakla, kendilerinden bir imlâ uydurmağa mecbur olmalarından ileri gelmiştir. Bir yandan bu fark ve bir yandan dahi bu taraflara gelen Türkler'in mürûr-ı zamanla lisan-ı aslîlerinin birçok kelime ve ta'birlerini unutarak, Arabî ve Farisîden başka ihtilât ve imtizac ettikleri Rum ve frenc ve sair ümemin lisanlarından birçok kelimeler ahzetmeleri lisanlarının lisan-ı aslîlerinden bir dereceye kadar ayrılmasını mucib olmuş, ve adem-i ihtilât bu farkı gittikçe artırmakta bulunmuştur.

Her ne kadar ki şark Türkleri dahi, İranîler ve sair kâffe-i ümem-i İslâmiyye gibi, lisan-ı Arabîden birçok kelimeler ahz ü kabul etmişlerse de onların aldıkları kelimat-ı Arabiyye başlıca ıstılâhat-ı fenniyye ve edebiyyeden ibaret olup, bizim gibi kelimat-ı âdiyye ahzetmemişlerdir. Bunun için, bizim lisan-ı âdîde kelimat-ı Arabiyye ile ifham etmekte olduğumuz mevâdın ekserisi içün onların kelimat-ı Türkiyyeleri vardır. Bir lisan ise kelimat-ı ecnebiyyeden ne kadar ârî, ve kendi kelimeleri ne kadar zi-

yade olursa, o kadar mükemmel, ve o kadar vâsi', o kadar zengin addolunacağından, lisan-ı Türkî-i şarkî sekalet-i telâffuzüyle beraber, bizim lisan-ı Türkî-i garbîye tercih olunabilir. Binae'n-aleyh, lisanımızın ıslâh ve tevsîini murad ettiğimiz halde, kelimat-ı Arabiyye istikrazında mübalağa etmekten vazgeçip, lisan-ı aslîmiz olan şark Türkçesinin bizce metrûk ve mechul olan kelimelerini uyandırarak onları kabul ve isti'male çalışmaklığımız iktiza eder.

Lisanımızın Türkçe, Arabî ve Farisîden mürekkeb olduğu söyleniyorsa da, bu terkib, sair ba'zı lisanlarda olduğu gibi, âdeta bir imtizac-ı kimyevî ile hasıl olmadığından, lisanımızda müsta'mel olan Arabî ve Farisî kelimeler daima ecnebî sıfatıyle durup, tamamiyle lisanımıza karışmamış ve lisanımızın kavaid ü şivesi aslâ mütegayyir olmayarak, yine esas-ı asliyyesini muhafaza etmişir. Binae'n-aleyh, her ne vakit istersek bu kelimat-ı ecnebiyyeyi atarak, lisanımızı temyiz ü tathir etmek elimizdedir. Lesan-ı aslîmizin, bizi Arabîden büsbütün müstagni edecek derecede, vüs'ati yoğise de, hiç olmazsa, lisan-ı âdîye kifayet edecek kadar kelimeleri mevcud olduğundan, ıstılâhat-ı Arabiyyenin fünun ve edebiyyat lisanına münhasır kalması, ve hele Farisîye ihtiyac kalmaması mümkindir. Vâkıâ, kerkesin kullanmaya alışmış olduğu "vakit" kelimesini terk ile, onun yerine "çağ" kelime-i Türkiyye'sini yeniden uyandırmak biraz güç ise de, eli kalem tutan zevat bu maksada hidmet etmeyi murad ettikleri vakit, bu gibi kelimelerin ibtida lisan-ı tahrirîde isti'maline başlayarak, yavaş yavaş ta'mimlerine muvaffak olabilirler. Hususiyle ki bu gibi kelimeler büsbütün metrûk olmayıp, ba'zı eski üdeba ve şuaramızın asarında mevcud oldukları gibi, Anadolunun ba'zı taraflarında dahi hâlâ müsta'mel bulunmaktadır. Lisan-ı Türkî-i şarkîde yazılmış olan Nevayî gibi eâzım-ı üdebânın asarı mekâtibimizde ta'lim olunarak, meydan-ı tedavüle konulmakla dahi bu maksada hidmet olunabilir.

Bunun iki cihetçe, ya'ni edebî ve siyasî, muhassenatı olup, edebî cihetçe lisan-ı Türkî daha vâsi' ve daha güzel bir lisan olacağı gibi, cihet-i siyasiyyece dahi, sekiz on milyondan ziyade olmayan garb Türklerine bu mikdardan aşağı olmayan Asya-yı vasatî ve Rusya Türkleri dahi munzam olarak, ve bunların cümlesi bir lisan-ı vâhidle mütekellim tamamiyle bir ümmet-i vâhide hükmüne geçerek, Türk ümmeti yirmi milyon nüfusu câmi' bir ümmet-i azîme olacaktır. Bu ikinci cihet kabil-i inkâr olamayacağı gibi, birincisi dahi muhakkaktır; çünki bir lisan ne kadar güzel ve mükemmel olsa, onun kelimeleri o lisan için güzel olup, diğer bir lisana geçince, sakil ve kaba görünür; meselâ "çağ" kelimesi lisanımızın şivesine "vakit" kelimesinden elbette daha muvafık gelir, ve kulağımıza daha mülâyim ve lâtif görünür. Böyle olmasa bile:

کهن خرقهٔ خویش پیراستن
به از جامهٔ عاریت خواستن [1]

mıstakınca bu tarik müreccahtır.

[1]- Farsça beytin anlamı: Kendi eski hırkasıyle süslenmek, iğreti hırka istemekten daha yeğdir.

açtığınızdan dolayı sizi tebrike, fi'l-i hayrınızı da sitayişe seza-var görüyorum efendim.

fi 18 haziran sene 1313

Sami

LİSAN VE EDEBİYYATIMIZ

Terceman-ı Hakikat ve Musavver Servet-ı Fünun Taraflarından Girit Muhtacînine İane, Nüsha-i Yegâne-i Vefka'lade *(1313–1897) başlığıyle yayınlanan eserde çıkmıştır.*

Akvam u ümemin mevcudiyyet-i siyasiyye ve ma' neviyyeleri başlıca lisanlarının derece-i intizam ve mükemmeliyyetine tâbi'dir. Bir lisanın hüsn ü letâfet ve mükemmeliyyeti iki türlü olur. Biri tabiî ve hilkî ve diğeri kesbî ve sun'î. Birincisi Allah vergisidir ve ikincisi bir lisanı söyleyenlerin cehd ü ikdamlarına ve zevk-ı selimlerine mütevakkıfdır. Birincisi lisan ve ikinsisi edebiyyattır.

İbtida birinci ciheti nazar-ı i'tibara alarak umumdan hususa nakl-i kelâm ile lisanımızın Avrupa ve Asya lisanları arasında ve ale'l-husus ümem-i mütemeddine elsinesine nisbete'n ne hal ve mevki'de bulunduğunu da düşünelim.

Bu makalenin başındaki kaziyyeye riayetle kable' l-muhakeme hükmümüzü verip hemen lisanımızın medh

ve sitayişine girişmek istemem. Maksadım bir medhiye okumak değil tenkidli ve isbatlı bir makale yazmaktır. Kendini pek hâr ve hakir görmek veya kendi hakkında pek âlî bir fikirde bulunmak efrad hakkında ne kadar çirkin ve muzır ise birbirine tamamiyle zıd olan bu iki haslet akvam ve ümem kakkında da o kadar ve belki ondan ziyade çirkin ve muzırdır. Çünki insan kendi nefsi hakkında mahviyyet gösterirse bir dereceye kadar ma'zur görülebilirse de milyonlarca efradla müşterek bulunduğu kavmiyyet ve cinsiyyeti hakkında mahviyyet gösterirse başkalarının hukukuna tecavüz etmiş olur. Kendini hakir ve zelil gösteren veya öyle bilen âdem daima hakir ve zelil kalır. İnsanı derecat-ı âliyyeye sevkeden zillet ve hakaret korkusudur. Zillet ve hakareti kabul ederse artık korkacak birşeyi kalmayıp her denaeti irtikâb edebilir. Bi'l-akis kendi hakkında pek âlî bir fikir beslemek dahi kusur ve nekayıs-ı mevcudeyi görüp ıslâh etmeye mâni' olduğundan bu da bi'l-âhıre o neticeyi müntic olur.

Binae'n-aleyh herkes cinsiyyet ve milliyyetine aid hususata ebedî nazar-ı hakaretle ve ne de kibir ve isti'zamla bakmayıp daima muazzez ve mukaddes nazarıyle bakmakla beraber kusur ve nekayısı görmeyecek derecede beht ü hayrete dalmayarak tabiiyyü'l-vuku' olan az çok kusur ve nekayısın ıslâh ve ikmaline çalışmak iktiza eder.

Bu kazıyyeyi düsturü'l-amel ittihaz ederek lisan ve edebiyyatımız hakkında mülâhazatımıza girişelim:

Türkler esase'n cesur ve cengâver bir kavim olup eskiden bu sıfatla şöhret bulmuş oldukları gibi lisanları dahi ahlâk ve tabiatlarına muvafik olarak hal-i ibtidaîsinde huşunetten pek de ârî değil idi. Maahâzâ elsine-i Turaniyyenin en mükemmeli addolunup eski Türkçe demek olan Uygur lisanı kable'l-İslâm dahi yazılır okunur ve her ifadeye elverişli bir lisan idi. Türkler din-i-İslâmı kabul ve ale'l-husus memâlik-i-İslâmiyyeye dühul ile ib-

tida bir takım emaretler ba'dehu büyük büyük devletler teşkil ederek din-daşları olan Arablar ve İranîlerle karışmağa başladıktan sonra eski Uygur hat ve edebiyyatını zate'n mezheb-i kadimleriyle beraber terk ve feramuş etmiş olduklarından iştirak-i mezheb saikasıyle ve bulundukları mahallerin te'siriyle Arabî ve Farisî edebiyyatına tâbi' ve onlara hâdim olup kendi lisanlarını ihmal etmiş ve ba'zıları büsbütün unutup ba'zıları da Arabî ve Farisî kelimat ve ta'biratiyle karışık söylemeye başlamışlardı.

Bu vechile Türkçe beş altı asır edebiyyattan mahrum ve yalnız tekellümde müsta'mel kaba bir lisan halinde kaldıktan sonra Türklerin münteşir bulundukları memâlik-i vâsıanın iki ucunda hemen birden yazılmağa başladı. Bir taraftan Maveraünnehir'deki Türkler söyledikleri Çağataycayı ve diğer taraftan Anadolu ve Rumelindeki Osmanlılar o vakit söyledikleri Türkçeyi yazmağa başlamışlardır. Hayfâ ki edebiyyat-ı Türkiyyenin bu iki mahall-i zuhuru birbirinden mesafece pek uzak bulundukları gibi mürur-ı zaman ve bu'd-i mesafe hasebiyle lisan dahi çok farklı idi. Maveraünnehir'de Ali Şir Nevayî zuhur edip Çağataycanın edebiyyatını mükemmeliyyetin evc-i bâlâsına îsal etti. Çağatayca için bugünkü günde dahi Ali Şir Nevayî'nin tarz ve üslubuna tâbi' olmaktan başka tarik yoktur.

Bizde ise öyle mukteda-yı amm olarak büyük bir edib ve şair zuhur etmedi. Devlet-i Osmaniyyenin evâil-i teessüsünde yazılan eş'ar ve hele nesirleri oldukça sade lâkin oldukça da kabadır. Hiç birinde düzgün bir ibare ve âlî bir fikre tesadüf olunmuyor.

Bundan mâada lisan dahi bir halde kalmadı. Devirden devire, asırdan asıra küllî tebeddül etmeye başladı. Bir devirde yazılan şey onu takibeden devirde kaba ve soğuk görünmeye başladı. İstanbulun fethinden sonra üdeba ve şuara pek ziyade çoğaldı. İçlerinde okunabilecek bir ga-

zel, bir beyit söyleyenler dahi yok değildir. Lâkin ekseri Türkçe denilemeyecek kadar elfaz ve ta'birat-ı Arabiyye ve Farisiyye ile memlû ve "sanayi'-i lâfzıyye" dedikleri soğuk ve külfetli birtakım teşbihattan ve münasebetsiz mazmunlardan ibarettir. Bununla beraber lisanın eski kabalığı bunlarda dahi meşhuddur. Bu kabalık onuncu karn-ı hicrî asarında dahi mevcud olup bin tarihinden sonra onbir onikinci karnda mündefi' olmağa başlıyor. Nabi'lerin, Baki' lerin asarında kabalık eseri görülmüyor. Lâkin tarz-ı ifade yine meslek-i sakim-i Acemanesinde devam edip gidiyor.

İşte burada lisan edebiyyattan ayrılıyor. Rumeline geçtikten ve ale'l-husus İstanbul'a girildikten sonra lisan tedrice'n incelip fevkalâde bir nezaket ve letâfet peyda etti. Hattâ şive ve telâffuzun letâfeti için esase'n bir tedennnî addolunabilecek bir tebeddüle dahi uğrayıp (خ) ların sağır (ن) lerin telâffuzu unutuldu. (ق) lar, (غ) lar Arabî ve Farisî (ك) veya (ى) telâffuzlarına tekarrub edecek derecede inceldi, Arabîden, Farisîden me'huz kelimelere de böyle hafif ve lâtif bir telâffuz verildi. Giderek Türkçemiz eski huşunetinden aslâ eser kalmayacak derecede lâtif ve şirin bir lisan oldu. Cengâver ve haşin bir aşiret lisanı halinden çıkıp en nazik ve en güzel perîpeyker ve melek-sima bir kızın ağzının letafetini artıracak bir halâvet peyda etti.

Dünyada sem'a en ziyade letafet-bahş lisan İtalyanca veya Rumcadır diyenler vardır. Lâkin tecribe edenler teslim ve itiraf ederler ki dünyada sem'a en hoş gelen ve anlamayanları bile meftun ve hayran eden bir lisan var ise o da İstanbul'da ve devletin büyük şehirlerinde tekellüm olunan Türkçedir. Türkçede ne İtalyancanın birbirini teakkub eden (ى) leri ve şeddeli (ر) leri, ne Rumcanın yılan fışıltısını andıran (س) tetâbu'ları ve peltek (ث) ve (ذ) leri vardır. Kulağı yoracak ve tab'a nahoş gelecek biçbir hal yoktur.

Elhasıl mübalegasız ve mücerred gayret-i milliye sâikasiyle olmayarak ağyarın dahi tasdikiyle diyebiliriz ki lisan-ı millimiz olan Türkçe dünyanın en güzel lisanı değil ise hele en güzel lisanların biri olduğunda aslâ şübhe yoktur.

Yukarıda dedi idik ki bir lisanın hüsn ü letafet ve mükemmeliyyeti iki türlüdür. Biri tabiî ve Allah vergisi ve diğeri kesbî ve sün'î. İmdi Türkçemizin tabiî olan hüsn ü letafet ve mükemmeliyyeti müsellem olduktan sonra bizim elimizde olan ikinci cihete atf-ı nazar edelim:

Bakalım edebiyyatımız ne haldedir? Türkçe edebiyyatının suret-i zuhuriyle devirden devire ne gibi tebeddülâta uğradığını yukarıda mücmele'n beyan ettik ve yanlız bin tarihinden evvelkilerde değil onbirinci ve onikinci karn-ı hicrî asarında dahi sadra şifa verecek birşey bulamadık. Onüçüncü karn-ı hicrîde ve hattâ bu karnın nısfından sonra edebiyyatımız için bir devr-i tecedüd açıldı.

Yarım asır az zaman değildir. Bu kadar zamanda hiçten başlayıp hayli ileri gitmiş edebiyyat vardır. Lâkin ma'lûmdur ki müceddede'n küçük bir hane yapmak çok def'a büyük ve eski bir konağı ta'mir etmekten kolaydır. Ta'mirci o cesim sütunlara keser urmağa birdenbire kıyamaz, o kadar emekle vücuda gelmiş olan o kâr-ı kadim boyaları, nakışları, her ne kadar tebdillerini tasmim etse bile birdenbire düşürmeğe acır.

İşte bu sebebe mebnidir ki bizde bu yarım asırda edebiyyat arzu olunan derecede terakki edemedi. Bu terakki tedrice'n olacak ve hakikate'n öyle oluyor. Eslâfımızın kıyıp düşüremedikleri o kâr-ı kadim boyaların birtakımını biz pek çirkin görüp bina-yı edebiyyatımızdan düşürürüz, ve bizim düşüremeyeceklerimizi ahlâfımız düşüreceklerdir. Yeni yetişen genç ediblerimizin bugün gözümüzün önünde o musanna' allı pullu nakışları beğenmeyip düşürdüklerini görüyoruz ve bunların yerlerine asrın teced-

düdatına muvafık birtakım müzeyyenat vaz'ı lüzumunu en evvel ortaya koyan biz ihtiyarlar bu vechile tahriblerini gördükçe acımaktan bir türlü kendimizi alamayarak bilâ-ihtiyar "ama bu kadar da olur mu?" diye bağırıyoruz.

Teessüf olunacak bir şey var ise o da bu terakkinin bir düziye ve mütemadiye'n ve zamanın icab ve iktiza ettirdiği bir suretle hasıl olmayıp hora tepenlerin yürümesi gibi birkaç adım ilerledikten sonra birkaç adım gerileyerek ve ba'za'n da bir daire çizerek gitmesidir. Vâkıâ bundan biraz evvelki ediblerin en sade yazdıkları ibare bugün bize pek mu'lak görünüyor. O vakittenberi hayli ileri gidilmiştir. Lâkin terakkinin bu suret ve derecesi gayr-ı kâfidir.

Lisanımız pek güzel bir lisandır. Edebiyyatımız niçin onunla mütenasib olmasın? Edebiyyatın mahiyyeti ve üdebanın vazifesi nedir? İbdita bunu halledelim:

Edebiyyat evvelâ lisanın kavaidini zabt ve şivesini, letafet-i tabiiyyesini, fesahatini muhafaza ile fesahate mugayir elfaz ve ta'biratın lisana dühulünü men'etmek ve tarik-ı fesahatten sapmış cihetleri var ise yoluna getirip lisanın bozulmasına meydan vermemek ve saniye'n avamın bi'ttabı' ihtiyac görmediği hissiyyat-ı âliyye ve maâni-i dakika ile mevad-ı ilmiyye ve fenniyye ve keşfiyyat-ı cedide için ta'birat ve ıstılâhat bulmaktır. Üdebanın vazifesi budur. Erbab-ı fen ıstılâhat-ı fenniyye ta'yini için edebiyyata müracaat mecburiyyetindedir. Ta'yin olunacak ıstılâhat kaide-i lisana ve fesahata mugayir olursa lisanı bozar. Böyle ıstılâhat vaz'edenler muntazam ve mükemmel bir bağçenin çiçekleri içine bir avuç diken tohumu ekmiş olurlar. Edebiyyat daima lisanın muhafızı ve bekçisi olmak iktiza eder. Fakat üdeba bu ihtiyacat-ı fenniyye haricinde lisanı tagyir ve tebdil etmek salâhiyyetini haiz değillerdir.

Lisan hiç bir vakit sun'î olamaz. Elsinenin ne suretle tahassul ve tekevvün ettiği bahsine girişsek söz çok uzaya-

cağından yalnız şu kadar deriz ki dünyada hiç bir lisan yoktur insanlar tarafından suret-i mahsusada yapılmış olsun. Bu son zamanlarda sun'î bir lisan çıkarmağa çalışanların sa'yleri hebaya gitmiştir ve hiç bir vakit neticepezir olmayacaktır. Tabiata karşı sa'yın semeresi olmaz. Lisanlar tabiîdir. Edebiyyat halkın söylediği lisana tâbi'dir. Onun dahilinde ıslâhat ve tezyinat yapabilir. Lâkin haricine çıkamaz.

Alışmak dünyada garib şeydir. Biz şimdiki edebiyyatımıza alıştık. Bize tabiî gibi görünüyor. Lâkin bir kere arkaya doğru dönelim. Veysî'nin Nergisî'nin bir fıkrasını veya Münşeat-ı Feridun'dan bir mektubu alıp çok Arabî ve Farisî okumamış bir Türk'e veyahud oldukça okumuş bir kadına, sonra yalnız kendi lisanını bilir bir İranîye ve nihayet lisanın fesahatine vâkıf bir Arab'a okuyalım. Hiç birinin birşey anlayamayacağını göreceğiz. Demek ki bu kitablar ne Türkçe, ne Farisî ve ne de Arabî yazılmıştır. Ya bu lisan ne lisanıdır? Nerede söyleniyor? Kimler isti'mal ediyorlar? Sırf sun'î bir lisandır. Şu kadar var ki bu sun'î lisanda kullanılan kelimeler sırf uydurma mühmelâttan ibaret olmayıp üç lisandan me'huzdur.

Lisan-ı Osmanî üç lisandan ya'ni, Arabî, Farisî ve Türkçe lisanlarından mürekkebtir demek âdet olmuştur. Âdet-i İlâhiyyeye ve tabiata mugayir olan bu ta'bir ekser kavaid ve inşa kitablarında ve buna mümasil kitablarda zikr ve tekrar olunur. Ne kadar yanlış! Ne büyük hata! Üç lisandan mürekkeb bir lisan! Dünyada görülmemiş şey.

Hayır! Hiç de öyle değildir. Her lisan bir lisandır. ve akvam u ümem beyninde olduğu gibi elsine beyninde dahi derecat-ı muhtelifede karâbet ve münasebet bulunup her birkaç lisan bir zümre teşkil eder. İmdi söylediğimiz lisan elsine-i Turaniyye zümresine mensub Türk lisanıdır. Buna birinci derecede Arabîden ve ikinci derecede Fari-

sîden ba'zı kelimeler ve ta'birler girmiştir. Lâkin bu kelimeler ne kadar çok olsa lisanın esasını değiştiremez. Meselâ İspanyolca ve Portekizçede o kadar kelimat-ı Arabiyye bulunuyor ki bunların cem'i büyük bir cild teşkil etmiştir. Lâkin mezkûr lisanlar Arabî ile filan lisandan mürekkebtir denilmeyip Latin zümresine mensub müstakil lisanlar addolunur. Kezalik İngilizcede heman yarıyarıya Fransızca kelimeler bulnduğu halde İngiliz lisanı Cerman zümresine mensub bir lisan olup Fransızcaya yabancı addolunur. Her lisanın me'huz ve müstear kelimelerine bakılmaz. Esas olan tasrifatına bakılır. Hattâ Nergisî'nin lisanına dahi üç lisandan mürekkeb namı verilemez. Çünkü Türkçe kelimattan ârî denilecek derecede Arabî ve Farisîye boğulmuş olan o ibarede dahi tasrifat "olmak" ve "etmek" fiilleriyle ve ifade (de, den, ile, siz) gibi Türkçe edevatla oluyor.

Dedik yine tekrar ederiz: Lisanımız pek güzel bir lisandır, söylediğimiz gibi yazacak ve o şive ve kaide dairesi dahilinde ıslâh ve terakkisine çalışsak lisanın güzelliğiyle mütenasib mükemmel bir edebiyyata malik olacağımızda şübhe yoktur. Arabîden, Farisîden birçok kelimeler lisanımıza girmiştir. Pekalâ. Onlar Türkçeleşmiş herkes biliyor anlıyor, biz dahi Türkçe gibi kullanıyoruz. Istılâhat-ı fenniyyeye gelince onları da her lisanda olduğu gibi fen erbabı anlar. Bu vechile lisanımıza girip yerleşmiş olan Arabî ve Farisî kelimeler lisanımızı bir kat daha zenginleştirmiştir. İhtiyacımızla mütenasib ta'biratımız olduktan sonra Kamus'a, Burhan'a el uzatarak bugünkü günde Arabların, İranîlerin dahi anlamadıkları avuç dolusu lugât-ı Arabiyye alıp kullanmakta ne ihtiyacımız vardır? Arabîden me'huz "kalem" gibi sade, fasih, herkesin anladığı bir kelimeniz var iken "hâme" veya "yerâa" gibi lugât-ı Arabiyyeyi niçin kullanıyoruz "Efsehu'l-kelâm mâ kalle ve delle" kelâmı eskiden ma'lûmumuz olup

bunun hakikat olduğunu kimse inkâr edemezken ve bizim "yazmak" gibi sade, muhtasar ve güzel sırf Türkçe bir ta'birimiz var iken "ketb ü tahrir etmek" gibi dört veya "yerâaran-ı bahs ü makal olmak" gibi altı kelimeden mürekkeb ve yarı Arabî yarı Farisî alaca ve gülünç ta'birler kullanmak zevk-i selim işi midir? İnsaf buyrulsun. Bunlar en sade misallerdir. Meselâ bir şairin terceme-i halinde "Bursalıdır" veya "Bursada doğmuştur" diyecek yerde bu bir iki kelimelik ma'nayı tam bir sayfalık ibare ile ifade eden tezkirelerimiz vardır. Hem ne ifade! Neûzü bi'llah! Okumak için Hazret-i Eyyub'un sabrı olsa kifayet etmez. Bu da sınâat imiş! Bugün olmadığında şübhe yoktur. Lâkin vaktilye böyle ifadelerden, bitmez tükenmez Ferisî izafetlerden, mütenafir ta'birattan, garib lugatlerden hoşlanacak tabiatlar var imiş!

Hamdolsun! bunlar geçti, bırakıldı, unutuldu. Lâkin te'sirleri bakidir. İzleri edebiyyat-ı cedidemizde görülüyor. Bir türlü o te'sirden kurtulamıyoruz, bir vechile o usulden ayrılamıyoruz. Farisî izafetlerin önünü alamıyoruz. Hattâ ben dahi bu makalemde bir sebeb-i mücbir olmaksızın ve istemediğim halde kim bilir ne kadar Farisî izafetler, Türkçeleri mevcud olan ne kadar lüzumsuz Arabî ve Farisî kelimeler kullandım.

En garibi şu ki Arabî ve Farisîden behremiz ne kadar az olursa Arabî ve Farisî lugât-ı garibeye ve tumturaklı ibarelere arzu ve inhimakimiz o kadar ziyade olur. Bundan zate'n fazla ve lüzumsuz olan kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyenin lisanımızda nâbemahal ve ma'na-yı mevzu'larına mugayir indî ma'nalarla isti'mali ve hattâ Arabîde mesmu' olmayan uydurma kelimeler icadı tevellüd ediyor. Meselâ "tecasür" yerine "ictisar" ve "mücaseret" kullanıyoruz. Halbuki Arabîde ictisar kelimesi cür'et manasına gelmeyip geçmek ve ilerlemek ma'nasını ifade eder ve "mücaseret" ise hiç Arabî olmayıp Arablar bu maddeyi

mufaale babından tasrif etmezler. Bunun emsali o kadar çoktur ki kullandığımız Arabî kelimelerden hiç birinin mahallinde kullanıldığına insan emin olamaz. Harekece ekserini yanlış kullanıyoruz. Bilerek veya bilmeyerek Türkçe isimleri Arabî kaidesince cemi'lendirip Farisî kaidesince tavsif etmek ve âhırı "h" olan Türkçe ve Farisî ve ecnebî isimleri müennes addedip ona göre terkibat yaparak "çiftlikât-ı mezkûre" ve "tersane-i âmire" gibi ta'birat-ı sakîme güzel ve kolay lisanımızı çirkinleştirip güçleştirmekten ve belki gülünç bir hale koymaktan başka neye yarıyor?

Bir lisan ne kadar kolay olursa onunla mütekellim bulunanlar için o kadar büyük bir ni'mettir. Çünkü o kadar kolay öğrenilip ulûm ve fünun-ı mütenevvia ile sair lisanlar tahsiline vakit kalmış olur. Avrupa akvamı bundan çok istifade eylemişler. Devr-i temeddünlerinin esbab-ı esasiyyesinden biri budur. Bu cihetçe biz Avrupa akvamının cümlesinden daha bahtiyarız. Türkçemizin en fasihi, en güzeli, en mükemmeli bügün söylediğimiz Türkçedir. Lisanımızın fesahatini öğrenmek için birkaç bin senelik asara müracaat etmeye, Omirüslerin, İmriü'l-Kaysların anlaşılmaz eş'arını ezberlemeye ihtiyacımız yoktur. Çocuklarımız analarından emdikleri sütle beraber güzel ve fasih bir lisan öğrenmiş olurlar. Eğer edebiyyatımız söylediğimiz lisan üzerine müesses olsa idi nazariyyatını da bir iki senede edinip ondan sonra bu kadar kolay olan lisanlarının muavenetiyle az zamanda istedikleri ulûm u fünun ve elsine-i saireyi tahsil ederek kemal-i sühuletle âlim ve mütefennin olacak ve bizde de her yerden ziyade terakki ve temeddün kapıları umumun önünde açık bulunacak idi.

Şimdi ise mektebe giden çocuklarımız söyledikleri o güzel lisanı battal ve muattal bırakıp yalan yanlış sun'î bir lisan öğrenmeğe başlarlar. Bunun tahsili ise birçok

senelik sa'y ve emeğe muhtactır. Buna hasr-ı himmet edenler nihayet yanlış ve uydurma ta'birat-ı sakîmeyi hâvi girift ve gayr-ı münkati' cümlelerden mürekkeb sun'î ve gayr-ı tabiî bir ibare yazmak sanat-ı garibesini öğrenirler. Fününa ziyade ehemmiyyet verenleri ise bu san'attan mahrum kalıp artık ömürleri oldukça iki satırlık bir mektub yazdırmak için bir "kâtib" e ihtiyactan vâreste olamazlar.

Sözü neticelendirelim: Lisanımız pek güzeldir. Dünyanın en güzel lisanıdır desek mübalağa etmiş olmayız. Güzelliği nisbetinde de kolaydır. Bu ise nail olduğumuz bir ni'met-i uzmâdır. Edebiyyatımız ise lisanımızla mütenasib değildir. Edebiyyatımız pek geridir ve yanlış bir yola sapmıştır. Bu sebebden lisanımızın güzelliği sade tekellümde kalıp kolaylığından da istifade edemiyoruz. Edebiyyatımız muhtac-ı ıslâhtır, muhtac-ı terakkidir ve daha doğrusu söylediğimiz lisanın esas ittihaziyle ona göre muhtac-ı tebdil ve tecdididir. Buna her sahib-i hamiyyet ve gayretin çalışması iktiza eder. Bunun aksine usul-i kadîmenin devam ve bakasına çalışanlar ise insafsızlık etmiş olurlar.

İFADE-İ MERAM

Kamus-ı Türkî'*nin* "*İfade-i Meram*" *başlıklı önsözü (20 ramazan 1317).*

Lugat kitabı bir lisanın hızanesi hükmündedir. Lisan kelimelerden mürekkebdir, ki bu kelimeler dahi, her lisanın kendine mahsus birtakım kavaide tevfika'n, tasrif ve terkibedilerek, insanın ifade-i meram etmesine yararlar. İmdi lisanın sermayesi kelimelerle kavaid-i sarfiyye ve nahviyyesinden ibarettir.

Dünyada hiç bir âdem tasavvur olunamaz, ki lisanın kâffe-i lugâtını bilsin, veya cümlesini hıfzında tutabilsin; ve pek az âdemler vardır ki, lisanlarını tamamiyle kaideye tevfika'n söyliyebilsinler. Bu hal ise her lisanın câmi' olduğu kelimattan mürur-ı zamanla birtakımını bâdiye-i nisyanda bırakıp gaib etmesini, ve kavaid-i mahsusasına mugayir surette söylenerek, fesahattan mahrum kalmasını, ve'l-hasıl geniş ve fasih iken, dar ve galat bir lisan olmasını müntic olur.

Lisanları bu inhitattan vikaye edecek ancak edebiyyattır; edebiyyatın yani üdebanın bu babda edecekleri hidmetin ilk hatvesi ise lisanın mükemmeliyyetini teşkil eden kelimelerini ve fesahatini mucib olan kavaidini hüsn-i muhafaza etmekten ibarettir. Bu iki şıkkın birincisi lisanın kâffe-i lugâtını havi mükemmel bir kamus, ve ikincisi kavaid-i sarfiyye ve nahviyyesini câmi' muntazam bir sarf ve nahiv kitabı vücuda getirmekle hasıl ve mümkin olabilir.

Bunun içindir ki tahrirî ve edebî haline geçirilmesi meram olunan her bir lisanın en evvel kelimeleri cem' ile bir lugat, ve kavaidi zabt ile bir sarf ve nahiv kitabları tedvin edilmek eskiden beri bir kanun-ı umumî hükmüne geçip, hattâ bugün küre-i arzın en mehcur taraflarında sâkin en vahşî akvamın bile söyledikleri lisanları öğrenmek isteyen Avrupalılar o lisanların lugat ve sarf ve nahiv kitablarını zabt ve tahrir etmekten işe girişirler.

Lugâtı ve kavaidi mazbut olmayan lisanın hiç bir vakit elsine-i edebiyyeden addolunmak iddiasına salâhiyyeti olamaz; zira bu iki kitab edebiyyatın esasıdır. Binay-ı edebiyyat ancak bunların üzerine te'sis olunabilir, Lisanın tedennisine karşı bir sed yerini tutacak dahi ancak bu iki kitabdır. Mükemmel bir kamusu olmayan lisan servet-i tabiiyyesi demek olan lugatlerini günden güne gâib ederek, kendi sermayesiyle bir şey ifade edemeyecek derecede dar olur; ve muntazam bir sarf ve nahiv kitabı olmayan lisan doğru söylenmeyi te'min edemeyip, gittikçe daha yanlış söylenir, ve nihayet büsbütün galat bir lisan halini alır.

Binae'n-aleyh, lisanını fasih ve geniş bir lisan-ı edebî halinde muhafaza, veya bu hale tahvil ve irca, etmek isteyen bir kavim lisanının mükemmel bir kamusunu ve muntazam bir kavaid-i sarfiyye ve nahviyye kitabını edinmeye sa'y ü gayret etmek iktiza eder.

Bu hakikat cümlece müsellem, ve kâffe-i akvam-ı mütemeddinenin bu noktadan başladıkları ma'lûm olduğu halde biz ki bin seneden beri tahrirî ve edebî bir lisana malikiz, bu kadar müddet zarfında lisanımızın ne kelimatını cam'edip mükemmel bir kamus, ne de kavaidini bihakkı'n zabt edip muntazam bir sarf ve nahiv kitabı vücuda getirmişizdir. Bu ihmal ve kusurumuzun neticesi olarak, hadd-i zatinde hayli geniş ve zengin olan Türkçemiz ekser kelimelerini gâib edip, Arabî ve Farisîye arz-ı iftikar etmedikçe, bir şey ifade edemeyecek derecede dar ve kelimelerinin asıl ve iştikakı belli olmayacak surette avamın telâffuzuna tâbi' galat bir lisan halini almıştır.

Ma'lûmdur ki: Türkçe Asya'nın bütün kısm-ı şimâlîsinde tekellüm olunan elsine-i Turaniyye zümresinden olup el'an oralarda pek vâsi' yerlerde söylenmekte olduğu halde, bir şubesi de garba doğru ilerliyerek Avrupa ile Asya'nın birbirine karşı uzattıkları iki büyük ve güzel şibh-i cezirede yani Anadolu ve Rumelinde tekellüm olunmaktadır.

İşte, Çağatayca ism-i sakîmine mukabil, Osmanlıca namıyle şöhret bulan, ve garb Türkçesi namıyle şark Türkçesinden tefriki daha münasib olan lisanımız Türkçenin bu şubesidir, ki söylendiği yerlerin, Asya-yı vasatî ve şimalîye nisbete'n, terakki ve temeddüne olan isti'dad-ı mevki'i ve tabiîsi sâikasıyle, şive-i telâffuz ve ifade ciheti çok zarafet ve letafet peyda etmiş ise de, Arabî ve Farisîden ve Rumca ve İtalyanca gibi elsine-i ecnebiyyeden ahz ve istiâre ettiği kelimat ve ta'birata karşı, kendi kelimatından birçoğunu terk ve fevt etmiş, ve bu lisanların şivesine tebaiyyetle, şive-i asliyye-i Türkiyyesinden bir dereceye kadar ayrilmıştır. Maahâzâ, şark Türkçesiyle garb Türkçesi arasındaki fark, zannolunduğu gibi, İtalyanca ile Latince veya İspanyolca ile Fransızca arasındaki fark kadar, yani bu iki Türkçeden her birini diğerinden büs-

bütün ayrı ve kendi başına bir lisan addettirecek derecede olmayıp, bu fark ancak şimalî ile cenubî Almanca veya Toskana İtalyancasıyle Napoliten İtalyancası yahud Mısır Arapçasıyle Magrib Arapçası arasındaki fark derecesindedir; ve şark Türkçesiyle garb Türkçesi bir tek lisandır, ikisi de Türkçedir.

Hakikat-ı hal bu merkezde iken, mebde'-i iftirak olan zamandan yani yedi sekiz karndanberi Türkçenin bu iki şubesini söyleyenler beyninde her bir irtibat ve ihtilat kesilip, tarafeyn üdebasının dahi, tekarrub ve ittihada bedel tebaud ve tebayüne çalışmaları, ve imlâ ve suret-i tahrir ve ifadede her iki tarafın büsbütün ayrı birer tarik ve usul ittihaz edip, birbirinden büsbütün bîhaber bulunmaları, ve'l-hasıl, sekiz yüz senelik ihmal ve tesâmuh ve cehalet lisanımızın bu iki şubesini vehlete'n birbirinden ayrı iki lisan suretinde göstermeye sebeb olmuştur. Ancak bu şubelerin ikisi de bihakki'n tedkik ve ta'mik olunup, i'tibarî ve gayr-ı tabiî olan imlâları dahi bertaraf edilince, ikisinin bir lisan olduğu tezahür eder.

Bu iki şubenin, mebde'-i iftiraklarından beri, hangısı ziyade tebeddül ve tegayyur etmiş, ve hangısı hal-i aslîsinde kalmıştır? Burası tedkik olundukda, ıyan görülür, ki şark Türkçesi hemen eski halinde sebat ve devam etmiş ve bizim garb Türkçemiz ise karndan karna küllî tebeddülâta uğrayıp, nihayet şimdiki hali kesbetmiş.

İmdi, sırf bizim tarafa aid olan bu tebeddüle terakki mi yoksa tedenni mi diyeceğiz? İşte asıl mes'ele bundadır. Bu suale verilecek cevab ise ne sırf müsbet ve ne de sırf menfidir. Bu tebeddülde lisanımız min-ciheti'n terakki ve min-ciheti'n tedenni etmiştir. Gerek telâffuzda ve gerek suret-i ifadede kesbettiği zerafet ve Arabî ve Farisî ile elsine-i saireden aldığı hisabsız kelimelerle kazandığı vüs'at şübhesiz bir terakkidir; lâkin elsine-i Turaniyyenin kaide-i umumiyye-i esasiyyesi olan ahenge tebaıyyeti bir

dereceye kadar gâib edip, bu ahenge aslâ uymaz kelimeler ve ta'birler peyda etmesi, ve halis Türkçe olan binlerce kelimeleri gûşe-i nisyanda bırakıp elsine-i sâireye arz-ı iftikarla, âdeta bir elsine türlüsü haline geçmesi de elbette bir tedennidir.

Hulasata'n diyebiliriz ki: şark Türkçesi telâffuzça ve surat-i ifadece biraz daha kaba, ve bizim garb Türkçemiz ise çok daha zariftir; lâkin kaidete'n ve esase'n şark Türkçesi doğru, ve bizimki ise galattır. Arabî ve Farisî ile elsine-i ecnebiyyeden aldığı kelimat ve ıstılâhat sayesinde bizim garb Türkçemiz daha vâsi' ise de, sırf Türkçe kelimat ve ta'birata gelince, Çağatayca bizimkinden çok daha zengindir.

Türkçenin bu iki büyük şubesini iyice tedkik ve mukayese ettiğimizde, şu hakikatlere vâkıf oluruz: Evvelâ, ikisinin de kavaid-i sarfiyye ve nahviyyeleri esase'n bir ve müşterek olup, beyinlerindeki fark bunların ayrı ayrı iki lisan addolunmasını mucib olacak derecede değildir; bi'l-akis bir lisan olduklarını isbat için en büyük delil işbu kavaid-i sarfiyye ve nahviyye ittihadıdır.

Saniye'n, imlâ ve teleffuzca olan fark bertaraf edildikte, her ikisinin havi oldukları kelimelerin sülüsanından ziyadesi ikisi beyninde müşterektir, ki bu da bir lisan olduklarını gösterir.

Çağataycada halis Türkçe olarak birçok kelimeler buluyoruz, ki bugün İstanbul'da müsta'mel değil ise de cümlesi mechul dahi olmayıp, birtakımı düne gelinceye kadar kullanılıyordu; ve eski şuara ve üdebamızın asarında bulunmakla, lisan-ı edebîmize dahildir; birtakımı da Anadolu'da elyem musta'mel olup, yalnız bir mikdarları Osmanlılar tarafından hiç kullanılmayarak, Çağatacaya mahsus kalmıştır. Bunlardan da ba'zılarının bizim Türkçede müteradifleri olduğu halde, ba'zılarının mukabilleri olmayıp, biz onların yerine Arabîden, Farisîden veya

elsine-i ecnebiyyeden müstear kelimeler kullanıyoruz. Bunların ise yabancılığı ve Çağataycadakilerin Türkçeliği müsellem olduğundan. bunlara çagatayça namını vermek hatadır; bunlar halis ve sâfi Türkçe kelimelerdir, ki bizce ihmal olunup, unutulduğu halde, şarktaki hem-cinslerimiz tarafından, yani Türkçenin beşiği ve mahall-i aslîsi olan Türkistan'da, hıfzolunmuştur. Bunların bizce dahi mevki'-i isti'male konularak, ihyasıyle, lisanımızın bir kat daha kesb-i vüs'at ve istigna etmesi her sahib-i hamiyyetin arzu edeceği bir iştir.

Rabia'n-aleyh bizim garb Türkçemizde şarktaki hemcinslerimizin anlamadıkları birçok kelimeler mevcuddur, ki bunların ekseri elsine-i ecnebiyyeden müsteardır, ve ba'zıları tekellümde müsta'mel lugât-ı müvellededendir.

Lisanımızın bu vechile teşettüt ve tefrikine sebeb olan hal ise, yukarıda dediğimiz gibi, mükemmel ve kâffe-i lugâtını câmi' bir kamusu ve mazbut bir sarf ve nahvi olmamasıdır.

En garibi şurası ki: havi oldukları kelimelerin yüzde sekseni aslâ lisanımızda kullanılmayan ve kullanılmasına da ihtiyac olmayan lugat kitablarına "lugât-ı Osmaniyye" namı verilmiştir, de sırf Türkçe kelimelerin zabt ve tefsiri "ma'lûmu i'lam" kabilinden addedilerek, lüzumsuz ve faidesiz addolunmuştur. Bu fikirde bulunanlara karşı denilebilir ki: her kavim kendi lisanının lügatlerini zabt ve tefsire muhtac olmaya idi, sırf Arabîden Arabîye müfessir Kamuslar, Sıhahlar, [1]لعابلر, Lisanü'l-Arablar, Muhitü'l-nuhitler; Farsîden Farisiye Burhanlar, Ferhenkler; Fransızcadan Fransızcaya Bescherelle'ler[2] Larousselar, Littré'ler vücuda gelmezdi. Her lisanın en mükemmel ve en mufassal lugat kitabı yine o lisanda ve o lisanla mütekellim olanlar

[1] Böyle bir sözlük bilmiyorum, bulamadım. Kelimenin nasıl okunacağı da belli değil. Kelime belki de "Lübablar" dır.

[2] M. Bescherelle aîné, *Dictionnaire National au Dictionnaire Universel de la Langue Française* (2 cilt), 1843–1845; 3. baskı 1856.

tarafından zabt ve tedvin olunduğu halde, biz neden, bütün âlemden müstesna olarak, lisanımızın bir lugat kitabı ihtiyacından müstagni olalım?

Lâkin, memleketimizde ulûm ve maarif terakki ve teammüm ettikçe, âkıbet bu hakikat dahi anlaşılıp, lisanımızın mükemmel bir kamusuna olan ihtiyacımız maariften bihakkı'n behre-dar olan evlâd-ı vatan tarafından arzu olunmaya başladı. Bir lisanın kamusu o lisanda müsta'mel kâffe-i lugâtı câmi' ve o lisanda kullanılmayan kelimelerden ârî olmak şarttır. Bu halde, lisanımızda müsta'mel ve gayr-ı müsta'mel olan kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyeyi câmi' olup da asıl Türkçe kelimelerden ârî olan lugat kitabları lisanımızın malı olmadığı gibi, sırf Türkçe kelimeleri havi olup da bizce müsta'mel kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyeyi ve ıstılâhat-ı mütenevviayı câmi' olmayan kitablara da lisanımızın mükemmel kamusu nazarıyle bakılamaz. "Efradı câmi', agyarı mani" ta'rifi, her hususda olduğu gibi, bu babda dahi düsturu'l-amel olmak iktiza eder. Lisanımız için tertib olunacak kamus bu lisanda müsta'mel gerek Türkiyyü'l-asıl ve gerek elsine-i saireden me'huz kelimat ve ıstılâhatın cümlesini câmi', ve lisanımızda müsta'mel olmayan kelimelerden ârî olmalıdır.

Böyle mükemmel bir kamusa olan ihtiyacımız bugünkü günde cümlece müsellem, ve şimdiye kadar lisanımızın böyle bir kitabdan mahrumiyyeti ne derecelerde bâdi-i teessüf olduğu ma'lûmdur. Ancak bunun lüzumu ne kadar büyük ise, cem' ve tertibi de o kadar müşkil ve pek zahmetli bir sa'y u ikdama muhtactır.

Ömrümün 12 senelik bir kısmını zabt ve istihlak eden "Kamusu'l-A'lâm"ın hitamında, lisanımızın mükemmel bir kamusunu tertibe sa'y etmekliğimi hâhiş-geran-ı maariften birçok zevat-ı kiram şifahe'n ve tahrire'n ihtar etmişlerdir. Her ne kadar "Kamusu'l A'lâm" a pey-rev olmak üzere, kitab-ı mezkûrun hitamından evvel "Kamus-ı Arabî" ye bed'

ve mubaşeret etmiş idisem de, mükemmel bir "Kâmus-ı Türkî" ye olan ihtiyacımız "Kamus-ı Arabî" ye olan ihtiyacımızdan akdem ve daha umumî olduğundan, "Kamus-ı Arabî" ye devam etmekle beraber, bunun dahi tertibi hakkında ki ibrâmat-ı vâkıaya icabet etmeyi vezaif-i hamiyetten addettim.

Zate'n böyle bir "Kamus-ı Türkî"nin tahriri eskiden beri menvî-i zamirim olduğu halde, tertibinde tasavvur ettiğim müşkilat cür'etime bir sedd-i mümanaat çekmişidi. Fikr-i âcizaneme göre, bir Kamus-ı Türkî, mükemmel olabilmek için, Türkiyyü'l-asıl olan kelimelerin kâffesini câmi' olmak iktiza eder; halbuki lisanımızın kelimelerini cem' ve zabt hususunda şimdiye kadar pek az himmet olunmuş; ve her kavim ve ümmette lügaviyyunun esamî ve teracimi mücelledat teşkil ettiği halde, biz de bu ilimle teveggul etmeyi kimse düşünmeyip lisanımızın kelimatı heman gayr-ı mazbut bir halde kalmış olduğundan, böyle bir eserin mükemmeliyyeti mümkin olabilmek için, Türkçede muharrer kâffe-i asarın tetebbu'ıyle iktifa olunmayıp bu lisanın söylendiği memalikin cümlesine tul-i müddet seyahat ve lisanlarını iyi bilen sunuf-ı muhtelife-i ehali ile sohbet edilerek, en nadirlerine varıncaya kadar kâffe-i lugât zabt ve kayd olunmak iktiza eder. Bu ise bir âdemin bütün ömrünü buna hasretmesine mütevakkıf olduğu halde, yine vehle-i ulâda pek o kadar mükemmel olamayıp, birbirini takib edecek lugaviyyunun tetâbu-'i mesaî ve himematiyle ve mürur-ı zamanla tekemmül edebilir.

Bu mülâhaza bir Kamus-ı Türkî'nin tertibine teşebbüs hususunda niyyetime ötedenberi bir sedd-i mümaneat olmakta iken, bu def'a ibrâmat-ı vâkıaya karşı duramayıp, [1] مالايدرك كله لايترك كله kelâm-ı hikmet- âmizine tebaıyyetle, [2] كم ترك الاول للآخر fehvasınca, bundan sonra lisanımızda ilm-i lu-

[1] Hepsi anlaşılmıyor diye bütünü bırakılmaz.

[2] Öncekiler sonrakilere ne bıraktı ki.

gatle iştigal edecek üdebay-ı istikbal tarafından kusur ve nekayısı ikmal olunmak ümidiyle, mümkin mertebede ve elden geldiği kadar mükemmel olmak üzere müstaîn'en biavnihi tealâ, işbu Kamus-ı Türkî" nin tertibine mübaşeret ettim.

Bizce ihmal ve feramuş edilip, şark Türkçesinde müsta'mel bulunan hâlis Türkçe kelimelerin ve ale'l-husus bunlardan lüzumlu ve değerli olanlarının derci, ve bu vechile bunların bizim Türkçeye dahi kabuliyle ihya ve ta'mimleri hususuna hidmet etmek ahass-ı âmâlim iken, mücerred kavmiyyet ve cinsiyyet mahabbetini takdir ve iltizamla bunları Arabî ve Farisî ta'birat-ı tumturakkâraneye tercih edecek zevatın henüz nedreti ve ekseriyyetin bu fikre muhalif bulunması kısme'n bu hidmetten kendimi mahrum bırakmağa beni mecbur etmiştir.

Maahâzâ, bu kamusun Türkiyyu'l-asıl kelimatın me'nus ve üdebay-ı hazıra ve sâlife tarafından müsta'mel olanlarıyle, kendileri metruk oldukları halde, müştakları müsta'mel bulunan kelimat-ı esasiyyeyi ve ihyası elzem olan ba'zı metrukâtı ve lisanımızda müsta'mel luğât ve ıstılâhat-ı Arabiyye ve Farisiyye ve ecnebiyyenin kâffesini câmi' olmasına elden geldiği kadar sa'y u gayret olunarak, ekser-i lugâtın ne gibi ta'biratta kullanıldığı, ve isti'mallerinin lüzum veya adem-i lüzumu dahi şerh edilmiş; ve her lugatin maanî-i muhtelifesi işarat-ı mahsusa ile ayrılıp, icabında misallerle dahi izah olunmuştur.

Lisanımızın cümle-i müşkilatından biri dahi Arabîden me'huz kelimatın daima lugat-ı Arabdaki maanîyi hıfzetmeyip, ekseriyâ farklı bulunmalarıdır. Arabîde deveye, çöle ve çadıra müteallik muhtelif maanîsinden sarf-ı nazar olunup da, maanî-i asliyye-i Arabiyyesinden yalnız bizce lâzım olan bir veya ikisini muhafaza edenlere deyecek yoğise de, kelimat-ı Arabiyyenin birtakımı lisanımızda Arabîde aslâ haiz olmadıkları bir ma'na ile kullanılıyor, veyahud Arabîde hiç mesmu' olmayan bir

babdan tasrif olunuyor. Meselâ "ihsas, ihtisas, istimzac, müdrir" gibi kelimeler bu kabildendir. İmdi lâfza'n veya ma'n'en Arabî olmayan ve hiç bir kamus-ı Arabîde bulunmayan bu kelimelere "kelimat-ı Arabiyye" namını verebilecek miyiz? Ba'zı zevat böylelerine "lugât-ı müvellede" namını vermek istiyorlar; lâkin ma'lûmdur, ki lugât-ı müvvellede mensub bulunduğu lisanla mütekellim olan halk beyninde tevellüd ve tahssül edene denir; yoksa o lisanın yabancıları tarafından icad olunanlarına "galat" dan başka hiç bir sıfat yakışamaz. Biz Türkçe lugât-ı müvellede teşkil edebiliriz; lâkin lugât-ı Arabiyye tevlidine hiç bir hak ve salâhiyyetimiz yoktur. Binae'n-aleyh, fikr-i âcizaneme kalırsa, bu gibi lugatların beyne'l-avam musta'mel olanlarına galat tarikıyle Arabîden me'huz lugât-ı Türkiyye nazarıyle bakmalıyız; mücerred lisan-ı fennî ve edebîye münhasır bulunanlarını ise tashih veya tebdil edip, galat kullanmamalıyız. Bunun için, bu kamusda bu gibilerin zikr ü tefsiri sırasında o vechile izahat verilip, tashih ve tebdilleri sureti dahi ihtar olunmuştur.

Erbabının ma'lûmudur ki bu kabilden kitablarda mündericatın kesret ve vüs'atı kâfi olmayıp, hüsn-i tertib ve usul-i müttehazenin dahi ehemmiyyeti pek büyüktür. Meselâ Arabîde Firuz-âbâdî'nin Kamusı ve bunun şerhi olan "Tacü'l Arus" ile "Lisanü'l-Arab" ve sırf Türkçe kelimeler için Vefik Paşa merhumun "Lehçe-i Osmanî"si ilm-i lugatta ehemmiyyetten sâkıt kitablar değildir; lâkin bunlar kâffe-i eshab-ı muraceatın değil, belki yalnız lugat tertib etmek isteyen lügaviyyunun işine yarayabilecek bir usul ve tertibtedir. Lugatler kolay bulunabilecek bir tertibde sıralanmış olmadıktan başka, ma'naları dahi birbirlerinden ayrılmayıp, ve lâyıkı vechile tefsir ve misallerle izah olunmayıp, karma karışık ve hepsi birden atılmıştır. Bundan ise ancak erbab-ı ihtisas kemal-i zahmetle ve nice müşkilatla istifade ede-

bilir. Bundan mâada lisanımızın Türkiyyü'l-asıl olan kelimatını câmi' olup da Arabî ve Farisîden me'huz luġât ve ıstılâhat-ı müsta'mele ve me'nuseyi havi olmayan bir lugat kitabı meselâ İngilizcenin Franzsızcadan müstear kelimatını ya'ni bu lisanın heman nısf-ı lugâtını havi olmayan bir lugat kitabına benzer, ki böyle bir kitab tertibini hiç bir İngiliz tasavvur bile etmemiştir. "Kamus-ı Türkî" ne lisanımızın mütemmimatından olan bu gibi kelimat ve ıstılâhattan mahrum olmalı, ne de "lugât-ı Osmaniyye" namıyle neşr olunan nice cesim kitablarımız gibi, Türkçede değil, Arabî ve Farisîde bile isti'malleri ender olan garaib-i lugât-ı Arabiyye ve Farisiyye ile memlû bulunmalıdır.

Bizce müsta'mel lugât-ı Arabiye ve Farisiyyeyi câmi' olduğu halde, bu kitabın "Kamus-ı Türkî" namıyle tesmiyesine belki i'tiraz edenler bulunur; lâkin lisanımız lisan-ı Türkîdir, bu lisana mahsus lugat kitabına dahi başka isim düşünmek abestir. Lisanımızda müsta'mel kelimelerin cümlesi de, herhangı lisandan me'huz olursa olsun, hakikate'n müsta'mel ve ma'lûm olmak şartıyle, Türkçeden ma'duddur.

Lisanımıza mahsus olarak elsine-i muhtelifeye mütercem ne kadar lugat kitabları var ise, cümlesine müracaat olunduğu halde, içlerinde lisanımızın hal-i hazırına ve ihtiyac-ı hakikîsine en ziyade muvafik ve bihakkı'n Türkçenin lugat kitabı denmeye şayan bundan on yedi sene evvel Türkçeden Fransızcaya olarak âcizane tertib ettiğim lugat kitabını bulduğumu da, makam-ı tefahhürde olmayarak, itirafa mecburum.

Yine tekrar ederim ki: Lisanımızın kelimat-ı asliyyesi henüz tamamiyle zabtolunmadığı gibi, bizce müsta'mel lugât-ı Arabiyye ve Farisiyye dahi lâyıkiyle teayyün etmediğinden, ve sair böyle müşkilattan dolayı, şimdilik her cihetçe mükemmel bir Kamus-ı Türkî tertibi pek müteassir olmakla, meydana koyduğum bu eserin dahi o derecede mükemmeliyyetini iddia edemem; lâkin herhalde

lisanımız için diğer lugat kitabına ihtiyac bırakmayacak bir hal ve surette olmasına fevka'l-ade sa'y ü gayret olunduğundan, ahlâf tarafından ikmali mümkin olabilecek bir esas yerini tutabileceği, ve lisanımızın tahdid ve ta'yinine ve tashih-i galatatına dahi hidmet edeceği me'mul-i kavimdir. Hele bu gibi müracaat kitablarında aranılacak kelimenin kolaylıkla bulunup, ma'nasının sühuletle ta'yini için elzem ve lâbüd olan kaide ve usule riayet hususunda, yirmi seneden beri lugat kitabları tertibiyle tevaggulüm ve bu vechile fenn-i lugate ihtisasım yardımıyle, bu eserin kusursuz olduğunu iddia edebilirim. Bizde mütedavil lugat kitablarının çoğunda huruf-ı heca tertibine lâyıkiyle ve temamiyle riayet olunmadıktan başka, ekseriyâ kelimeler ilk harflerinin harekesine göre sıralanıp, meselâ hemze-i meftuha ile başlayanlar ayrı ve hemze-i meksûre ile bed' edenler ayrı dizilmiş, ve kezâlik kâf-ı Farisî kâf-ı Arabîden ayrılmıştır; halbuki herekeler hattımızda yazılmadığı gibi, kâfın muhtelif telâffuzları dahi her vakit işaretle tefrik olunmadığından, ve insan ma'nasını bilmediği kelimenin bi't-tabı' harekâtını dahi bilemeyeceğinden, nerede arayacağını şaşırıp istifade edememesi tabiîdir. Ma'naları dahi kezâlik birbirinden hiç bir işaretle ayrılmaksızın karma karışık konulup, hangıları müteradif ve hangıları muhtelif maânîden olduğu fark olunamaz.

İşbu "Kamus-ı Türkî" de lugâtın ilk harflerinden son harflerine varıncaya kadar huruf-ı heca tertibine riayet olunduğu halde, harekelere ve mevhum işarata riayet olunmamıştır; ve maahâzâ lugatların harekât ve işarat-ı lâzıma ile telâffuzları ta'yin olunup, suret-i kıraetlerinde şübhe ve tereddüde mahal bıragılmamıştır. Arabî ve Farisîden me'huz olan kelimeler tefrik olunduğu gibi, her lugatin aksam-ı kelimenin hangısından olduğu dahi mukataat-ı mahsusa ile gösterilmiş; ve gerek asıl

Türkçe gerek Arabî ve Farisî kelimelerin suret-i iştikak veya terkibi şerh olunmuştur. Maânî-i muhtelife kesret-i isti'mallerine göre rakamlarla sıralanıp, aynı ma'nayı terceme ve ifade eden kelimeler fasıla (,) ile, misaller dahi (:) noktateyn ile ayrılmıştır. Istılâhat-ı ilmiyye ve fenniyye ile lugatin ma'nasını değiştiren ta'birat-ı mahsusa || işaretiyle ayrıldığı gibi, lugatin cinsi değiştiğinde ya'ni aksam-ı kelimenin birinden diğerine intikali, meselâ isim iken sıfat olması, halinde dahi =, ve kelime veyahud ta'bir ile ma'nası arasına da ('') işareti vaz' olunmuştur.

Esmâ ve masâdır-i Arabiyyden elif-i memdude ile hitam bulanlardan lisanımızda âhırlarındaki (ء) iskat olunup, meselâ (شعراء) yerine (شعرا) kullanılırsa da, mahzâ esas'en hemzenin mevcud olduğu bilinmek, ve meselâ izafet halinde (شعرای عرب) denilecek yerde, hemzenin ızhariyle (شعراء عرب) demek daha fasih olacağından, ona göre kullanılmak için, bu hemzeler yazılmıştır.

Tâ-i te'nisle hitam bulan esmâ-i Arabiyye Arabîde daima yuvarlak (ة) ile yazılırsa da, Türkçede ba'zıları (ه) ve ba'zıları uzun (ت) ile kullanıldığından, işbu kamusda bu ülfete riayet olunmuştur. Binaları teaddî için olan masâdır-ı Arabiyye "olmak, olunmak, edilmek" gibi ef'al-i iane-i Türkiyye ile terekküblerinde lâzım ve mutâvaat binasına intikal ettiklerinden, ba'zı yeni lugatnüvislerimiz bunları meselâ "ifham = anlatmak, anlatılmak" gibi her iki ma'na ile terceme etmeyi âdet etmişlerse de, bu fark sırf Türkçe fi'l-i ianeden gelip, masdar-ı Arabînin hadd-i zâtında ma'nası ne ise yine o, ya'ni meselâ "kesr=kırma" ve "inkisar= kırılma" olduğundan, biz bu kaide-i esasiyyeye riayet edip, nafile yere tatvil-i makal ve teşviş-i ezhandan tevakki eyledik.

Esmâ-i Arabiyyenin Türkçede müsta'mel olan cem'-i mükesserlerini sıralarında derc ettikse de, maânî ve tafsilatını müfredleri maddelerine ta'lik idip, yalnız ayrıca

maânî-i mahsusaya gelenleri ve müfredsiz kullanılanları kendi sıralarında beyan ediyoruz, lisanımızda müsta'mel olan Farisî ve Arabî tesniyeleri ve sıfatların müennes-lerini dahi müfred ve müzekkerleri sırasında zikrediyoruz.

Istılâhat-ı fenniyyeye gelince: ma'lûmdur ki her fennin ıstılâhat-ı mahsusasını câmi' ayrıca cesim ve ba'-za'n müceIledattan mürekkeb Kamus-ı hususîsi vardır. Bu halde kâffe-i fununun ıstılâhıtını bu kitaba cem' et-mek muhaldir. Ancak her bir fennin ıstılâhatından bir-takımı umumca ma'lûm ve müsta'mel, ve birtakımları da yalnız o fennin müntesibîn ve mütehassısînine mahsus ve münhasırdır. Birinci şıktan olan ıstılâhat bu kitaba derc olunup, ikinci şıktan olanlarından bi't-tabı'sarf-ı nazar olunmuştur.

El-hasıl, lisanımızın şimdiki haline göre, ve bu-günkü günde mümkin olabilecek derecede, mükemmel bir lugat kitabı olmasına sa'y u gayret olunmuştur.

Neşri hususuna gelince: bunu dahi "Kamus-ı Arabî" gibi kendi hisabıma çıkarmaya karar vererek, o suretle ilân ettikten ve bir iki cüz'ünü tab' ettirdikten sonra, zamanımızda neşriyyat-ı nâfia ile terakki ve teammum-i maarife ciddî hidmetler ifasına muvaffakiyyeti cümlenin ma'lûmu olan "İkdam" gazetesi sahibi Cevdet Beyefendi bu kitabın dahi neşrini rer'uhde etmeye talib olmakla, zate'n muharrirlikle nâşirliği cem' etmek biri ma'nevî ve diğeri maddî iki ağır yükün altına girmek olduğunu bildiğim halde, bu külfete nâçar katlanmış olduğumdan, ve müşârü'n-ileynin bunu dahi sür'at ve intizam ve mükem-meliyyet-i matlûbe ile neşre muvaffak olacağını hidemat-ı sâbıkası delaletiyle bildiğimden, ale'l-husus memleketi-mizde tâkat-fersa olan neşri gailesinden kurtulmak, ve hem de devam-ı neşriyle ikmalini taht-ı te'minde bulun-durmak mülâhazasiyle, teklif-i vâkını heman kabul ile neşri vazifesini kendilerine terkeyledim.

YİNE LİSAN VE İMLÂMİZ

Sabah *gazetesinin 5 ekin 1314 tarihli sayısında çıkan bu yazının son bölümü.*

Ecdadımız Maveraünnehir'den ayrıldıkları günden-beri bir daha yüzlerini çevirip, arkalarına, vatan-ı aslîlerine bakmamışlardır. Ve gelenler erbab-ı seyfden olmakla, vatan-ı aslîlerinin edebiyyatından haberleri olmadığından, bu tarafta bir hayli vakit lisan-ı edebî ve tahrirî olarak Farisîyi ve Arabîyi kullanıp, neden sonra kendi lisanlarını yazmağa başladıklarında, lisanları hayli değişmiş olduğundan, o suretle yazıp, büsbütün başka bir lisan-ı edebî meydana gelmiştir.

Şimdi bu iki lisan-ı edebînin tevhidi mümkin midir? Birdenbire değildir, Lâkin tedrice'n tevhidleri muhal değildir, itikadındayız. Lâkin biz kendi lisan-ı edebîmizi onlar dahi kendilerininkini muhafazada teannüd edersek, tevhidleri şöyle dursun, çok geçmeden büsbütün ayrı iki lisan olacakları şübhesizdir. Yok bir taraftan

biz bir taraftan dahi onlar mukarenete meyil gösterirsek, o vakit tevhidden kat'-ı ümide sebeb kalmaz.

İşte bir lisan-ı edebînin intihabı hakkında yazdığımız ve bu kadar i'tirazata sebebiyyet veren o makaleyi bu maksadla yazmışdık.

Şimdi umumiyyetle lisan-ı Türkî hakkındaki mutaleatımızı bu noktada bırakıp, bizim Osmanlı Türkçesinin, Türkî-i garbînin gerek tekellüm ve gerek tahrir suretinin tahlil ve tedkikine girişelim:

Bizim söylediğimiz lisan esase'n Türkçedir, fakat o kadar kelimat-ı ecnebiyye ile karışmıştır, ki bu kelimat-ı müsteare yavaş yavaş kelimat-ı asliyye-i Türkiyyesine galebe çalıp, lisanımıza mahlut bir lisan rengini vermektedir. Meselâ: lodos, poyraz, diyoruz, ve bunları Türkçe zannediyoruz, halbuki ikisi de Rumcadır, biri "notos" ve diğeri "vuryas" dan galattır. Tugla kelimesi latınce «tugula» dan galattır. Akıntının aksine "anafor" diyoruz, bu da sırf Rumcadır. Ne kadar balık var ise, hemen cümlesinin isimleri Rumcadır. Gemiye, gemiciyliğe müteallik olan isimlerin cümlesi İtalyancadan bi't-tahrif ahzolunmuştur. Sepetin açık bir nev'ine "işporta" diyoruz, bu Arnavutça bir kelimedir, İstanbul bağlarındaki Arnavut bağcılardan öyle işidilmiştir. Fransızcadan, İngilizceden bu son zamanlarda binlerce kelimeler lisanımıza girmiştir. Türkçe veya Türkçeleşmiş ecnebî kelimeleri Arabî ve Farisî kaidelerine göre tasrif ve terkib ederek, Avrupalıların "barbar" dedikleri birçok ta'birat-ı garibe vücuda getirmişizdir. Bu kabilden olarak, çiftlik ism-i Türkîsini "çiftlikât" suretinde cemi'lendiriyoruz; zabıtan cem'-i Farisîsine müennes bir sıfat takıp, "zabıtan-ı askeriyye", Türkçe kelimeleri Farisî kaidesince tavsif ederek "yüzbaşı-i mumaileyh" diyoruz. Yazı ism-i Türkîsiyle hane ism-i Farisîsinden "yazıhane" gibi barbar bir vasıf-ı terkibî yapmışızdır. Türkçe veya ecnebî isimlere Arabî

ya-i nisbeti ilave ederek "demirî", "limonî", "samanî", "altunî" gibi barbar sıfatlar vücuda getirmişizdir. Teraş kelime-i Farisîsini Arabî zannederek, ve ism-i mef'ul sıygasından getirerek "matruş" demekten çekinmiyoruz. Bundan mâada Arabî kelimeleri mâvuzia lehlerinin gayri ma'nalarla isti'mal, ve hod behod tasrif ederek "incimad" ve "müncemid" gibi Arabîde vucudu olmayan kelimeler icad etmişizdir.

Bunların birtakımını kâtiblerimiz icad ve ihtira' edip, kitabetten lisan-ı avama geçmiş; ve birtakımlarını da avam uydurup,lisan-ı avamdan lisan-ı edebîye girmiştir. Tekellüm ettiğimiz lisan bu vechile derme çatma ve mecmua-i galatat denilecek bir halde olduğu gibi, lisan-ı edebîmiz dahi Arabî ve Farisî ta'birata boğulmuş, giriftli ve zencirli rabt-ı kelâmlardan ibaret bir lisan-ı sun'îdir. Yeni edebiyyatımız bu iki şâibeden kurtulmağa cehd ediyor, lâkin daha kurtulamadı. Zate'n yeni üdebamız dahi bir fikir ve meslekte değillerdir, ki cümlesi el birliğiyle çalışsınlar.

İşte, muarızımızın "işlenmiş, harâset olunmuş" dediği lisanımızın "hal-i terakkisi" bu mudur? Bundan lisanımızı beğenmiyoruz fikri istihrac olunmasın; bi'l-akis lisanımızın ya'ni umumiyyet üzere lisan-ı Türkînin ne kadar güzel, ne kadar muntazam bir lisan olduğunu defeatla beyan etmişizdir; yine de o fikirdeyiz. Ancak lisanımızın o güzelliği, o intizamı muarızımızın beğenmediği hal-i aslî ve ibtidaîsindedir. Bizim ellerimizde terakki etmemiş, bi'l-akis tedenni etmiştir; düzelmemiştir, bi'l-akis bozulmuştur. Kelimat-ı asliyyesini terk edip, birçok kelimat-ı ecnebiyye alarak karma karışık birşey olmuştur. Vâkıâ, "ğ" ları, "ḫ" ları, sağır kâfları, ve'l-hasıl genizden ve boğazdan çıkan sadaları terk ederek, bir nevi' letafet ve nezaket peyda etmiştir, ki onu evve'lden teslim ve takdir ettik, lâkin hayfâ ki bu letafeti de fesahatiyle satın almıştır; letafette kazandığını fesahatte fevtetmiştir. «دەنیز» telâffuzu «دكز»

veya "د نکیز" den daha latiftir, lâkin o kaba görüneni daha fasihtir, "keder" kelimesi "kaygu" kelimesinden daha güzel görünüyor, lâkin o lisanımızın kendi malıdır, bu ise âriyete'n alınmış yabancı bir kelimedir.

El-hasıl, şimdi bizim için iki tarik vardır: biri mazinin kapısını büsbütün kapayıp, eski Türkçe, Uygurca, Çağatayca, Arabî, Farisî bir şey tanımayarak, tekellümde nasıl kullanılıyorsa, müsta'mel olan kelimelerin kâffesini o suretle kullanmak, ve bu vechile diğer Türkçelerle olan münasebat ve revabıtımızı kat' etmek, ve diğeri derme çatma ve yalan yanlış kelimat ve ta'biratı lisan-ı edebîmizden dûr tutup Arabî ve Farisîden alacağımız kelimeleri lüzum-ı hakikî üzerine ve musahhahlarını almak, ve Türkçeleri mevcud olan kelimelerin Türkçelerini kullanıp, lisanımızı edebiyyat vasıtasiyle tathir ve tasfiye ve tashih ve teshil ile beraber, aslına dahi tekarrub ettirmekle, sair türkçelerle olan münasebatını çoğaltmak, ve giderek tedrice'n umumî ve müşterek bir lisan-ı edebî-i Türkîye vasıl olmak.

Birinci tarik dahi pek kolay değil ise de, ikincisi elbette daha zordur, ve daha çok himmete muhtacdır; lâkin cihât-ı müteaaddide ile faidesi de o nisbettedir. Bunun için ikinci ciheti tercih fikrindeyiz; ve daha doğrusu şimdilik ikisi ortası bir tarik tutup, bir tarafdan İstanbul Türkçesinin şiyve-i letafetini ve nezaket-i ifadesini muhafaza ile beraber, bir taraftan dahi lisanın fesahat-ı asliyyesini arayarak, gittikçe lisanın tashih ve ikmaline çalışmak yolunu tavsiye ettik. Gerek kullanacağımız kelimelerde ve gerek kabul edeceğimiz imlâda bu iki ciheti nazarımızdan dûr tutmamağa çalışmalıyız. Kullanacağımız bir kelime Arabî veya Farisî ise, isti'mali Türkçe mukabili olmamak şartıyle meşrut olmalıdır, Türkçesi var ise, heman yerine Türkçesini vaz'ile, Arabî veya Farisî kelimeyi terk etmeliyiz. Türkçesi yoğise, bi'zzarur kullanacaksak da, o halde o kelime-i Arabiyye veya Farisiyyenin lâfza'n ve ma'-

ne'n doğru olmasına, ve "müncemid" ve "matruş" gibi olmamasına dikkat etmeliyiz. Türkçe kelimelere gelince: Bunların yalnız İstanbuldaki suret-i telâffuzlarına bakarak heman ona göre tahrir ve isti'maliyle iktifa etmeyip, Çağataycada ve Uygurcadaki telâffüz ve isti'mallerine, ve bu kadarla hall-i mes'ele edilmediği takdirde sair elsine-i Turaniyyedeki suretlerine dahi müracaat ederek sahih ve sağlam bir surette isti'mallerine ve bizde yanlış kullanılanlarının tashihine ve isti'malden sâkıt olanların da ihyasına çalışmalıyız.

İşte, bizim bu babda fikrimiz budur; ve ancak böyle hareket etmekle sahih, sağlam, metin ve umumî bir lisan-ı edebî-i Türkîye malik olabiliriz i'tikadındayız.

Vâkıâ, Fransızlar ve diğer bazı Avrupa akvamı pek de böyle yapmadılar; onlar lisanlarını nasıl buldularsa, öyle yaydılar; Lâkin onların lisanı eskiden beri edebiyyat-ı mahsusesi bulunmuş belli başlı bir lisana müstenid değildi. Bozuk bir Latinceden kalma galat birtakım kelimelerle Keltler ve Franklar gibi birtakım akvam-ı münkariza-i vahşiyyenin lisanları enkazından mürekkeb idi. Maahâzâ meselâ Fransızlar lisanlarındaki kelimelerin hangıları Latinceden, hangıları Keltceden, hangıları Cermancadan ve hangıları Arabîden ve sair elsineden me'huz olduğunu etrafiyle tedkik ve tahkik ederek, ve lisanlarını hadde-i tedkikten geçirerek ıslâh ve ikmal etmişlerdir. Bizim ise lisanımız esase'n muntazam bir lisandır, İstanbul'da hayli karışıp birçok kelimat-ı ecnebiyye almış ve şive-i aslıyyesini değiştirmiş ise de, karışmamışı, hâlisi dahi mevcuddur; Türkçenin bin senelik ve daha eski edebiyyatı ve asarı vardır; onlara bakarak ıslâhı mümkindir.

El-hasıl, biz İstanbul Türkçesine işlenmiş, harâset olunmuş bir lisan-ı müterakki nazariyle bakmamalıyız; zira ıslâh ve terakkisine aslâ çalışmamışızdır. Eski üdebamız bir taraftan, avam ve cühelâmız dahi bir taraftan boz-

mağa çalışmış, ve hayli muvaffak da olmuşlardır. Islâhı ise ancak istikbale aiddir.

Yirmi sene oluyor ki "Hafta" unvanıyle çıkardığımız mecmua-i mevkutede ayniyle bu fikri mevki-i mübahaseye koymuştuk. O vakit etraftan birçok muarızlar hücum edip, susturuncaya kadar bağırmışlardı. "Çağatayca ile bizim ne işimiz vardır? Türklerle bizim ne münasebetimiz vardır? Biz Arabız!" diye haykırmışlardı. Hamdolsun, o vakittenberi zaman efkârı çok değiştirdi. O vakit namını bile işitmek istemediğimiz Çağatayca ve Uygurcayı bugün sermaye-i iştigal ittihaz etmiş Necip Asım Bey gibi mütehassısîn-i ulemamız, elsine-i Turaniyye ile uğraşır lisaniyyunumuz vardır. "İkdam" daki muaraza ve efkâr-ı atîkanın bakiyyesi eseridir. Eminiz ki zaman ve lisanımızın ahval-i maziyye ve asliyyesi hakkında edilecek tedkikat ve bu sayede meydana çıkarılacak hakayık âkıbet onları da kandıracaktır; ve belki bir gün bizim yerimizde onlar bu maksad-ı mukaddesi iltizam edeceklerdir.

TÜRKÇEMİZİN ENVÂI

Sabah *gazetesinin 8 şubat 1314 tarihli sayısında çıkan bu yazının son parçası:*

Sair ümemde lisan-ı edebî kelimat ve ta'biratça lisan-ı avamla birdir, lâkin lisan-ı avamın galatatından salimdir; bizde ise bi'l-akis lisan-ı tahrirî çok def'a lisan-ı avamın galatatını havidir. Lâkin, kelimat ve ta'biratça o kadr farklıdır, ki okuyup yazması olmayan bir âdem en sade yazılmış bir kitabın hiç bir satırını tamamiyle anlayamaz. Madem ki yazı sözün tasviridir, herkesin nasıl söylerse öyle yazması şarttır. Yazılan sözün söylenilen sözden bir farkı olmak iktiza ederse, o da, dediğimiz gibi, yazılanın galattan salim, muhtasar ve düzgün olması lüzumundan ibarettir; yoksa kelimatça ve terkib-i kelâmca farkı olursa, her biri başka bir lisan olmuş olur. Bari yazanların cümlesi bir lisan kullana idi, o vakit biri tekekllümde ve biri de tahrirde müsta'mel olmak üzere, iki lisanımız olacaktı; lâkin bizde her eli kalem tutan başka bir

yolda yazıp, yazılan şeyler anlaşılmamak hususunda derece derece bulunduğundan, ve bir de her bir ma'na için Arabî, Farisî ve saire olarak birçok kelimeler bulunup, hattâ birbirlerinden esase'n çok farklı olan birçok kelimeleri müteradif makamında kullandığımızdan, bizim lisan-ı tahririmiz söylediğimiz lisandan esase'n çok farklı olduktan başka, lisan-ı tahririmiz dahi bir değildir, elsine-i tahririyye ta'birine müstehık olacak kadar mütenevvi' ve muhteliftir.

Meselâ Fransızlar siyel (ciel) der, tekellümde, tahrirde, edebiyyatta, şiirde, fen lisanında kullandıkları ta'bir daima budur. Bizim dahi bu ma'nayı ifade edecek "gök" gibi güzel, sade, fasih bir kelimemiz var iken, niçin bununla kanaat etmeyip de, lisan-ı tahririmizde "sema, asman, felek, gerdun" gibi dört kelime ve bunlardan Arabî olanlarının "semavat" ve "eflâk" gibi müfredlerine benzemez cemi'lerini de kullanıyoruz? İşte bunlar altı kelime olup, Türkçesiyle beraber yediye bâlığ oluyor; halbuki bir kelimeye ihtiyac var idi. Bir kelime yerine müteradif yedi kelimesi olan lisan bir lisan değildir, yedi lisandır.

Tekellüm esnasında biri "güneş şimdi gerdunun garb cihetindedir" dese, işidenler elbette kahkahayı koparırlar; madem ki lisan-ı tahrir lisan-ı tekellümün tasviridir, tekellümde caiz olmayan bir kelime tahrirde nasıl tecviz olunur? Mezkûr kelimelerden yalnız "felek" Türkçeye geçmiştir, fakat mutlaka "gök" manasıyle geçmemiştir; bu kelime Türkçede kader ve kazâ gibi bir ma'na ile kullanılıyor; ve heyet-i kadîme ıstılâhında seyyarattan beherinin mahrekini havi olmak üzere tasavvur olunan gök tabakat-ı mevhumesinden beherine deniliyor. Binae'n-aleyh, bu kelimenin de Türkçede "gök" ma'nasıyle isti'mali caiz olamaz. Eğer söylediğimiz lisanın musavviri olacak surette bir lisan-ı tahrirî ve edebî edinmek kaydında ola idik, "felek" kelimesini bu iki ma'na ile kullanmamız, ve "sema, asman,

gerdun" kelimelerini kamus ve ferhenklere iade edip, aslâ kullanmamaklığımız iktiza edecekti.

Türkçenin kaide-i sarfiyye ve nahviyyesince muzafü'n-ileyh muzafdan evvel gelip, meselâ "vilayet valisi" ve "Üsküdar mutasaarrıfı" denilmek iktiza ederken, ve bir lisandan diğer bir lisana kelime istiaresi emsalsiz değil ise de, kaide-i sarfiyye istiaresi hiç bir vakit tecviz olunabilir hallerden değil iken, bizim lisan-ı tahririmizde lisan-ı Farisînin kaide-i sarfiyyesine tebaıyyetle "vali-i vilayet" ve "mutasarrıf-ı Üsküdar" gibi ta'biratı tecviz etmekliğimiz ne kadar gülünçtür.!

Kelimeler başka, terkib-i kelâm başka, suret-i ifade başka, yalnız bu halde söylediğimiz lisanla yazdığımız lisana , ve daha doğrusu lisanlara, nasıl bir lisan nazarıyle bakabiliriz? İkisine de Türkçe namını nasıl ıtlâk ederiz? Bu sun'î lisanı tahsil etmemiş bir Türke lisan-ı edebîmizin hattâ en sadesi bile okunsa, bir şey anlaması mümkin midir? Ya bir Türkün anlamadığı lisana ne hak ile Türkçe namını verebiliriz?

Vâkıâ, her lisanda ümmî olan avamın anlamadığı kelimeler olur, lâkin bunlar âdi kelimeler olmayıp, ıstılâhat-ı ilmiyye ve fenniyyedir; bir ilim ve fenni bilmeyen onun ıstılâhatını dahi tabiatiyle bilemez, ve bilmeğe dahi ihtiyac his etmez; lâkin mevad-ı âdiyyeye müteallik ve meselâ "gök, yer, su, toprak, taş, hava" gibi ma'nalara gelen kelimeler niçin lisan-ı edebîde ümminin anlayamayacağı bir suret-i mahsusada olsun.

Avam-ı nas sözlerini tekrar ederek ve lüzumsuz lakırdılar söyliyerek sözü uzattıkları halde, eshab-ı kalem ifade-i merama kifayet edecek mıkdardan ziyade bir harf bile kullanmayıp, mümkin mertebede muhtasar yazmağa çalışmak iktiza ederken, biz her isme müsecca' bir sıfat veya bir atf-ı tefsir ilâvesiyle ve birtakım soğuk teşbih ve istiarelerle sözü uzatıp, iki kelime ile ifade olunacak bir

meâli iki sahıfa ile ifade etmeğe çalışıyoruz; ve buna da ediblik, münşîlik, kâtiblik namını vermekten hiç sıkılmıyoruz.

Vâkıâ, edebiyyatımızda günden güne sadeliğe ve söylenilen lisana gittikçe daha ziyade tekarruba bir meyl-i küllî olduğu inkâr olunamaz; lâkin iki cihetçe el'an büyük noksan vardır: Bunların biri Arabî ve Farisî lüzumsuz kelimat ve ta'birat ve ale'l-husus Farisî izafetler kullanmaktan vaz geçmemekliğimiz ve ikincisi söylediğimiz lisana tekarrübe çalışırken, lisan-ı avamın hata ve galatlarını tashih ve ıslâha dikkat etmeyip, ayniyle kabul etmekliğimizdir. Takdir edip alkışladığımız genç üdeba ve şuaramızın asarında dahi ümmîlerimizin anlayamayacakları sözleri ve hele Farisî kelimelerle terkibleri çok gördüğü müzü kemal-i teessüfle beyandan kendimizi men'edemiyoruz. Madem ki fikre'n meâlce tabiî bir ifadede bulunuluyor. İbarece dahi bu mesleğe tebaiyyetle, mümkin mertebede sade yazmağa ya'ni kullanılacak her bir kelime ve terkibin çok okumamış bir âdemin veya bir kadının anlayacağı surette olmasına dikkat etmeği de tavsiye ederiz; çünkü ancak o vakit eserlerimize "Türkçe" namını verebiliriz. Bu cihetçe avama tekarrub ettikçe, her kelimenin asıl ve iştikakını ve fasihını bularak, lisanımızı tashih ve ıslâh hususunda da avamdan biraz ayrılmaktan korkmamalıyız; zira lisan-ı avama muvafık olsun diye bir lisan-ı edebînin galatat keşkülü halinde bulunması hiç bir vakit tecviz olunamaz.

Bu iki cihete büyük bir gayret ve ikdam ve ihtimamla sa'y etmekliğimiz iktiza eder, ki bizim dahi "bizim" denmeye şayan bir lisanımız olsun, ve illâ felâ.

LÂFIZ VE MA'NA

Sabah *gazetesinin 15 şubat 1314 tarihli sayısında çıkan bu yazının son parçası:*

Bizim eski Türkçe edebiyyatımız akvam-ı bedeviyyenin de değil, belki akvam-ı vahşiyyenin kıyafetine müşabihtir. Edebiyyat-ı kadîme taraftarlarının bu sözümüze karşı ziyade öfkeleneceklerini biliriz; lâkin hatır için hakikati ketm etmeye razı olmayız. Evet, eski üdebamızın asar-ı edebiyyeleri güzeldir, parlaktır, çok i'tina ile ve hayli san'atla vücuda gelmiştir; lâkin o seci'ler parlak yeşil ve kırmızı boyalardır, o hadsiz hesabsız vasf-ı terkibîler boncuklardır, o lâyenkatı' atf-ı tefsirler ayrı ayrı halkalardır, o elfaz-ı garibe medar-ı zînet ittihaz olunan ba'zı hayvanat dişleridir, o istiareler yeşil ve kırmızı papağan tüyleridir, o teşbihat beden-i kelâmda vesmelerdir. Bu zînetler kolay vücuda gelir şeyler değildir. Hele bedenin her tarafını kör bir kemik veya taş sivrisiyle delik deşik edip de, o yaraları rengâ-renk tozlar, topraklarla doldurup, münakkaş bir

surete girmek pek müellim bir ameliyyattır. Bu kadar i'tina ile vücuda gelen bu parlak süs nev'-i beşerin büyük tıfılları olan vahşîleri hayran ettiği gibi, eski üdebamızın hayli emek ve zahmetle vücuda getirdikleri o parlak ibareler, o "sanayi'-i lâfziyye" dahi edebiyyat âleminin bıyıklı sakallı etfalini aldatıp, ağızlarının sularını akıdıyorsa da, böyle cicilere aldanamyacak dereceye gelmiş, ve suret ve lâfızdan ziyade ma'naya ehemmiyyet vermeye, ve suret ve lâfzın da sadesinden hoşlanmağa alışmış olan zevk-i selim eshabına hoş görünmez; ve kendilerini memnun edemez. Vahşîlerin kıyafetleri müzelerde tarih-i tabiî nümune-hanelerinde, hayvanat bahçelerinde seyre şayan olduğu gibi, bizim eski edebiyyatımızın dahi bu kabilden olanları asar-ı atika kabilinden muhafazaya müstehıktırlar; lâkin bundan sonra dahi o yolda devam edilmek muhaldir.

Tabiat ve zaman tarz-ı cedid-i edebî vücuda getirdi. Artık eseki edebiyyatımız usulünün devamı daire-i imkân haricindedir, edebiyyat-ı kadîme taraf-darlarının adedi günden güne azalıp, edebiyyat-ı ceddie taraf-girleri gittikçe tekessür ve edebiyyat-ı cedidenin teammüm ve edebiyyatımızda gittikçe daha terakkiyyat zuhur edeceği şübhesizdir. Bu tabiiyyü'l-vuku' bir şeydir; lâkin şuracıkta asıl tavsiye edeceğimiz bazı şeyler vardır:

Evvelâ şurası nâkabil-i inkâr bir hakikattir ki, edebiyyat-ı kadîmemizin binası münhedim olduğu halde debiyyat-ı cedidemize henüz bir esas-ı metin vaz' olunamadı. Şehrimizin etrafında birkaç sene zarfında vücuda gelen ba'zı karye veya mahalleler gözümüzün önünde olup, bunların hali edebiyyatımıza dahi bir misal hükmündedir. Bu yerlerde köşkler ve evler te'sisine başlanmazdan evvel bir mühendis umumî bir harita çizmedi, yollar, sokaklar, meydanalar ta'yin olunmadı, kaldırımlar, lağımlar yapılmadı. Herkes iktidarına göre bir mikdar arsa alıp, kimi köşk, kimi bağ,

kimi bahçe, kimi bir kulube veya ahır yaptı. Her birinin istikameti, vaz'iyyeti, teveccühü başka bir yoldadır. Yanyana olan iki köşkün birinden diğerine gitmek için, çok def'a birçok dolaşmak, veya bahçe duvarından atlamak iktiza eder. Yolsuz köşk namıyle şöhret bulanları da seyrek ve nadir değildir. Bunlara insan duvarlardan hendeklerden atlayarak girebilir. Lâkın at araba yanaşamaz. El'an dönümle ve pek ucuz satılan o bol yerlerdeki daracık ve eğri büğrü sokaklarda yazın tozdan, kışın çamurdan geçilemez, her köşkün veya hanenin yanı başında medfun olan müzahrafattan çıkan teaffünat tebdil-i hayvaya gidenleri sıtmaya mübtelâ edecek derecededir. İşte, umumî bir haritası yapılmadan herkesin ayrı ayrı keyfine göre yapılarak vücuda gelen bir karye veya mahalle bu halde olup, vücuda gelen hanelerin ba'dehu kesilmesiyle yeniden sokaklar ve meydanlar açılması ne kadar müşkil ve masraflı olur; halbuki ibtidadan düşünülerek, hâlî arazî iken, sokakları ta'yin edilmiş olaydı, hem pek kolay hem masrafsız ve hem de daha muntazam olurdu.

Belediyece olan bu kusurun aynı edebiyyatımızda dahi vuku' buluyor. Yeni edebiyyat meydan-ı vâsiinda herkes kendi arzu ve hevesine göre bir bina kurup gidiyor; herkesin ta'kibine mecbur olacağı bir kaide-i umumiyye vaz' olunmadı. Sevk-i tabiî ba'zı def'a her işi ileri götürüyorsa da, ba'z'an de o sevk-i tabiîye bir yol çizilmek, bir sed çekilmek iktiza eder. Hal-i tabiîsinde cereyan eden nehir her vakit saky-i arazîye ve seyr-i sefaine hidmet etmeyip, ba'zı def'a arazîyi basıp tahrib eder; ve mecra ve mansabını kumlar ve çamurlarla doldurur. Tabiat, insanın işine yarayabilmek için, mutlaka'n insan elinin muavenetine muhtactır.

Bu kabilden olarak, edebiyyatımızda dahi sevk-i tabiîyi kendi halinde veya herkesin keyif ve hevesine bırakmayıp, bir kaide-i umumiyyeye bağlamak iktiza eder, ki herkes o kaideyi ta'kibe mecbur olsun.

Edebiyyatımız değişti; eski üdebamız yolunda yazan yoktur; lâkin elyem mekâtib ve medarisimizde edebiyyat-ı kadîme kavaidi okunuyor. Hâlâ seci',. istiare ve sair sanayi'-i lâfzıyye kavaidi ta'lim ve teallüm olunuyor. Bugünkü edebiyyat âleminde bu gibi sanayi' makbul olmadığı halde, bunları niçin tedris ediyoruz? Yeni bir edebiyyat kavaidi vaz' etmekliğimiz elzem ve ehemdir.

Şurası da nâkabil-i inkârdır, ki bugünkü günde eslâfımız gibi ma'nayı lâfza feda etmiyorsak da, lâfızca çok bir terakki dahi etmedik. Vâkıâ eskiler kadar ibareyi süslendirmiyorsak da, yine iktiza ettiği kadar sadeleştiremiyoruz. Birtakım isimlere müsecca' birer sıfat ilâvesinden, Türkçeleri mevcud Arabî ve Farisî kelimeler isti'malinden, Farisî izafetlerden vaz geçemiyoruz. El-hasıl lâfızca o kadar terakki etmedik Yeni edebiyatımızda eskilerin ba'zılarından daha muğlak ibareler bulunuyor.

Ma'na cihetince edebiyyat-ı cedidemizin terakkisi pek büyüktür. En yeni şuaramızdan birinin bir gazeli bir Avrupa lisanına terceme olunup da, ümem-i garbiyyenin en meşhur bir şairine gösterilse, bu bir şiirdir der; lâkin şuara-i sâlifemizin en meşhurları olan Baki'nin, Nef'i'nin, Nabi'nin bir gazeli bir diğer lisana terceme olunmak mümkin olup da, öyle bir şaire gösterilse, bunu yazanın fikri halelden salim değildir, diyeceğinde şübhe yoktur. Tercemesi mümkin olsa dedik, çünkü bunların ekseri sanayi'-ı lâfziyye esası üzerinde müesses olduklarından, tercemeleri mümkin olamaz.

Eski şuaramız lâfız cihetini iltizam etmişlerse de, nesir yazanları kadar münasebetsizlikte bulunmalarına şiirin vezni müsaid bulunmamıştır. Binae'n-aleyh, eski şiirlerimiz lâfız ve ibarece eski nesirlerimize müraccahtır. Lâkin ma'na cihetince şuara-i kadîmemizin asarı pek noksandır. Eş'ar-ı kadîme arasında bugün müsta'mel olan lisana muvafık birçok beyitler bulunuyor; lâkin ma'naca bugün

şayan-ı kabul olabilecek bir söz bulmak daha müşkildir. Aslâ tabiî olmayan beş on madde esas ittihaz olunarak, kütübhaneler dolusu olan eski divanların cümlesini evirip çevirip yine onları söylüyorlar. Edebiyyat-ı cedidemiz müessislerinden birinin bile tekrarından kendini zabt edemediği şu "güller güler, figanla geçer ömr-i andelib" beytinin mefhumu şuara-yı kadîmemizin en ziyade at oynattıkları bir meydandır. Halbuki bu madde ne tabiîdir, ne de şairanedir. Gül nebatattan ma'dud güzel bir çiçektir, ne güler, ne naz ve istiğna eder, ne ma'şuk olur, ne âşıkına cevr ü cefa etmesini bilir. Bülbül ise hayvanattan bir kuştur. Figan etmez, öter, ötmek ise figandan ziyade gınaya benzer; bülbül ağlamaz, şarkı söyler. Bülbülün insanın o kadar hoşuna giden elhânı bir hüzün ve keder eseri değildir, bir zevk ve şetaret eseridir; bülbül gül için ağlamaz, güle âşık değildir; aşk demek ne demek olduğunu bilen âdem bir kuşun bir çiçeğe teaşşukuna nasıl imkân verebilir. Hayvanatta aşkın vücuduna ihtimal veriliyor; lâkin bu aşk her cinsin erkeğiyle dişisi arasında vuku' bulur. Bülbülün ötmesi bahar mevsimine müsadif olup, öten dahi daima erkek olduğuna nazara'n, bu ötmesine hakikate'n bir aşk ve galeyan-ı şevkin eseri nazarıyle bakılabilir; lâkin kâffe-i şuaray-ı şark emin olsunlar, ki ma'şuku gül değildir, kendi dişisidir. Hattâ ba'zı def'a bir bahçe veya çalılıkta birkaç bülbülün birbirine karşı müsabakat edercesine öttükleri vâki'dir; o hakikate'n müsabakat imtihanıdır; her biri sesinin tefevvukıyle ma'şukasına kendini ziyade beğendirmeye çalışır. Kuşların gınada insandan ziyade hâsiyyet-i tabiiyyeleri olduğu tabiiyyunun müsellemidir. Eğer şairin biri bülbülün halini tasvir etmek isterse, suret-i hakikıyye ve tabiiyyesiyle tasvir etmesi iktiza eder. Yoksa âşık diye tasviri gayr-ı tabiî ve gayr-ı vâki' gülünç bir haldir. Bülbül gülü sevmeyip, bi'l-akis dikenlikten ve çalılıktan haz eder, çünkü ekseriyâ yuvasını gül ağacında

değil, belki hiç çiçek vermeyen çalı ve dikenler de yapar.

Şaraba gelince, vâkiâ işret âlemi, ve işretin verdiği kayif ve neş'e dünyanın her tarafında öteden beri şuaranın câlib-i enzar-ı dikkati olup, bu vadide şiir söylememiş şuara nadirdir; lâkin bizim eski şuaramız, Acem şairlerini taklitle, bu babda dahi pek mübalağa ederek, meyden bahsetmez hiçbir gazelleri yoktur. Halbuki, her şeyin olduğu gibi, bunun dahi mübalağası ve kesret-i tekerrürü usanç vermemek mümkin değildir.

İşte şuara-i kadîmemiz divanlarının bütün mebnâ-aleyhleri gül ve bülbül, mey ve mahbub gibi temcid plavına dönmüş birkaç madde-i gayr-ı tabiiyyeden ve birtakım cinaslardan ibarettir. Maahâzâ en iyi şuaray-ı kadîmenin eş'arı miyanında ba'zı güzel ve metin sözler bulunup, her ne kadar tarzı-ı ifadeleri bugün tamamiyle meşk ittihazına şayan değilse de, herhalde onlar ilk hâcelerimiz olduğundan, eserleri büsbütün atılmağa müstehık olmayıp, asar-ı müntehabelerinin olsun muhafazasına ve yetişecek şuaramızın, şiir söylemeye başlamazdan evvel, bir kere de onların eserlerini gözden geçirmeye lüzum ve ihtiyac vardır. Bu cihetçe dahi noksanımız derkârdır.

ŞEMSETTİN SAMİ BİBLİYOGRAFYASI

Derleyen: Sami N. Özerdim

(I. Kitapları, üzerlerindeki tarihlere göre kronolojik olarak sıralanmış, tarihler Milât tarihine çevrilmemiştir. İkinci ve daha sonraki basımlar ilk basımın altına yazılmıştır.

II. Şemsettin Sami İçin Yazılanlar: Kitaplar, Süreli Yayınlarda, Ansiklopedik Yayınlarda ve Kitaplarda olarak üçe bölünmüş; bulunabilen yazılar yazara ya da yazı başlığına göre alfabetik sıra içinde verilmiştir. Bu bölümdeki yazıların bir bölüğü görülememiş, ikinci elden alınmış, özellikle sayın Agâh Sırrı Levend'in bu derlemede yardımı olmuştur.)

I.

Kitapları

(Hepsi İstanbul'da basılmıştır.)

1289:

Madame de Saint Ouen: **Tarih-i Mücmel-i Fransa.** 1. cüz. Mütercimi: Şemsettin Sami, an Hulefa-yı Kalem-i Matbuat. (Çeviri). 1289 Camlı Hanında. 164 s.

Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat. 1289 Elcevaip Matbaası. 180 s.
(Yeni basımı: **Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat.** Hazırlayan: Doç. Dr. Sedit Yüksel. Ankara 1964 Ankara Üniversitesi Basımevi. V+ 106 s. "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları: 159. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Enstitüsü: 3")

1290:

İhtiyar Onbaşı. Beş fasıl facia. (Çeviri). 1290 Zartaryan Fabrikası. 62 s. (büyük boyda)

Jean Pierre Claris de Florian: **Galatée.** (Çeviri). 1290 Zartaryan Fabrikası. (Kitabın üzerinde çevirenin adı yoktur. Kamusü'l-A'lâm'ın "Florian" maddesinde, kendisinin çevirdiğini yazmaktadır.)

1292:

Besa yahut Ahde Vefa. 1292 Tasvir-i Efkâr Matbaası. 180 s.
"Matbuat-ı Ceyyide. Aded: 1"

Seydi Yahya. Beş fasıldan ibaret facia. 1292 Tasvir-i Efkâr Matbaası. 191 s.
"Matbuat-ı Ceyyide. Aded: 2"

1293:

Gâve. 1293 Tasviriefkâr Matbaası 190 s.
"Matbuat-ı Ceyyide. Aded: 3"

1295:

Frederick Soulié: **Şeytanın Yadigârları.** (Çeviri). 1295 Mihran Matbaası. 595 s. (büyük boyda)

1296:

Medeniyat-i İslâmiye. 1296 Mihran Matbaası. 126 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 1"
(2. basımı: 1302 Mihran Matbaası. 123 S. "Cep Kütüphanesi. Aded: 1")

Esatir. 1296 Mihran Matbaası. 117 s.

Kadınlar. 1296 Mihran Matbaası. 96 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 3"
(2. basımı: 1311 Mihran Matbaası. 96 s. "Cep Kütüphanesi. Aded: 3")

Gök. 1296 Mihran Matbaası. 112 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 4"

Yer. 1296 Mihran Matbaası. 119 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 5"

İnsan. 1296 Mihran Matbaası. 115 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 10"

Emsal. 1296 Mihran Matbaası. 511 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 12"

1297:

Victor Hugo: **Sefiller.** 1297 Mihran Matbaası. 902 s. (büyük boyda)
(2. basımı: 2 cilt. 1934 Cihan Kütüphanesi. 2670 s. resimli.)

1299:

Kamus-ı Fransavî. Fransızcadan Türkçeye Lûgat. Dictionnaire Français - Turc. 1299-1882 Mihran Matbaası. (4)+1630 s.
(2. basımı: 2 cilt. 1315-1898 Mihran Matbaası. (14)+1920 s.
3. basımı: Resimli Kamus-ı Fransavî. Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitabı. 1318-1901 Mihran Matbaası. 2240 s.
4. basımı: 1322-1905 Mihran Matbaası (12)+2240 s.)

1300:

Letaif. 1300 Mihran Matbaası. 224 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 17, 18"

1302:

Daniel de Foe: **Robinson.** (Çeviri). 1302 Mihran Matbaası. 136 s.

Himmetü'l-Himam fi Neşri'l- İslâm. 1302 Mihran Matbaası. 29 s.

Hurdeçin. 1302 Mihran Matbaası. 56 s.

Kumus-ı Fransavî. Türkçeden Fransızcaya Lûgat Kitabı. Dictionnaire Turc-Français. 1302-1885. Mihran Matbaası. XI+(5)+1208 s.

1303:

Yine İnsan. 1303 Mihran Matbaası. 144 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 26"

Lisan. 1303 Mihran Matbaası. 128 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 27"

Usul-i Tenkit ve Tertip. 1303 Mihran Matbaası. 130 s.
"Cep Kütüphanesi. Aded: 32"

1304:

Küçük Kamus-ı Fransavî. Fransızcadan Türkçeye. 1304 Mihran Matbaası. (4)+ 601 + (5) s.

Tasrifat-ı Arabiye. 1304 Şirket-i Mürettibiye Matbaası. 71 s.

1306:

Kamusü'l-A'lâm. Tarih ve coğrafya lûgaatini ve tabir-i essahla kâffe-i esma-i hâssayı camidir. Dictionnaire Universel d'Histoire et de Geographie. 6 cilt. 1306-1316, 1889-1899 Mihran Matbaası. (12)+ 4830 s.

1308:

Yeni Usul Elifba-yi Türkî. 1308 Şirket-i Mürettibiye Matbaası. 96 s.
"Medrese-i Etfal. Aded: 1"

Nev Usul Sarf-ı Türkî. 1308 Şirket-i Mürettibiye Matbaası. 120 s.

1311:

Küçük Elifba. 1311 Karabet Matbaası. 26 s.
(4. basımıdır. İlk basımı :1300)

1313:

Kamus-ı Arabî. 1311-1314 Mahmut Bey Matbaası. 504 s.
("Cenbün" maddesine kadar)

1317:

Bakînin **Eş'ar-ı Müntehabesi.** Cami ve naşiri: Şemsettin Sami. 1317 Mahmut Bey Matbaası. 112 s.
"Kütüphane-i Müntehabat. Aded: 1"

Kamus-ı Türkî. 2 cilt. 1317-1318 İkdam Matbaası. 1574 s.

1318:

Tatbikat-ı Arabiye. 1318. 75 s.

1319:

Ali İbn Ebi Talib **Kerremallahü Vechehu ve Radiyallahü anh Efendimizin Eş'ar-ı Müntahabeleri ve Şerh ve Tercemesi.** Şarih ve mütercimi: Ş. Sami. 1319, 52 Numaralı Matbaa. 125 s.
"Kütüphane-i Müntehabat. Aded: 2"

Türkiye Dışında Basılmış Kitapları

Arnavut Alfabesi. Bükreş 1900. 78 s.

Arnavutça Gramer. Bükreş 1886.

Çıkardığı Gazeteler

Aile. Aileye, yani kadınlara, çocuklara ve ev işlerine mütealllik mebahis-i mütenevviayı cami mecmuadır. Sahibi: Mihran. Muharriri: Ş. Sami. 1-3. sayı. 17 Cemaziyelâhır 1297- 2 Recep 1297 (1880).

Hafta. Edebiyat ve fünun ve sanayie dair mecmuadır. Sahibi: Mihran. Muharriri: Ş. Sami. 1. cilt, 1-20. sayı, 320 S. (Sayfa sayısı, sayılar boyunca sürmektedir). Küçük boyda. 22 Ramazan 1298- 21 Safer 1299 (18 Ağustos 1881-12 Ocak 1882).

II.

Şemsettin Sami İçin Yazılanlar

A. **Kitapları:**

İsmail Hakkı: **Şemsettin Sami Bey.** İstanbul 1311 Kasbar Matbaası. 32 s.
"On dördüncü Asrın Türk Muharrirleri: 4. Defter"

Hikmet Turhan Dağlıoğlu: **Şemsettin Sami. Hayatı ve Eserleri.** İstanbul 1934 Resimli Ay Matbaası T. L. Şirketi. 72 s. resimli.

İçindekiler:

I. Kısım : Şemsettin Sami Bey'in tercümeihali: Tahsili, Şemsettin Sami Bey'in yirmi dört saati, Evlâtlarının terbiyesine verdiği ehemmiyet, Şemsettin Sami Bey'in memuriyeti ve Abdülhamit II. devri, Şemsettin Sami Bey nasıl yazardı ve nelerden zevk alırdı?, Şemsettin Sami Bey'in ölümü. II. kısım: Şemsettin Sami Bey'in eserleri: Şemsettin Sami Bey'in yazıları, Şemsettin Sami Bey'in Türk dilinin yükselmesi için çalışmaları, Basılmış eserleri, Basılmamış eserler, Netice. Resimler, Bibliyografi, İndeks.

—— B. Süreli Yayınlarda Çıkan Haber ve Yazılar:

Abdullah Zühtü: **"Kamusü'l-A'lâm" Huzurunda.** Sabah 3331. sayı, 17 Şubat 1314.

Ahmet Mithat: **Kamusü'l-A'lâm.** Tarik 4758. sayı, 22 Mart 1315.

Ali Kemal: **Türkçemizin En Son Tekâmülünü Hazırlayanlar : Ş. Sami Bey.** Peyam-Edebî İlâve 3/45. sayı 21 ağustos 1335.

—— **Kamus-ı Türki'ye Dair.** Peyam-ı Sabah- Edebî İlâve 30. sayı 4 mart 1336.

Necip Alpan: **Türkçü ve Türkçeci Şemsettin Sami Bey'i Unutmayalım.** Önasya, 2. yıl, 22. sayı, haziran 1967.

F. Babinger: (Alt not). Der Islam XI. cilt, 1921. 99. sayfada. ("Shejh Bedr ed-din, der Sohn des Richters von Simav" başlıklı yazıda)

Bir Haber-i Elîm. Şemsettin Sami Bey'in İrtihali. (Şüûnat-ı Umumiye). İkdam 6 haziran 1320 (19 haziran 1904) (Ertesi günkü sayısında: **Defin. İhya-yı Âsar.** İkdam, 7 haziran 1320 (20 haziran 1904).

Bir Ziya-ı Azîm. Türk (Kahire) 35, 36. sayılar, 16, 23 Rebiülâhır 1322.

Hikmet Dizdaroğlu: **Şemsettin Sami Bey ve Dil Anlayışı.** (Doğumunun 102., Ölümünün 48. Yıldönümünde). Türk Dili 1. cilt, 9. sayı, haziran 1952, 76-20. sayfalar.

E(lif). Rasime: **Kamus-ı Türkî Hakkında.** Hanımlara Mahsus Gazete 77/179. sayı, 25 Cemaziyülevvel 1318. (7 eylül 1318. İkdam'ın 9 eylül 1316 tarihli sayısına aktarılmıştır.)

Ebüzziya Tevfik: **Yeni Osmanlılar.** (Tefrika.) Yeni Tasvir-i Efkâr 11 eylül, 31 aralık 1910 sayılarında.

Hasan Âli Ediz: **8 Lisan Bilen ve 54 Eser Yazmış Olan Büyük Âlim Şemsettin Sami.** Bütün Türkiye 2. sayı, temmuz 1950, 146-149. sayfalar.

Celâl Sahir (Erozan): **Lisanımız. I.** Servetifünun 37. cilt, 951. sayı, 13 ağustos 1325, 227-230. sayfalar.

Hikmet Feridun Es: Tanımadığımız Meşhurlar. Akşam (yazı dizisi):

1. **Bilmediğimiz Bir Fikir Devi: Şemsettin Sami.** 26 aralık 1944.
2. **Hava Kararırken Şemsettin Sami'ye Gelen Misafirler.** 27 aralık 1944.
3. **Şemsettin Sami'nin 20.000 Ciltlik Kütüphanesi Kaça Satılmıştı?** 28 aralık 1944.
4. **Şemsettin Sami Kırk Yaşında İken Sekseninde Gösteriyordu.** 30 aralık 1944.
5. **Heybeleri Heykellerle Dolu, Eşek Sırtında Gelen Resim Hocası.** 31 aralık 1944.
6. **Şemsettin Sami'nin Dükkânı Nasıl Yağma Edilmişti?** 2 ocak 1945.

7. **Yedi Çocuk Sırayla Şemsettin Sami'nin Dizlerini Ovardı.** 3 ocak 1945.

8. **Ölürken Şemsettin Sami'nin Ağzından Çıkan Son Cümle.** 4 ocak 1945. (Yazılar 5. sayfalardadır. Resimli)

Kristo Frashëri: **"Şemsettin Sami Frasheri, İdeologue du Mouvement National Albanais".** Studia Albanica 3. yıl, 1. sayı, Tirane 1966. 95-110 sayfalar.

Tahir Nejat Gencan: **Şemsettin Sami.** *Ergene* 8. sayı, mayıs 1948, 6-9. sayfalar.

Hakkı Süha Gezgin: **Şemsettin Sami.** Yeni Mecmua 4. cilt, 70. sayı, 30 ağustos 1940, 12. sayfa.

İcmal-i Edebî. Musavver Malûmat 4. yıl, 145. sayı, 30 Temmuz 1314, 498. sayfa. (Aynı başlık altında bundan sonraki yazılara da bakınız.)

Mehmet Veled (Çelebi İzbudak): **Lisanımızın Esasları ve Şemsettin Sami Bey.** Resimli Kitap 1. cilt, 1. sayı, eylül 1324, 24-29. sayfalar.

Hasan Kaleshi: **Sami Frasheri dans la Littérature et la Philologie Turques.** (Résumé). Priştine 1968, Extrait de "Gjurmime Albanoglogjike" 1, 1968.

Kamus-ı Türkî Hakkında Mütalâat. Mecmua-i Edebiye 5-8. sayı, 29 recep, 6 şaban, 16 şaban, 20 şaban 1318.

Mithat Cemal Kuntay: **İki Eksik.** Son Posta 1 mart 1946.

—— **Ahmet Asım Efendi ve Şemsettin Sami Bey.** Son Posta 30 ocak 1947.

M. Nuri Şeyda: **Musahabe-i Edebiye.** Musavver Malûmat 10. cilt, 230. sayı, 5 zilhicce 1317.

Sedat Oksal: **Şemsettin Sami ve Eserleri.** (Hafta Biterken). Tanin 23 ekim 1943.

O(rhan) S(eyfi) O(rhon): **Koynumuzda Beslediklerimiz. Bir Hıyanet ve Nankörlük Vesikası.** Çınaraltı 5. cilt, 106. sayı, 2 ekim 1943; 107. sayı, 9 ekim 1943; 108. sayı, 16 ekim 1943; 109. sayı, 23 ekim 1943; 110. sayı, 30 ekim 1943; **Yine O Mesele.** 113. sayı, 20 kasım 1943, Dr. N. Pasinli'nin mektubu.

Ömer Seyfettin: **Osmanlıca Değil, Türkçe!** Türk Sözü 5. sayı, 8 mayıs 1330, 33. sayfadan.

—— **Güzel Türkçe.** Tanin 1955. sayı, 20 mayıs 1330.

Osman F. Sertkaya: **Şemsettin Sami ve "Kamus-ı Türki" si.** Türk Kültürü 5. yıl, 56. sayı, Haziran 1967, 577-581. sayfalar.

(İsmail Habib Sevük): **B. İsmail Habib Diyor ki... Bir Şemsettin Sami Çıkar, Bir Akademinin Nesillerce Yapamıyacağı İşi Başarır.** Akşam 7 şubat 1939, 7. sayfa.

Süleyman Nazif: **Sully-Prudhomme.** Servetifünun 56. cilt, 1438. sayı, 4 aralık 1335, 87. sayfa.

—— **Fransızçadan Türkçeye Kamus Meselesi.** Servet-i Fünun 60. cilt, 81/1555. sayı, 3 haziran 1926, 34-36. sayfalar.

Şemsettin Sami Bey. İçtihad 2. sayı (Cenevre), ocak 1905. (2. yıl, 1. sayı, temmuz 1906 sayısında da kısa bir değinme vardır.)

Ahmet İhsan (Tokgöz): **Şemsettin Sami Bey.** Servet-i Fünun 11. cilt, 275. sayı, 6 haziran 1312, 226-228 sayfalar (225. sayfada fotografı ve resimaltı).

—— **Dil İnkılâbında Şemsettin Sami Merhum.** Uyanış-Servet-i Fünun, 73/9. cilt, 1909/224. sayı, 16 mart 1933, 250-251. sayfalar. (249. sayfada fotograf ve resim altı. Bu yazı, Hakimiyeti Milliye'nin 28 mart 1933 günlü sayısına: **Bir Anış: Şemsettin Sami** başlığı ile aktarılmıştır.)

Vâlâ Nurettin Vâ-Nû: **Dil Kurultayı ve Şemsettin Sami.** (Akşamdan Akşama). Akşam 23 eylül 1932.

—— **Gıpta Ettiğim İki Münevverimiz.** (Akşamdan Akşama). Akşam 7 temmuz 1938.

—— **Şemsettin Sami'nin Hâtırası.** (Akşamdan Akşama). Akşam 24 temmuz 1943.

—— **Şemsettin Sami Sinsi Bir Türk Düşmanı mı İdi? Hâşâ!** (Akşamdan Akşama). Akşam 15 ekim 1943.

—— **Şair Orhan Seyfi'nin Cevabına Dair Düşünceler.** (Akşamdan Akşama). Akşam 20 ekim 1943.

—— **Şemsettin Sami Son Günlerinde Nelerle Uğraştı?** (Akşamdan Akşama). Akşam 28 ekim 1943.

Vehbi: **Üdebamızdan Şemsettin Sami Beyefendiye.** Tercüman-ı Hakikat 1397. sayı, 29 rebiülevvel 1300.

Hüseyin Cahit (Yalçın) : **Kısa Birkaç Söz.** Servetifünun 16. cilt, 412. sayı, 12 ocak 1314, 340 - 343. sayfalar.

Necip Asım (Yazıksız) : **Ş. Sami.** Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Yeni seri 1. cilt, 2. sayı, eylül-kasım 1929, 24-34. sayfalar.

Ziya-ı Azim. Sabah 6 haziran 1320 (19 haziran 1904).

Zıya-ı Elim. Merhum Şemsettin Sami Bey. Servet-i Fünun 27. cilt, 687. sayı, 10 haziran 1320, 162-164. sayfalar.

C. Ansiklopedik Yayınlarda ve Kitaplarda:

Ansiklopedik Yayınlarda:

Yusuf Akçura: **Şemsettin Sami Bey.** Türk Yılı. Ankara 1928 Türk Ocakları. 352-355. sayfalarda (289. sayfada başlayan: "Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları" başlıklı yazıda).

Ömer Faruk Akün: **Şemsettin Sami.** İslam Ansiklopedisi. İstanbul 1968 Millî Eğitim Bakanlığı. 11. ciltte.

Bursalı Mehmet Tahir: **Şemseddin Sami Bey.** Osmanlı Müellifleri. İstanbul 1342. 3. cildin 78-79. sayfalarında.

İbrahim Alâettin Gövsa: **Şemsettin Sami.** Meşhur Adamlar, İstanbul 1933-1938 Yedigün Yayınevi. 4. ciltte.

—— **Şemsettin Sami.** Türk Meşhurları. İstanbul 1945 Yedigün Yayınevi.

Grand Larousse Encyclopedique. Paris 1960-1964. 5. ciltte: **Frasher** maddesinde.

Hayat Ansiklopedisi. **Şemsettin Sami.** İstanbul 1961-1963 Hayat Yayınları. 6. ciltte.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal: Son Asır Türk Şairleri. İstanbul 1930-1940 Millî Eğitim Bakanlığı. "Tahsin" maddesinde, 1876-1877. sayfalarda.

İ. H. Kramers: **Sami.** Encyclopedie de l'Islam. Leyden 1914-1934. 4. ciltte. (İngilizce ve Almanca basımlarına da bakınız.)

Behçet Necatigil: **Şemsettin Sami.** Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü. 5. basımı: İstanbul 1968 Varlık Yayınevi.

Mustafa Nihat Özön: Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü. İstanbul 1954 İnkılâp Kitabevi (Şemsettin Sami'nin yapıtlarına ve gazetelerine değgin maddeler).

Mustafa Nihat Özön-Baha Dürder: Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi. İstanbul 1967 Remzi Kitabevi (Şemsettin Sami ve yapıtlarına değgin maddeler).

Şemsettin Sami: Kamusü'l-A'lâm. İstanbul *1889-1899* (4. *ciltte*: Abdül Bey; 5. ciltte: Fraşer vb. maddeler).

M. S(amih: M. Turhan Tan): **Sami, Şemsettin.** Hayat Ansiklopedisi. İstanbul 1932-1936 Cumhuriyet gazetesi yayını. 9. ciltte.

(Ayrıca:

Altın Kitaplar Yayınevi: Resimli Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul 1959; Evren Ansiklopedisi, İstanbul 1962 Evren Yayınları; İskit Yayınevi: Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi, İstanbul 1947-1954, 5. ciltte; Baki Kurtuluş: Gençlik Ansiklopedisi, 5. basımı: Ankara 1966-1967 Kurtuluş Yayınevi; Milliyet Yayınları: Ansiklopedik Sözlük, İstanbul 1967-1968, 3. ciltte; Furuzan Husrev Tökin: Basın Ansiklopedisi, İstanbul 1963; Murat Uraz: Türk Edip ve Şairleri, İstanbul 1939 Tefeyyüz Kitabevi, 4.kitapta; M. Ekrem Üzümeri- Selâmi Dinçer-Sadi Kazancı: Türkiye Ansiklopedisi, Ankara 1956-1958, 5. ciltte. v.b.

Kitaplarda:

Abdurrahman Şeref: **Teracim-i Ahval: Kamusü'l-A'lâm ve Sicill-i Osmanî.** Tarih Musahabeleri, İstanbul 1339. 336-341. sayfalarda.

Nihad Sami Banarlı: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul 1948 Yedigün Yayını. 336-338. sayfalarda.

İbrahim Necmi Dilmen: Tarih-i Edebiyat Derseleri, İstanbul 1338. 2. cilt, 217. sayfada.

—— Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları. Ankara 1942 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayını. 54-56. sayfalarda.

Suat Hizarcı: Tanzimat Edebiyatı. İstanbul 1955, 1969 basımları. Varlık Yayınları (Biyografya ve örnekler sayfalarında).

Paul Horn: Geschichte der Türkische Moderne. Leipzig 1902, 38. sayfadan

İsmail Safa: Muhakemat-ı Edebiye. İstanbul 1329. 67. sayfada.

Veled Çelebi (İzbudak): (Önsöz). İgnac Kunos'un: Türk Halk Edebiyatı, İstan- – bul 1925. 3-11. sayfalarda.

Vasfi Mahir Kocatürk: Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1964. 700. sayfada.

Cevdet Kudret: Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman. 1. cilt: 1859-1910. İstanbul 1965 Varlık Yayınevi. 68-75. sayfalarda. (Bu kitabın tek ciltlik ilk basımı: Türk Edebiyatı Hikâye ve Roman Antolojisi, İstanbul 1945)

Agâh Sırrı Levend: Edebiyat Tarihi Dersleri. Tanzimat Edebiyatı. İstanbul 1934 (Türlü bölümlerde).

—— Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri. 2. basımı: Ankara 1960 Türk Dil Kurumu. (Türlü bölümlerde. Kitabın ilk basımı: Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları, 1949.

—— Türkçülük ve Millî Edebiyat. Türk Dili Araştırmaları Yılhğı-Belleten 1961 Türk Dil Kurumu. 165. sayfadan.

Mustafa Nihat (Özön): Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi. İlk kısımlar: Nazım, Tiyatro, Roman. İstanbul 1930 Maarif Vekâleti (Türlü bölümlerde).

Refik Ahmet Sevengil: Türk Tiyatrosu Tarihi. 4. cilt: Saray Tiyatrosu. İstanbul 1962 Millî Eğitim Bakanlığı. 151. sayfada; 5. cilt: Meşrutiyet Tiyatrosu. İstanbul 1968. 7. sayfada.

İsmail Habib Sevük: Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi. İstanbul 1340. 418. sayfadan.

—— Edebî Yeniliğimiz. İstanbul 1930-1932. Maarif Vekâleti. 2. cilt, 65-70. sayfalarda.

—— Avrupa Edebiyatı ve Biz. Garbten Tercümeler. İstanbul 1940-1941 Remzi Kitabevi. 2. cilt (Özellikle: 494, 567, 594. sayfalar).

—— Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi. İstanbul 1942 Remzi Kitabevi. 152-153, 157. sayfalarda (6. basımı: 1944).

—— Tanzimat Devri Edebiyatı. İstanbul, İnkılâp Kitabevi. 167-173. sayfalarda.

Süleyman Nazif: (Alt not). Abdülhak Hâmit (Tarhan)'ın: Mektuplar. I. İstanbul 1334. 26. sayfada.

Tahsin Paşa : Abdülhamit ve Yıldız Hâtıraları. İstanbul 1932. 21. sayfada

Ahmet İhsan (Tokgöz): Matbuat Hâtıraları. İstanbul 1930-1931. 1. cilt, 34. sayfada.

Halit Ziya Uşaklıgil: Kırk Yıl. İstanbul 1940. 1. cilt, 139-141. sayfalarda.

Hüseyin Cahit Yalçın: Edebî Hâtıralar. İstanbul 1935. 109-111. sayfalarda.

Doç. Dr. Sedit Yüksel: **Önsöz.** Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat. Ankara 1964 Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayını. III-V. sayfalarda.

(Ayrıca:

M. Türker Acaroğlu: Ortaokul ve Lise Türkçe-Edebiyat Kitaplarında Adları Geçen Şair ve Yazarlar. İstanbul 1963 İnkılâp ve Aka Kitabevleri; 2. basım: Ozanlar ve Yazarlar, 1967; Seyit Kemal Karaalioğlu: Edebiyatımızda Şair ve Yazarlar. İstanbul 1968 İnkılâp ve Aka Kitabevleri; Murat Uraz: Lise ve Ortaokul Kitaplarında Yazıları Bulunan Şair ve Ediplerin Hayatı. 15. basım. İstanbul 1961 Okat Yayınevi vb.

Not : Tartışmalarda Ş. Sami'ye verilen yanıtlar için kitabın metnine bakınız!

AGÂH SIRRI LEVEND'İN
BASILMIŞ ESERLERİ

Acılar, roman, "eski harflerle", İstanbul, 1928; tükenmiştir.

Felsefe ve İçtimaiyat, dergi, "eski ve yeni harflerle", İstanbul, 1927-1930; tükenmiştir.

Edebiyat Tarihi Dersleri, Tanzimata kadar, İstanbul, I. basım 1932, VII. basım 1943; tükenmiştir.

Edebiyat Tarihi Dersleri, Tanzimat Edebiyatı, İstanbul, 1934; tükenmiştir.

Edebiyat Tarihi Dersleri,Servetifünün Edebiyatı, İstanbul, 1938; tükenmiştir.

Maarifimiz ve Millî Terbiyemiz, incelemeler, İstanbul, Eminönü Halkevi yayınlarından, İstanbul, 1940; tükenmiştir.

Eserler Ve Şahsiyetler, incelemeler ve eleştirmeler, İstanbul Eminönü Halkevi yayınlarından, İstanbul, 1940; tükenmiştir.

Halk Kürsüsünden Akisler, söylevler ve konuşmalar, Kayseri Halkevi yayınlarından, İstanbul, 1941; tükenmiştir.

Divan Edebiyatı, araştırmalar ve incelemeler, I. basım, Niğde Halkevi yayınlarından, İstanbul, 1941; II. basım, İnkılâp kitabevi, İstanbul, 1943; tükenmiştir.

Nabi'nin Sur-namesi, araştırma, inceleme ve metin, İstanbul, 1944.

Profesör Ferit Kam, Hayatı Ve Eserleri, inceleme ve metin, İstanbul 1946.

Atayi'nin Hılyetü'l-Efkârı, araştırma, inceleme ve metin, Ankara 1948.

Türk Dilinde Gelişme Ve Sadeleşme Safhaları, araştırma, inceleme, T D K yayınlarından, Ankara, 1949; II basım, *Türk Dilinde Gelişme Ve Sadeleşme Evreleri*, eklemelerle, Ankara 1960.

Türk Edebiyatı, Lise II. sınıflar için, İnkılâp kitabevi, I. basım İstanbul, 1950; II. basım, İstanbul 1951; tükenmiştir.

Mantıku't-Tayr, önsöz, inceleme ve metnin tıbkıbasımı, TDK yayınlarından, Ankara 1955.

Gazavat-nameler Ve Mihaloğlu Ali Beyin Gazavat-namesi' araştırma, inceleme ve metin, TTK yayınlarından, Ankara 1956.

Türk Edebiyatında Şehr-engizler Ve Şehr-engizlerde İstanbul, inceleme İstanbul Fetih Derneği Enstitüsü yayınlarından, İstanbul, 1958.

Arap, Fars Ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi, İnceleme, İş Bankası yayınlarından, Ankara, 1959.

Tarih Boyunca Türk Dili, Türk Kültür Dernekleri yayınlarından, Ankara, 1961; II. basım *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*–Belleten, Ankara 1965.

Ümmet Çağı Türk Edebiyatı, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından, Ankara, 1962.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, inceleme, TDK yayınlarından, Ankara, 1964

Ahmet Rasim, inceleme, TDK yayınlarından, Ankara, 1965.

Ali Şir Nevaî, cilt I, hayatı, sanatı, kişiliği ve eserlerinin başlıca özelliği; inceleme ve araştırma, TDK yayınlarından, Ankara, 1965.

Ali Şir Nevaî, cilt II, *Divanlar*, 4 Türkçe, I Farsça divan, metin özet, TDK yayınlarından, Ankara 1966.

Ali Şir Nevai, cilt III, *Hamse*, TDK yayınlarından, Ankara, 1967.

Ali Şir Nevaî, cilt IV, Divanlar İle Hamse Dışındaki Eserler, TDK yayınlarından, Ankara, 1968.

Şemsettin Sami, inceleme, TDK yayınlarından, Ankara 1969.

AYRI BASIMLAR :

Fatih Devrinde Türk Dili Ve Edebiyatı, inceleme ve araştırma, *Türk Dili* dergisi, Ankara, 1953, (c. 2, sayı 20).

Aşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi, Fakr-name Ve Vasf-ı Hal, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1953.

Aşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi Daha, Hikâye Ve Kimya risalesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1954.

Aşık Paşa'ya Atfedilen İki Risale, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1955.

Feyzi'nin Bilinmeyen Hamsesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1955.

Nevaî'nin Arapça Sözlüğü, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1956.

Türk Edebiyatında Leylâ Ve Mecnun Yazan Şairler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1957.

Nevaî'nin Eserleri, Türk Dili Araştırmalrı Yıllığı-Belleten, Ankara, 1957.

Nevat'ye Atfedilen Bir Eser, Muammeyat-i Esma-ı Hüsna, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı–Belleten, Ankara 1957.

Bilinmeyen Bir Yazarın Bilinmeyen Bir Eseri: Tutmacı'nın Gül ü Husrev Mesnevisi, VIII Türk Dil Kurultayı bildirileri, Ankara, 1957.

Nevaî Adına Sasılmış Bir Eser, Jean Deny Armağanı, TDK yayınlarından, Ankara, 1958.

Türkiye Kitaplıklarındaki Nevaî Yazmaları, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1958.

Nevaî'ye Atfedilen Esma-i Hüsna Muammalarının Sahibi, Türk Dili Ataştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1958.

Attar İle Tutmacı'nın Gül ü Husrev Mesnevileri, inceleme ve kıyaslalama, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* Ankara, 1959.

Tutmacı'nın Gül ü Husrev Mesnevisinde Dil Özellikleri, İnceleme, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* ankara, 1960.

Türk Edebiyatında Manzum Ata Sözleri Ve Deyimler, araştırma, *Türk Dili Ataştırmaları Yıllığı-Belleten,* Ankara, 1961.

Türkçülük Ve Millî Edebiyat, inceleme, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* Ankara, 1961.

Siyaset-nameler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1962.

Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1963.

Lâmiî'nin Eerhad ü Şirin'i, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1964.

Celilî'nin Husrev ü Şirin'i, Türk Dil Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1965.

Ahmet Rızvan'ın Husrev ü Şirin'i, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1966.

Divan Edebiyatında Hikâye, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1967.

Halk ve Tasavvuf Halk Edebiyatı, inceleme, *Türk Dili* dergisi, Ankara 1968, (c. XIX, sayı 207, 1 aralık).

Hamdi'nin Yusuf u Züleyha'sı, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1968.

TÜRK DİL KURUMU

TANITMA YAYINLARI

Radyo Konuşmaları Dizisi	**lira**
Arı Dile Doğru I (haz. M.S.Arısoy)	1
Arı Dile Doğru II (haz. M.S.Arısoy)	1
Arı Dile Doğru III (haz. M.S. Arısoy)	1
Arı Dile Doğru IV (haz. M.S. Arısoy)	1
Arı Dile doğru V (haz. M.S. Arısoy)	1
Öz Dilimiz (haz. Ali Püsküllüoğlu)	3
Konuşmalar (haz. Ali Püsküllüoğlu)	2.5
Dil Tartışmaları (haz. Rıdvan Çongur)	2
Bizi Dinler misiniz? (Turgut Özakman)	1
Erdemin Başı Dil (haz. Emin Özdemir)	*basılıyor*
Türk Diline Emek Verenler Dizisi	
Mütercim Asım (haz. Ömer Asım Aksoy)	2
Kâşgarlı Mahmut (haz. M.Ş. Ülkütaşır)	1
Ahmet Mithat (haz. Cevdet Kudret)	1
Ziya Gökalp (haz. Cevdet Kudret)	2
Mehmet Emin Yurdakul (haz. Enver Naci Gökşen)	1
Thomsen (haz. A. Dilâçar)	1
Ömer Seyfettin (haz. Hikmet Dizdaroğlu)	2
Hüseyin Rahmi Gürpınar (haz. A.S. Levend)	3
Müftüoğlu Ahmet Hikmet (haz. H. Dizdaroğlu)	2
Ahmet Rasim (haz. Agâh Sırrı Levend)	5
Ahmet Vefik Paşa (haz. Sevim Güray)	4
Şemsettin Sami (haz. Agâh Sırrı Levend)	7.5
Çeşitli Konular Dizisi	
Atatürk'ten 20 Anı (Dr. M.A. Ağakay)	1
Dilcilere Saygı (haz. Hikmet Dizdaroğlu)	6
Türk Dil Kurumu Çalışmaları	–
Ataç'ı Anış	1
Bir Kongre Üzerine	1
Atatürk'e Saygı	*basılıyor*
Halk Şiirinde Türler (Hikmet Dizdaroğlu)	5